

ПАИС
51187

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
·КИРИЛ
И МЕТОДИЙ·

1978-79г.

TRAVAUX⁸
DE L'UNIVERSITÉ
·CYRILLE
ET METHODE·
DE
V.TIRNOVO

ГОДИНА 1980

TOM XVI KH3

810

Книгата трябва да се върне не по-късно
от посочения тук срок

Датум (за всички книги библиотеки)

290/78-32 000x100

ОПК С.30 лв.

Свер 109-гх-ш

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ
И МЕТОДИЙ"

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
CYRILLE
ET METHODE
DE
V. TIRNOVO

TOME XVI, LIVRE 3.
FACULTÉ D'HISTOIRE
ANNÉE 1978-1979

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
·КИРИЛ
И МЕТОДИЙ·

ТОМ XVI, КНИГА 3
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
ГОДИНА 1978 - 1979

ПА 116
III 87

93/99

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Доц. Петър Годоров /отг. редактор/, доц. Янка Нико-
лова, доц. Петър Горанов, гл. ас. Христо Глушков
/секретар/

Редактор на издателството Румен Лечев

Художествен редактор Олга Паскалева

Технически редактор Надежда Минчева

Коректор Надежда Петличкова

Дадена за набор на 27.12.1979 г. Подписана за печат на
19.V.1980 г. Излязла от печат на 30.VI.1980 г.

Изд. № 24661 КОД 02 9531422331 Лиг. група II-6
0602-8-80

Печ. коли 13,50 Усл. изд. коли 11,32 Изд. коли 13,50

Формат 60/90/16 Цена 1,48 лв. Тираж 530

ДИ "Наука и изкуство" - София
Пържавна печатница "В. Андреев", Перник, пор. 42

9054/1980

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
ГР. В. ТЪРНЕВО ДД

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Йордан Андреев - ХРИСТО КОЛАРОВ - ЧОВЕКЪТ И УЧЕНИЯТ	7
2. Христо Коларов - ВТОРИЯТ ЛИОНСКИ СЪБОР ПРЕЗ 1274 Г. И ВЪПРОСЪТ ЗА НЕЗАВИСИМОСТТА НА БЪЛГАРСКАТА ЦЪРКВА.....	29
3. Георги Първев - ОСНОВНИ МОМЕНТИ В РАЗВИТИЕТО НА ВЕЛИКОКНЯЖЕСКАТА ВЛАСТ В ПОЛША В ПЕРИОДА 1138-1202.....	37
4. Христо Глушков - ПОЛИТИЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ НА ХРИСТО ГЕОРГИЕВ ПРЕЗ 1866 - 1868 Г.....	69
5. Йордан Митев - ПЕТАТА РЕВОЛЮЦИЯ В ИСПАНИЯ 1868-1874 Г. НА СТРАНИЦИТЕ НА БЪЛГАРСКИЯ ВЪЗРОЖДЕНСКИ ПЕЧАТ.....	121
6. Радослав Мишев - ТЪРГОВСКАТА СПОГОДБА МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И АВСТРО-УНГАРИЯ ОТ 1890 Г.....	145
7. Минчо Минчев - ПОСЕЩЕНИЕТО НА ДЖОН МАК В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1946 Г.....	187

TABLES DES MATIÈRES

1. Yordan Andréev - HRISTO KOLAROV - L'HOMME ET LE SAVANT.....	7
2. Hristo Kolarov - LE DEUXIÈME CONCILE DE LYON EN 1274 ET LE PROBLÈME DE L'INDÉPENDANCE DE L'ÉGLISE BULGARE.....	36
3. Guéogui Parvev - MOMENTS CLÉS DU DÉVELOPPEMENT DU POUVOIR SUPRÊME EN POLOGNE DE 1138 À 1202.....	68
4. Hristo Glouchkov - L'ACTIVITÉ POLITIQUE DE HRISTO GUÉORGUIEV DE 1866 à 1868.....	120
5. Yordan Mitev - LE REFLET DE LA CINQUIÈME RÉVOLUTION EN ESPAGNE (1868-1874) DANS LA PRESSE BULGARE CONTEMPORAINE.....	144
6. Radoslav Michev - LE TRAITÉ COMMERCIAL ENTRE LA BULGARIE ET L'AUTRICHE-HONGRIE DE 1890.....	186
7. Mintcho Mintchev - LA VISITE DE JOHN MAC EN BULGARIE EN 1946.....	215

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XVI, кн. 3 Факултет за история 1978 - 1979

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "CYRILLE ET MÉTHODE"
DE VÉLIKO TIRNOVO

Tome XVI, livre 3 Faculté d'histoire 1978 - 1979

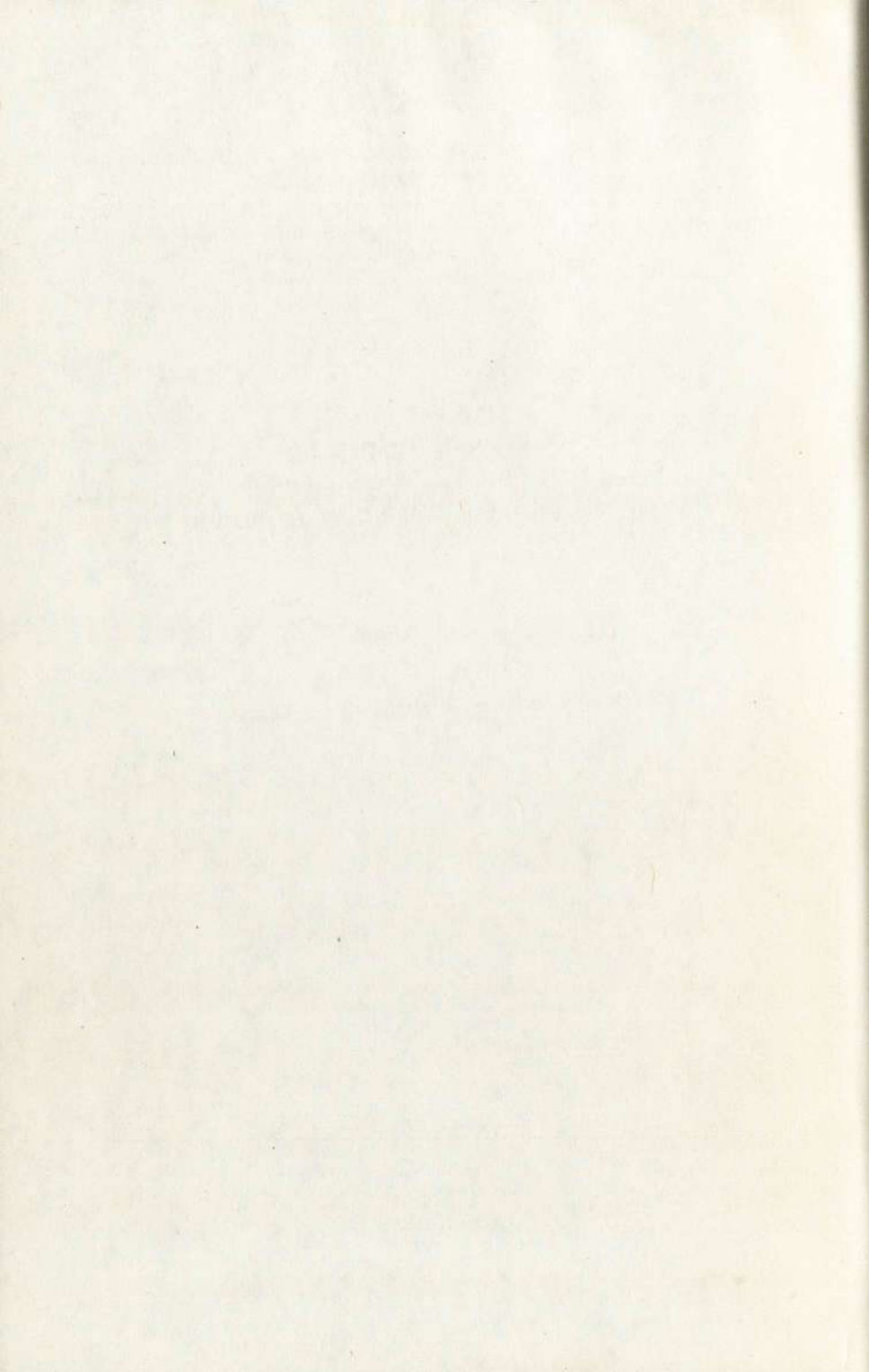
ЙОРДАН АНДРЕЕВ

ХРИСТО КОЛАРОВ - ЧОВЕКЪТ И УЧЕНИЯТ

JORDAN ANDRÉEV

HRISTO KOLAROV - L'HOMME ET LE SAVANT

София, 1980

Доцент Христо Николов Коларов /6.1.1939 - 23.VI.1978/ имаше рядката възможност да направи първите си крачки в историческата наука под непосредственото ръководство на най-известните български медиависти. В университета той слуша лекциите на проф. Ал. Бурмов, проф. Д. Ангелов и проф. П. Петров, които окончателно го насочват към проблемите на българското средновековие. И като аспирант, и като преподавател във Великотърновския университет той се развива под непосредственото им влияние. При проф. Ал. Бурмов Коларов започна преподавателската си дейност, при проф. Д. Ангелов - първите си научни изследвания; а дългогодишната взаимна работа и дружба с проф. П. Петров и доц. В. Гюзелев допринесе много за окончателното определяне на творческите му търсения. Към това трябва да прибавим и личните качества на Коларов, които му предричаха голямо бъдеще като изследвач на средновековната българска история. С преждевременната му смърт се сложи край на една обещаваща научна кариера.

Христо Николов Коларов е роден на 6.1.1939 г. в град Берковица. Учи в родния си град, където завършва гимназия през 1956 г. с отличен успех. През същата година записва история в Софийския университет. Завършва с отличие висшето си образование през 1961 г. и в продължение на една година учителствува в град Кюстендил. През 1962 г. е вече аспирант към Софийския университет, а през 1964 г. печели конкурс за асистент по средновековна българска история към ВПИ "Кирил и Методий" във В. Търново. От 1966 г. е титляр и са му възложени лекциите по история на България през средните векове. През 1971 г. защитава успешно кандидатска дисертация на тема: "Дългият поход от 1443-1444 г. на полско-унгарския крал Владислав III Ягело /Варненчик/ на Балканите". През 1973 г. е избран за доцент по средновековна българска история към Великотърновския университет. Специализирал е в Полша /1965 г./, Югославия /1970/, СССР /1971/ и Франция /1974/. От 1971 г. е заместник-декан, а от 1974 г. декан на Историческия факултет.

Ако трябва да степенуваме по значимост изследванията на Хр. Коларов, безспорно на първо място трябва да посочим

проучванията му върху походите на полско-унгарския крал Владислав Варненчик на Балканите. До избора на тази тема Коларов стигна не без съдействието на проф. Д. Ангелов, който беше научен ръководител на кандидатската му дисертация. Имах възможност да следя отблизо работата на Хр. Коларов и многобройните трудности, които възникваха в хода на събирателската и изследователската му дейност. И наистина на пръв поглед изглеждаше невъзможно да се прибави нещо ново към онова, което стотици европейски и български учени са натрупали в продължение на столетия. Една допълнителна трудност представляваше увлечението от страна на представителите на историческата наука от Полша, Унгария, Чехия, Сърбия и т.н. да представят събитията не в истинската, а в желаната от тях светлина. И в името на зле разбрани патриотични намерения тези учени буквално са "воювали" в търсенето на изгодни или приемливи становища, свързани с началото и трагичния край на антиосманската коалиция начело с Владислав Варненчик и Ян Хуниади.

Известно е, че всяко сериозно изследване трябва да се предшества от задълбочено проучване на историческите извори. Що се отнася до походите от 1443-1444 г., налице е богата изворова база, която обаче страда от един съществен недостатък. Както сполучливо отбелязва Коларов, за "историка си остава истинска трудност да се оправи в този лабиринт от противоречиви сведения, в които даже развоят на битките са предадени в няколко различни версии".² Това наложи една подчертана специфика при разработването на проблемите:

1 За това вж. Х. Коларов. Дългият поход от 1443-1444 г. на полско-унгарския крал Владислав III Ягело /Варненчик/ на Балканите, кандидатска дисертация, ръкопис, с. 3-26, където е направен преглед на историографията по темата. Що се отнася до изследванията на българските историци, ще се задоволим само да отбележим, че те имат близо 100-годишна история, като започнем от блестящо написаната студия на С. п. Н. Палаузов, Ян Хуниади, СПб, 1860 г., и свършим с монографията на Б. Цветкова, Паметна битка на народите, В. 1969 г.

2 Хр. Коларов, Антитурските походи от 1443-1444 г., на полско-унгарския крал Владислав III Ягело /Варненчик//, ТВПИ "Бр. Кирил и Методий", т. VI, кн. 3, 1968 /1969, с. 46.

необходимо беше преди всичко да се направи един критичен преглед на съществуващите извори.³ За чест на Коларов трябва да признаем, че той не се задоволи само с коментар върху текста на полските, унгарските, чешките, сръбските, немските, френските, италианските, гръцките и турските първоизвори. В отделни случаи той отиде по-далеч, като издаде на български език и снабди с подходящ коментар някои извори, които бяха малко известни у нас. Към тях принадлежи писмото на Енеас Силвиус Пиколомини до херцога на Милано - писано през декември 1444 г., поемата на Бехайм⁴ и хрониката на Калимах⁵. Тези две работи на Коларов показват много добро познаване на материята, добър изследователски нюх и с право го нареждат между най-добрите български изследователи на кръстоносните походи от средата на XV в.

По ред причини Хр. Коларов насочи вниманието си предимно към първия поход на Владислав Варненчик. Оправдание за това той правилно търсеше във факта, че по същество подготовката и реализацията на първия поход имат многократно по-голямо значение, отколкото последвалият го втори поход през есента на 1444 г. При това последният е много по-добре изследван, докато редица въпроси, свързани с т.нар. "дълъг поход" остават по същество неизяснени.

На първо място, от известни корекции се нуждаеше определението "дълъг поход". За повечето изследователи този термин означаваше "дълъг по маршрут", което при всички случаи трябва да се признае за невярно, защото при похода към Варна през 1444 г. е изминат много по-дълъг път, отколкото при маршрута Белград, Ниш, София и Златица. Като защищаваше термина "дълъг" като характеристика на първия поход, Коларов справедливо отбелязваше, че един правилно възприет термин е последван от неправилно определяне на

3 Сравни Хр. Коларов, Антитурските походи, с.45-102.

4 Хр. Коларов, Два малко известни извора за битката на народите на 10 ноември 1444 г. при Варна, ИНМВ, т. VI /XXI/, 1970, с.171-193.

5 Хр. Коларов, Хрониката на Калимах - важен извор за Варненската битка от 1444 г., ИНМВ, т. IX/XXIV/, 1973, с.241-253.

съдържанието му.⁶ Според Коларов този термин може да бъде защитен единствено ако се отнесе не до маршрута и продължителността на похода, а до неговата "дълга" подготовка. В този смисъл началото на подготовката на "дългия поход" трябва да се свърже не с 1.1.1443 г. /откогато датира булата на папа Евгений IV/, нито пък с 9 юни на с.г., откогато се отнася решението на унгарския сейм за война с османците. Според Коларов началото в подготовката на похода трябва да се отнесе още към 1440 г.⁷ Предпочитанието му към тази година не може да се смята за случайно. Да припомним, че тъкмо през пролетта на тази година Владислав III приема унгарската корона - с този акт се поставя и началото на кръстоносната кампания. През същата 1440 г. са и първите големи победи на Ян Хуниади, които съществено допринасят за ускоряване подготовката на похода.

Друг важен момент при изясняване на събитията, свързани с "дългия поход", е въпросът за неговия край. Кой знае защо, всички изследователи безкритично приемат, че акцията била предприета и завършила през есента на 1443 г. А при най-беглото запознаване с изворовите данни става ясно, че походът приключил не през есента на 1443 г., а в началото /по-точно в началото на февруари/ на следващата 1444 г. Като прави опит за по-детайлно разглеждане на събитията, Коларов разделя похода на 3 подпериода. Първият обхваща времето от октомври 1443 г. до началото на месец декември с.г., т.е. времето от преминаването на Дунава до овладяването на София. Вторият период обхваща първата половина на месец декември, през която кръстоносната армия безуспешно шурмува балканските проходи. За трети период Коларов сочи средата на месец декември до началото на февруари 1444 г., т.е. времето на отстъплението на кръстоносната армия до Буда, когато на няколко пъти се стига до кръвопролитни сражения с турските войски.⁸ Тези уточнения

⁶ Срв. Хр. Коларов, Някои въпроси от подготовката в Унгария на първия антитурски поход на Владислав Варненчик от 1443-1444 г. ТВПИ "Бр.Кирил и Методий, т.VII, 3, 1969// 1970, с.77.

⁷ Пак там, с.77.

⁸ За това срв. Хр. Коларов, Дългият поход от 1443-1444 г., кандидатска дисертация, с.224.

съществено променят датировката на "Дългият поход": есента на 1443 и началото на 1444 г. Така очертаната хронологическа рамка разширява не само времето на провеждането на похода, но и съдържанието на самото събитие.

Като безспорна заслуга на Коларов трябва да отбележим локализирането на мястото, където османските войски успяват да спрат придвижването на кръстоносната армия. Известно е, че през средата на месец декември полско-унгарските войски шурмували проходите през Стара планина. Преминаването им откривало пътя за Адрианопол и до голяма степен предопределяло успешния завършек на бойните действия. Съществуват различни предположения за това, къде точно османските войски успели да преградят пътя на победоносната армия.⁹ Мнението на Коларов е, че господстващото засега твърдение, че това станало при т.нар. Траянови врата, е неправподобно и следва да се отхвърли като несъстоятелно.¹⁰ Като проследява внимателно сведенията на първоизворите, той се присъединява към становището на някои историци, според които редица стратегически съображения насочили кръстоносците към Златица. Но повечето от тези автори приемаха, че оттук кръстоносната армия се насочила по течението на река Тополница и тъкмо тези теснини били своевременно укрепени от турските войски. Според Коларов последните сражения се водили при т.нар. Златишка планина, намираща се на изток от града - по-точно той приема, че кръстоносците предпочели пътя по долината на река Стрема.¹¹ Убедителността на разсъжденията му, прецизното използване на изворовите сведения и логичността на неговите заключения дават солидно основание да приемем, че заплетеният въпрос около мястото, където бил пречупен успреъмът на полско-унгарските войски, трябва да се реши в полза на неговите твърдения. По този начин един от спорните въпроси около маршрута на "дългия поход" може да се смята за разрешен.

Интерес представлява опитът на Коларов да докаже, че т.нар. Сегедински мир от 1 август 1444 г. е измислица на

9 За това вж. Хр. Коларов, Къде през 1443 г. е станала Златишката битка, ТВТУ "Кирил и Методий", т. IX, кн. 2, 1971-1972, с. 28 и сл.

10 Пак там, с. 32.

11 Пак там, с. 34.

по-късните историци, които били безсилни да се справят с противоречивите сведения на първоизворите.¹² Според Коларов в Сегед нито било планирано, нито пък уговаряно някакво договорно споразумение с турците. При това там не е подписван никакъв мирен договор между крал Владислав и султанските пратеници. Единственият документ, под който крал Владислав III сложил своя подпис, бил манифестът от 4 август, с който бил обявен вторият поход.¹³ Мирният договор с османците бил сключен по-рано – още на 12 юни в Адрианопол. Категоричното заключение на Коларов, че въпросът с т.нар. Сегедински мир се нуждае от пълна ревизия и че мирът сключен на 12 юни в Адрианопол, не получил потвърждение от страна на крал Владислав, звучи някак си прекалено самоуверено – необходими са все още нови доказателства, за да се защити докрай тази спорна постановка.

И за да завършим краткия преглед на проучванията на Коларов в тази област, ще отбележим работата му за участието на българите в походите на Владислав Варненчик. Изясняването на този въпрос е от особена важност както за българската история, така и за по-пълната характеристика на събитията. Заслугата на Коларов се състои преди всичко в това, че докато повечето историци предпочитаха само да говорят за българското участие, без да сочат никакви конкретни данни, в неговите изследвания са приведени редица факти, които показват сравнително широкия размах, който придобило движението на българите за присъединяването им към кръстоносната армия.¹⁴

Специален интерес представляват изследванията на Коларов върху историографското наследство на Сп.Н.Палаузов.¹⁵

12 Хр. Коларов, Дългият поход..., с.359.

13 Хр. Коларов, Адрианополски мирен договор /1444 г./, ТВТУ "Кирил и Методий", т.ХІІ, кн.3, 1974-75, с.70.

14 Срв. Хр. Коларов, Участието на българите в походите на Владислав Варненчик, Сб.Векове, 1972, с.133-140. Вж. също Сr. Kolarov, Die Teilnahme der Bulgaren am "Langen Feldzug" des Königs Wladislaw III Jagello von 1443-1444, Bulgarian Historical Review, I, 1973, S. 65-76.

15 Доскоро българската историография не можеше да се похвали с никакви по-значителни постижения в изследването на научното дело на Сп.Н.Палаузов. Освен няколко от-

Можем с основание да твърдим, че благодарение съвместните усилия на Хр. Коларов и доц. В. Гюзелев нашата историческа наука преоткри името на този "неоправдано отминаван и познат едва ли не само по име голям български историк и възрожденски деец"¹⁶. Продължителната им работа в архивите и библиотеките на Москва, Ленинград, Белград и Виена им позволи да се доберат до редица непубликувани съчинения на Сп. Палаузов, които значително разширяват представите ни за неговите възможности на учен и изследовател. В интерес на истината трябва да отбележим, че интересът им към научното наследство на Сп. Палаузов беше до голяма степен предопределен от съвсем конкретен повод – през 1972 г. се навършваха 100 години от смъртта на видния български историк. Но за разяйка от съществуващия в подобни случаи "юбилеен ентузиазъм" техните изследвания се базираха на едно цялостно и всестранно проучване на историческото наследство на Сп. Палаузов, което им даде възможност не само да ревизират някои остарели и неправилни постановки във връзка с научното му дело, но и правилно да определят мястото в българската историография. Заключение то им, че тъкмо на Сп. Палаузов трябва да се признае правото на родоначалник на модерната българска историопис, на пръв представител на т. нар. критическо направление в нашата историография,¹⁷ е аргументирано и убедително. Наистина и по-рано се чуваха гласове в подкрепа на подобно предположение,¹⁸ но те бяха изказани "по-скоро интуитивно, отколкото на базата на аналитично и цялостно проучване на историографското на-

къслечни и разпръснати бележки, в които се наблюдава до известна степен прибързаност в оценките, липсва друг пълен историографски обзор. Срв. напр. П. Никол, Задачите на днешната българска историография, ГСУ, ифф, XVII, 1920-1921, с. 300, А. Бурмов, Марин Дринов като историк на България, Изследвания в чест на М. С. Дринов, С. 1960, с. 109, 116, Й. Николов, Сп. Палаузов като историк на европейския феодализъм, ИПр, XXVIII, 6, 1972, с. 68-75.

16 Хр. Коларов, В. Гюзелев, Сп. Н. Палаузов, Избрани произведения, т. I, С., 1974, с. 8.

17 Пак там, с. 73.

18. Ал. Бурмов, пос. съч., с. 109.

следство на Сп.Палаузов".¹⁹ От особено значение е констатацията им, че след имената на Паисий Хилендарски, йеромонах Спиридон, Юрий Венелин и В.Априлов Сп.Палаузов "представлява качествено ново явление в българската историография..., чиято поява и развитие са тясно свързани с постиженията на славистиката и византистиката в Западна Европа, Русия и славянските страни"²⁰. Нещо повече - изследванията на Сп.Палаузов стоят на равнището на тогавашната историческа наука в Русия. Даже в някои случаи трябва да му се признае правото на пионер при разработването на теми, до които тогавашната руска историография не беше се докосвала.

Правилно също е и заключението на Коларов и Гюзелев, че ако доскоро името на Сп.Палаузов стоеше в сянката на големия български историк М.Дринов, то крайно време е то да получи самостоятелното си място. Даже в отделни случаи /най-вече по тематично разнообразие и интереси/ творчеството на Палаузов значително превъзхожда научното дело на М.Дринов. Към това трябва да се прибави изключително богатият му стил, високата историческа култура и публицистична страст.²¹

Като особена заслуга на Коларов и Гюзелев трябва да се признае издаването на т. I от избрани произведения на Сп. Палаузов, излезли в поредицата "Българско историческо наследство". В него са включени част от широко известните съчинения на Палаузов върху българското средновековие, като например: "Векът на българския цар Симеон", "Ростислав Михайлович, руски самостоятелен владетел на Дунава през XIII в.", "Европейският Югоизток през XIV столетие" и др. За пръв път се издава и част от ръкописното наследство на Палаузов - напр. "Из материали из историята на българска-

19 Хр. Коларов, В. Гюзелев, Сп.Н.Палаузов, Избр. произв., с.7.

20 Пак там, с.33.

21 Пак там, с.72. Част от тези постановки на двамата автори са дадени и в едно друго съвместно изследване. Сръв. Хр. Коларов, В. Гюзелев, Спиридон Палаузов, родоначалник на модерната българска медиевистика, ИБИД, XXIX; 1974, с.99-107.

та църква", "Константинопол - неговото дворцово и народно представителство" и др. Към този том е прибавена и пълна библиография на Сп. Палаузов. Като едно достойнство на изданието трябва да посочим и хубавия превод на отделните статии, някои от които /каквото е например преводът на студиата на Ян Хуниади/ разкриват висока преводческа култура.

Върху историческото наследство на Сп. Палаузов Коларов се спира още на няколко пъти.²² По-специален интерес представляват работите му върху непубликуваните изследвания на Сп. Палаузов - по-точно опитът на Палаузов за написване история на българската църква. Както споменава Коларов²³, в архива на Палаузов са запазени два големи ръкописа - съответно от 426 и 116 страници. Поставените от автора заглавия /"Материали для истории болгарской церкви" и "История болгарской церкви"/ издават намеренията му за написване на едно крупно историческо съчинение, което освен чисто научни задачи преследвало и друга също тъй важна цел: да убеди руската общественост в справедливата борба на българския народ за извоюване на самостоятелна църква. Известно е, че през втората половина на XIX в. сред българите започва масово движение за отделяне от духовната власт на Цариградската патриаршия. За съжаление някои официални среди в Русия били противници на идеята за откъсването на българите от Цариградската патриаршия. Тъкмо от тези настроения се диктувала позицията на Сп. Палаузов - чрез факти и доводи от историческо естество за докаже законните права на българския народ за самостоятелно духовно съществуване. Тези настроения личат още по-ясно в една поредица от статии, които Палаузов публикува в списание "Северная пчела" през 1860 г.²⁴ Най-голямото им достойнство,

²² Срв. Хр. Коларов, Научният интерес на Сп. Палаузов към книжното дело на патриарх Евтимий и учениците му. Сб. Търновска книжовна школа, т. I, С., 1971, с. 521-530, същия, Връзките на Сп. Палаузов с българските книжовни дейци, ИБИД, XXIX, 1974, с. 143-150.

²³ Хр. Коларов, Кой е авторът на първата история на българската църква, ТВТУ "Кирил и Методий", т. XI, кн. 3, С., 1973, с. 3-23.

²⁴ Срв. Хр. Коларов, Едно неизвестно изследване на Сп. Палаузов, Славистични проучвания, С., 1973, с. 315-324.

отбелязва Коларов, е че в тях Палаузов "прави едно от първите мотивирани в науката отрицания на каквото и да било право на фанариотите да разполагат с ръководство на духовния живот на българите"²⁵. Тук, както впрочем и в цялото творчество на Палаузов, прозира дълбокият му патриотизъм. И затова основателно е заключението на Коларов, че макар "целият му живот и дейност да са свързани с Русия, той принадлежи преди всичко на българската наука..., тъй като научната му дейност е тясно свързана по тематика с българската история и литература"²⁶.

Впрочем историографските проблеми и по друг повод са привличали вниманието на Хр. Коларов²⁷. На първо място трябва да отбележим статията му по повод историографското наследство на проф. Ал. Бурмов. Въпреки че е написана непосредствено след смъртта на знаменития учен, в нея са изказани редица правилни мисли във връзка с оценката на научното му дело. И наистина не можем да не се съгласим с оценката на Коларов, че проф. Ал. Бурмов завоюва истинското си място в българската наука предимно "при изследванията на онези основни проблеми на българското средновековие, които чакаха новото си марксистко тълкуване. Тув в разработването на марксистката методология е същинският принос на проф. Бурмов... тук са и неговите програмни постановки."²⁸ В този смисъл е и констатацията, че "оценките, които тепърва предстои да се извършат на научното дело на проф. Ал. Бурмов, няма да се ограничат само в изтъкване количеството на неговите публикации. В тях винаги ще бъде подчертавано тяхното качество, достигащо върховете на българската исто-

25 Пак там, с.324.

26 Хр. Коларов, Научният интерес на Сп. Палаузов към книжовното дело на патр. Евтимий и учениците му, с.521.

27 Срв. Хр. Коларов, В.Н. Златарски за ролята на куманите в българската история, под печат в ИБИД, т. XXXIII, вж. също Насоки и постижения в развитието на историческата наука във Великотърновския университет, ТВГУ "Кирил и Методий", т. XII, кн. 3, 1974/1975, с. 3-16.

28 Хр. Коларов, Приносът на проф. Ал. Бурмов като историк на българското средновековие, ТВПИ "Бр. Кирил и Методий", т. IV, кн. 2, 1966, с. 17.

рическа мисъл."29

Между останалите трудове на Хр. Коларов интерес представлява една кратка реплика, в която са разгледани някои чисто теоретични въпроси във връзка с образуването на българската държава. Широко известна е мисълта на Енгелс, че "обществото си създава орган за защита на своите интереси от вътрешни и външни нападения... и че държавата само отразява в концентриран вид икономическите интереси на тази класа, която господства в обществото"³⁰. Като се спира на общественно-икономическото състояние на славянското общество през втората половина на VII в., Коларов достига до заключението, че то напълно отговаря и по градация, и по форма на цитираната по-горе формулировка. По-нататък той привежда мисълта на Енгелс, че "по изключение се среща и период, когато борещите се помежду си класи достигат такова равновесие на силите, когато държавната власт в качеството на посредник получава някакво самостоятелно отношение към двете класи"³¹. Именно на тази основа поставя проблема Коларов, като смята, че тъкмо такова временно "равновесие на силите" се наблюдава в навечерието на образуването на българската държава, когато двете основни класи се намират все още в процес на формиране, докато в същото време определящият фактор се явява опасността от Византия. В този случай за момент на преден план изпъква т.нар. външна функция на държавата, която е повлияла решително при началното изграждане на старобългарския държавен организъм. Тази постановка на Коларов предлага едно принципно ново решение на въпросите, свързани с причините около образуването на българската държава, и не съответствува на някои механични обяснения, срещащи се в съвременната ни историография.

29 Пак там, с.11. За това срв. Сборник в памет на проф. Ал.Бурмов, С.1973, с.1-120 и особено статията на П.Петров, Ал.Бурмов като историк на Средновековна България, с.31-42.

30 Маркс, Енгелс, Съчинения, т.21, С., 1967, с.380, 450-451.

31 Фр. Енгелс, Произход на семейството, частната собственост и държавата, Избрани произведения, т. II, С., 1951, с. 362.

Кръгът на научните интереси на Коларов бе изключително широк. С еднаква вещина той разработваше проблемите, свързани с налагането на християнството³² и българо-руските отношения през XV-XVIII в.³³ В последно време се забелязваше видим растеж в качеството на научната му продукция. Като пример можем да отбележим изследването му, свързано с режима на правомощията на царската власт в средновековна България, където точно е прецизирана еволюцията във владетелската идеология през XII-XIV в.³⁴ Коларов по новому разгледа и редица въпроси, свързани с проявите на идеята за приемствеността през XII-XIV в., като значително разшири обема и характеристиката на тази общественно-политическа идея.³⁵

Казаното дотук няма да бъде пълно, ако не отбележим учебно-преподавателската работа на доц. Хр. Коларов. В продължение на повече от 10 години той беше титуляр по специалността и четеше лекции по история на България през средните векове. Талантът му на преподавател беше напълно зрял - даже може да се твърди, че лекторът Коларов в някои случаи надвишаваше значително изследователя. Лекциите му могат да се смятат за образцови - не само като се отчитат научните им качества, но и начинът, по който Коларов ги поднасяше на аудиторията. Той направо завладяваше студентите със своя толкова специфичен стил на изложение, в който на-

32 Хр. Коларов, Отговорите на папа Николай I до допитванията на българите като исторически извор за разпространението на християнството в България през IX в., Трудове на ВПИ "Кирил и Методий", т.V, 1969, с.1-34.

33 Хр. Коларов, Возникновение и развитие веры в освободительного мисию России /XV-XVIII вв./ у болгарского народа, Под печат в Сборник 100 години от Освобождението на България.

34 Некоторые вопросы, касающиеся с титолования и полномочий господствующей власти в средновековной Болгарии. Под печат в Etudes Balkaniques, т.VIII.

35 Хр. Коларов, Някои въпроси във връзка с проявите на идеята за приемствеността в средновековна България през XII-XIV в. Под печат в Etudes Historiques, т.VIII /в съавторство с Й. Андреев/.

учната добросъвестност се беше съчетала по един чудесен начин с един своеобразен "дар-слово", какъвто трудно може да се чуе от университетския подиум. Ритъмът на лекциите му беше завладяващ - особено когато разискваше въпросите, свързани с образуването на българската държава и налагането на християнството. И всичко се поднасяше на високо професионално равнище в съответствие с всички изисквания на марксистко-ленинската методология. Като отбелязваме лекционната му дейност, трябва да споменем, че тя не се заключаваше единствено в университета. Прекрасните му качества на популяризатор на родната история често го караха да застава пред гражданските аудитории на Велико Търново, София, Пловдив, Шумен, Стара Загора, Хасково и др. градове. Отзивите за тези гостувания са били винаги най-възторжени. Винаги е изтъквана изключителната му способност да завладява аудиторията и да печели за българската история искрени почитатели.

Разбира се, качеството на публикациите на Хр. Коларов не винаги е било еднакво. В някои се чувствуват известни празноти, които трябва да обясним с известна прибързаност. Но тези забележки се отнасят само до една малка част от научното му наследство. С увереност можем да твърдим, че научното му творчество стои на равнището на съвременната ни медиевистика. Това ни дава основание да смятаме, че то няма да бъде забравено и за в бъдеще и ще бъде предмет и на други историографски проучвания.

БИБЛИОГРАФИЯ НА ТРУДОВЕТЕ НА ДОЦЕНТ ХРИСТО
НИКОЛОВ КОЛАРОВ

1965

1. Й. Мацек, Хусисткото революционно движение, С. 1965
/рецензия/, История и география, 1965, кн. 3, с. 51-55.

1968

2. Приносът на проф. Александър К. Бурмов като историк на българското средновековие, Трудове на ВПИ "Бр. Кирил и Методий", т. IV, 2, 1968, с. 9-36.

3. Един злополучен очерк за Климент Охридски, История и география, 1968, кн. 5-6, с. 62-67.

4. В. Гюзелев и П. Дражев, Славяни и прабългари в нашата история /рецензия/, История и география, 1968, кн. 11, с. 53-56.

1969

5. Отговорите на папа Николай I до допитванията на българите "като исторически извор за разпространението на християнството в България през IX в.", Трудове на ВПИ "Бр. Кирил и Методий", т. V, с. 1-34.

6. Антитурските походи от 1443-1444 г. на полско-унгарския крал Владислав III Ягело /Варненчик/. Преглед на изворите, Трудове на ВПИ "Бр. Кирил и Методий", т. VI, 3, 1968/1969, с. 45-100.

1970

7. Някои въпроси от подготовката в Унгария на първия анти-турски поход на Владислав Варненчик от 1443-1444 г., Трудове на ВПИ "Бр. Кирил и Методий", т. VII, 2, 1969/1970, с. 75-104.

8. Два малко известни извора за битката на народите на 10 ноември 1444 г. при Варна, Известия на Народния музей Варна, т. VI/XXI/. с. 171-193.

1971

9. Към въпроса за външнотърговските връзки на България през XII-XIV в. /Въз основа на писмени извори/, Трудове на ВТУ "Кирил и Методий", т. VIII, 2, 1971, с. 131-160.

1972

10. Къде през 1443 г. е станала Златишката битка, Трудове на ВТУ "Кирил и Методий", т. IX, 2, 1972, с. 25-42.
11. Сп. Н. Палаузов като историк на средновековна България, Векове, I, 1972, кн. 6, с. 50-57. /в съавторство с В. Гюзелев/.
12. Участието на българите в походите на Владислав Варненчик, Сб. Векове, С. 1972, с. 133-140.
13. Белградски препис на летописа за турските зверства по време на гръцката завера, Известия на ОИМ Велико Търново, т. VI, 1972, с. 1-12 /в съавторство с Г. Данчев/.

1973

14. Едно неизвестно изследване на Сп. Н. Палаузов, Сб. Славистични проучвания, С. 1973, с. 313-324.
15. Хрониката на Калимах - важен извор за битката на народите на 10 ноември 1444 г. при Варна, Известия на народния музей Варна, т. IX /XXIV/, 1973, с. 241-254.
16. Научният интерес на Сп. Н. Палаузов към делото на патриарх Евтимий и учениците му, Сб. Търновска книжовна школа, т. I, С., 1973, с. 521-530.
17. Международен Симпозиум във Велико Търново, Векове, 1973, кн. 5, с. 101-104.
18. Die Teilnahme der Bulgaren am "Langen Feldzug" des Königs Wladislaw III Jagello von 1443-1444, Bulgarian Historical Review, I, 1973, Sofia, S. 65-76.
19. Borislav Primov, Un livre sur le pape Bogomile et ses adeptes, Sofia, 1970 /рецензия/ Études Historiques, VI, 1973, p. 365-370 (avec Gh. Parvev).

1974

20. Сп. Н. Палаузов - родоначалник на българската медиевистика, ИБИД, т. XXIX, 1974, с. 99-108. /в съавторство с В. Гюзелев/.
21. Връзките на Спиридон Палаузов с българските възрожденски дейци, ИБИД, т. XXIX, 1974, с. 143-150.
22. Спиридон Николаевич Палаузов /1818-1872/ в Спиридон Палаузов, Избрани трудове, т. I, С. 1974, с. 7-84 /в съавторство с В. Гюзелев/.
23. За авторството на първата история на българската църква, Трудове на ВТУ "Кирил и Методий", т. XI, 2, 1973/1974, с. 3-23.

1975

24. Адрианополски мирен договор, Трудове на ВТУ "Кирил и Методий", т.ХII, 3, 1974/1975, с.41-74.
25. Пасоки и постижения в развитието на историческата наука във Великотърновския университет, Трудове на ВТУ "Кирил и Методий", т.ХII, 3, 1974/1975, с.3-16.

1976

26. Белградски препис на летописа за турските зверства по времето на Гръцката завера, под печат в ИБИД, т.ХХХI.
27. Някои въпроси във връзка с образуването на българската държава, Научно съобщение, прочетено на международния Симпозиум в Шумен 1976 г. /под печат/.
28. Българо-сръбските отношения при Тертеровци /По сведения от "Животи кралева и архиепископа српских" на Данило/, Сб.на II конгрес на БИД 1976 г. /под печат/.

1977

29. Средновековната българска държава /Уредба, характеристика, взаимоотношения със съседните народи/, В.Търново, 1977, 170 с.
30. В.Н.Златарски за ролята на куманите в българската история. Под печат в т.ХХХII на ИБИД.
31. Skutki i znaczenie "długiej krucjaty" z 1443-1444 r. króla Władysława III Jagiellończyka, Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, CCCCLXIX, Prace historyczne, zeszyt, 56, Kraków, 1977, с.61-71.
32. Използуването на знанията по история на България през Средновековието в лекционната пропаганда за патриотично възпитание. Сб.Ефективност на масовата лекционна пропаганда и пътищата за нейното повишаване, В.Търново, 1977, с.101-120.

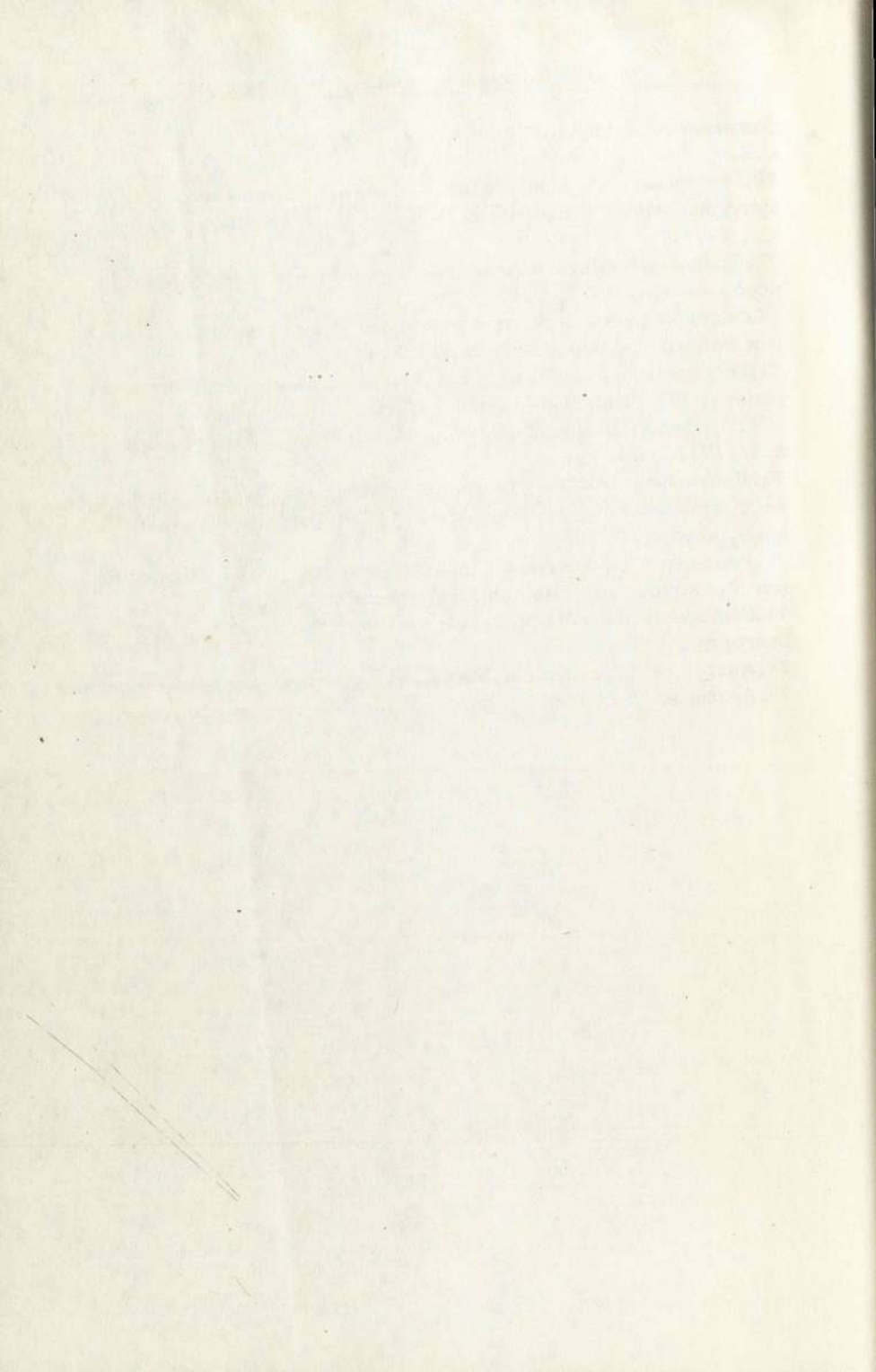
1978

33. Към въпроса за дипломатическите отношения на Втората българска държава с италианските градове през XIV в. Под печат в т.II на Търновска книжовна школа.
34. Изследванията на Сп.Н.Палаузов за богомилството. Под печат в Сборника, посветен на 60 год. на проф.Д.Ангелов.
35. Остъплението на кръстоносната армия на крал Владислав III Ягело по време на първия му поход към Балканите /1443-

- 1444 г./ Под печат в Сборник, посветен на 70 год. на проф. И. Дуйчев.
36. Някои въпроси от езическите вярвания на прабългарите. Под печат в Сборник, посветен на 140 години от рождението на В. Левски.
37. Границите на средновековната българска държава. Под печат в Сборник на граничните войски.
38. Някои въпроси, касаещи с титолования и полномощий господстващата власт в средновековна България. Под печат в *Études Balkaniques*, т. VIII.
39. Някои въпроси във връзка с проявите на идеята за приемствеността в средновековна България през XII-XIV в. Под печат в *Études Historiques*, т. VIII /в съавторство с Й. Андреев/
40. Делото на Кирил и Методий и политиката на Източната и Западната църкви към него. Под печат в Сборника, посветен на 1150-годишнина на Кирил Философ.
41. Возникновение и развитие въпроса за освободителния мисия на Русия /XV-XVIII вв./ у българския народ. Под печат в Сб. 100 години от Освобождението на България. Съвместно издание на Лвовския държавен университет и ВТУ "Кирил и Методий".
42. Икономически предпоставки за въстанието на Ивайло. Научно съобщение, прочетено на Симпозиума, посветен на 700 години от въстанието на Ивайло, В. Търново, 1978 г.
43. Вторият Лионски събор през 1274 г. и въпросът за независимостта на българската църква /тезиси/. Под печат в Трудове на ВТУ "Кирил и Методий", т. XVI.
44. Славни страници от нашата история, вестник Борба, бр. 45, 15. IV, 1965, с. 2.
45. Марин Дринов, Борба, бр. 31, 12. III, 1966, с. 4.
46. Възстановяването на българската държава, Борба, бр. 98, 16. VIII, 1966, с. 2.
47. Паметните 1185-1187 години, Борба, бр. 36, 23. III, 1967, с. 2.
48. Калоян – величава фигура в историята на България, Борба, бр. 153, 21. XII, 1967, с. 2.

49. Втората българска държава /XII-XIV в./. Специфични черти, административно устройство и значение. Борба, бр.36, 23.III, 1968, с.2.
50. Втората българска държава /XII-XIV в./. Специфични черти, административно устройство и значение /продължение от миналия брой/, Борба, бр.37, 26.III. 1968, с.3.
51. Династията на Асеневци, Борба, бр.38, 28.III, 1968, с.3.
52. Династията на Тертеровци, Борба, бр.40, 2.IV, 1968, с.2.
53. Династията на Тертеровци /продължение/, Борба, бр.41, 4.IV, 1968, с.3.
54. Династията на Тертеровци /продължение/, Борба, бр.42, 6.IV, 1968, с.2.
55. Династията на Шишмановци, Борба, бр.43, 9.IV, 1968, с.2.
56. Династията на Шишмановци /продължение/, Борба, бр.44, 11.IV, 1968, с.2.
57. Търновград помни Ивайло, Борба, бр.44, 11.IV. 1968, с.4.
58. Избрани произведения на Александър Бурмов, Борба, бр.22, 20.II. 1969, с.4.
59. Династията на Тертеровци, вестник Велико Търново, ноември, 1970, с.7.
60. Откога празнуваме делото на Кирил и Методий, Борба, бр.61, 22.V, 1971, с.2.
61. Търновските надписи на хан Омуртаг и Иван Асен II, вестник Велико Търново, юли, 1973, с.4.
62. Търговските връзки на Търново със съседните народи през XII-XIV в., вестник Велико Търново, юли, 1973, с.6.
63. Царевград Търново, Борба, бр.65, 4.IV. 1974, с.4.
64. Рецензент на книгата на Кр. Панов, Последният от великите /Сказание за времето на Теодор Светослав/, ДИ "Народна просвета", С.1974.
65. Династията на Асеневци, вестник Велико Търново, юни, 1974, с.4.
66. Средновековната българска държава. Специфични особености, международно положение и значение, вестник Велико Търново, май, 1975, с.6.
67. Рецензент на книгата на Бор. Брайков, ДИ "Народна просвета", С.1975.
68. Проф. Александър Бурмов. По случай 10 години от смъртта му. Борба, бр.104, 2.IX., 1975, с.4.
69. Виден български историк и учен. По случай 110 години от

- рождението на проф. В. Златарски, Борба, бр. 142, 27. XI, 1976, с. 2.
70. Рецензент на книгата на Г. Нешев. Предвъзрожденски културни изяви в българските земи. ДИ "Народна просвета", С., 1977.
71. Средновековната българска държава, вестник Велико Търново, януари, 1977, с. 4.
72. Българо-руските отношения през Средновековието, вестник Велико Търново, януари, 1977, с. 4.
73. Рецензент на книгата на К. Мечев. Покровител на книжнината, ДИ "Народна просвета", С., 1977.
74. Професор Димитър Ангелов на 60 години, Борба, бр. 17, 8. II. 1977, с. 4.
75. Дипломатическите отношения на Втората българска държава с италианските градове през XIV в., вестник Велико Търново, януари, 1978, с. 4.
76. Рецензент на книгата Г. Цанкова-Петкова, България при Асеновци, ДИ "Народна просвета", С. 1978.
77. Рецензент на т. II и т. III от многотомната История на България.
78. Автор на 12 статии в Българска историческа енциклопедия.
79. Автор на 3 статии в Кирилometодиевата енциклопедия.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XVI, кн.3 Факултет за история 1978 - 1979

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "CYRILLE ET METHODE"
DE VELIKO TIRNOVO

Tome XVI, livre 3 Faculté d'histoire 1978 - 1979

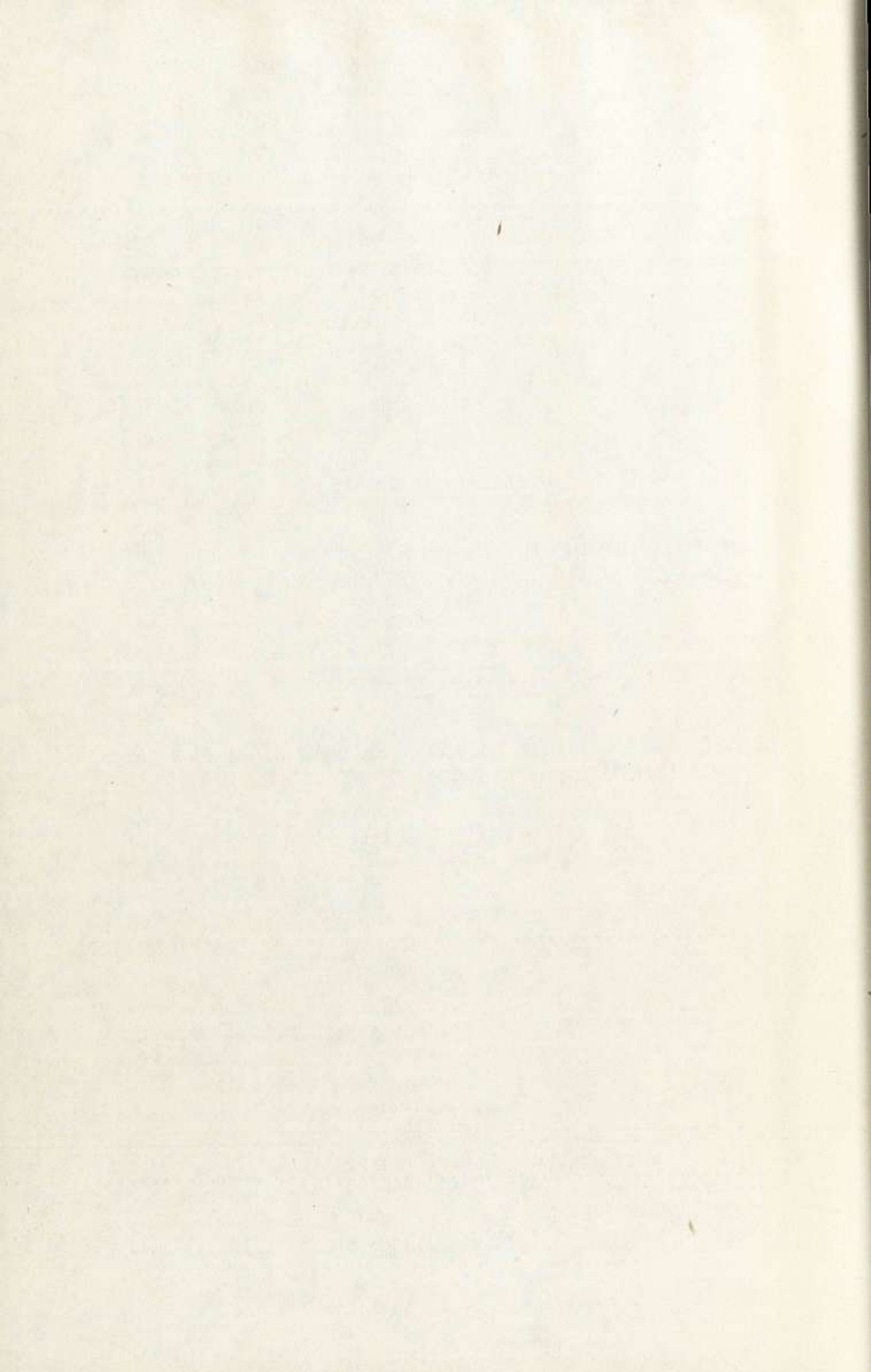
ХРИСТО КОЛАРОВ

ВТОРИЯТ ЛИОНСКИ СЪБОР ПРЕЗ 1274 г. и ВЪПРОСЪТ
ЗА НЕЗАВИСИМОСТТА НА БЪЛГАРСКАТА ЦЪРКВА

HRISTO KOLAROV

LE DEUXIÈME CONCILE DE LYON EN 1274 ET LE PROBLÈME
DE L'INDÉPENDANCE DE L'ÉGLISE BULGARE

София, 1980

Неразделна и съставна част от главната ни тема "Място и ролята на българската църква /XII-XIV в./" се явява разглеждането на един отминаван досега от нашата историография въпрос, свързан с борбите на българската патриаршия през XIII в. за запазване на нейната независимост.

През 1274 г. във френския град Лион бил свикан вселенски църковен събор, ръководен от папа Григорий X, на чиито заседания присъствували 500 епископи, 60 абати и повече от 1000 други прелати. В работата на събора взели участие още арагонският крал, делегациите на кралете на Франция, Германия, Англия, Саксония, Кипър, представители на Генуа, Нюрнберг и редица други пълномощници /дори и пратеници на татарския хан/. Свое място и участие в събора имала и изпроводената от името на византийския император Михаил VIII Палеолог делегация, ръководена от бившия византийски патриарх Герман и в чийто състав били включени още Теофан, епископ на Никея и митрополит на Витиня, Георги Акрополит, сенатор и велик логотет, Никола Панарет, Береота и Цинуши.

На събора били разгледани с малък или голям успех, що се касае до изработването на постановки, редица въпроси, които могат да бъдат групирани по следния начин:

1. Организиране на нов кръстоносен поход.
2. Подписване на уния между гръцката и латинската църкви.
3. Преговори с татарите и тяхното "кръщение".
4. Реформа на църквата.
5. Изработване на статут на Конклава.
6. Други религиозни въпроси.

Дневният ред в заседанията на събора показва сложността и важността на разглежданите въпроси, които касаели не само църквата, но и насоките на политиката на Европа в цялост. Особено място било отделено на въпроса за сключване на уния между католическата и православната църква - един нов пореден опит да се сложи край на "схизмата", да се изпълнят вековните възжеления на Папството за религиозно-политически приоритет над Изтока. При регламентирането на

този въпрос спонтанно възникнал и нов проблем, който засягал съдбините на българите. На второто заседание на събора византийските пратеници поставили въпроса за унищожаването на самостоятелността на българската патриаршия в Търново и на сръбската архиепископия в Ипек, което като естествено следствие трябвало да бъде последвано от подчиняването им на Цариградския диоцез. Византийските пратеници поставили този въпрос в значение на ултимативно настояване от страна на император Михаил VIII Палеолог, гаранция за подчиняването на Константинополската църква пред Рим. Доводите им се свеждали до принципното признаване единствено право на папата да решава въпроса за самостоятелността на църквите и тъй като България и Сърбия заобиколили това право, техните религиозни седалища узурпирали незаконно притежавана власт. За подсилване на логическите доводи Византия претендирала да се възстановят правата и границите на някогашната Охридска архиепископия, която била подчинена на Цариградската църква и в чийто обсег влизали българските земи.

Папа Григорий X не дал и не могъл да даде окончателно разрешение на спора, но той го приел и отложил разрешаването му. Това обещание му било необходимо, за да осигури подписването от страна на византийската делегация на "Изповедание на вярата" - официалния документ за включването на унията между римската и византийската църква.

Но послецвалите събития се развили така, че желаното от Византия разрешаване на българския и сръбския църковен въпрос не могло да се осъществи. Унията била посрещната с неодобрение и неприязън в Цариград и на практика още в 1281 г. условията ѝ паднали.

Поставянето на българския църковен въпрос пред Втория Лионски събор имало своята отколешна и непосредствена предистория. Амбициите на император Михаил VIII Палеолог за издигане престижа и авторитета в предишната мощ и териториални граници на възобновената в 1261 г. Византийска империя се срещали с интересите на северната ѝ съседка България. Фактът, че българският цар Иван Асен II възстановил през 1235 г. самостоятелната Търновска патриаршия, бил неугоден за Константинополския императорски и патриаршески двор. През 1271 г. Михаил VIII влязъл в съюз с

татарския хан Ногай и вследствие на това още през същата година татарски дружини навлезли и опустошили българските земи. На следващата 1271 г. българският цар Константин Тих /Асен/ изпратил пратеници в Неапол, за да изразят съгласието му да участва в организираната от неаполитанския крал Карл Анжуйски антивизантийска коалиция. Търсенето на съюзници и от двете страни продължило. Затова и Лионският събор се явил като удобно място за Византия да постави някои от своите претенции.

Пред вид важноста и многотемиеото в решенията на Лионския събор от 1274 г. интересът към тях в европейската историография може да се похвали с много изследвачи и публикации. От по-новите и крупни изследвания заслужават да се споменат монографиите на J.V.Martin, *Conciles et bullaire du diocèse de Lyon*, Lyon, 1905; A.Fliche, *Le problème oriental au second concile œcuménique de Lyon (1274)*, Roma, 1941; B.Roberg, *Die Union zwischen der griechischen und der Lateinischen Kirche auf dem II Konzil von Lyon (1274)*, Bonn, 1964; H.Wolter et H.Holstein, *Lyon I et Lyon II*, Paris, 1966.

Само преди две години по случай 500 години от провеждането на събора в Лион и Париж беше проведен международен симпозиум, чиито материали ще бъдат поместени в намиращо се под печат издание.

Основните писмени източници – документацията от заседанията на събора, кореспонденцията на папа Григорий X, византийския император Михаил VIII Палеолог и др., са публикувани от D.Mansi, *Sacrorum Conciliorum...*, t.XXIV, Venetiis, 1780; J.Guiraud et E.Cadier, *Les registres des Grégoire X (1272-1276) et de Jean XXI (1276-1277)*, Paris, 1960. Сведения за събитията около Лионския събор намираме в историята на Пахимер, една гръцка поема, издадена от J.Buchon, *Recherches historiques sur la Principauté française de Morée et ses Hautes Baronnies*, t.II, Paris, 1845, p.335-367; в Неаполитанския архив, издадени от G. de Guidice, *Codice diplomatico del regno di Carlo I et II d'Angio*, vol.I-II, Napoli, 1863-1902; от разкази на съвременници: A.Bzovio, *Anales ecclesiastici post Cardinalem Baronium...*, Parisiis, 1665; H.Surita, *Indices rerum abArogoniae regibus gestarum ab initiis regni ab annum MCDX, Caesaraugustae*, 1578; Fr.Capecelatro, *Storia di Napoli*, t.III, Pisa, 1821.

На пръв поглед горното изобилие от извори само би улеснило работата на изследвача, ако не съществуваше фактът на противоречивост и обърканост в предлаганите от тях сведения. Но за нас е по-знаменателен друг факт: създадена неписана традиция да не се обръща полагаемото се внимание на поставения в Лион за разглеждане български църковен въпрос. Това може би се дължи на обстоятелството, че другите въпроси, и на първо място каноническите, са привличали преди всичко вниманието на историците. За съжаление и нашата историография не може засега да се похвали с нещо значително. Разбира се, причините за това са от съвсем друго естество. Интересуващата ни тема е разгледана мимоходом в някои работи на В.Златарски, Ив.Снегаров. Тематично на Лионския събор е посветена единствено една кратка и с много пропуски статия, писана преди повече от столетие от М.Дринов, "Въпрос за българската и сръбската църкви пред седалището на Лионския събор в 1274 година", Съчинения, т. II, С., 1911, с.217-231.

Всичко казано дотук обяснява начинанието ни за написването на статия, която детайлно да разгледа въпроса за самостоятелността на българската църква, поставен от византийската църква на Втория лионски събор през 1274 г. Тя ще съдържа предисторията на въпроса - предварителните преговори и политиката на България и Византия в началото на 70-те години на XIII век, самото процедиране на въпроса на събора, последиците от унията. Ще бъдат използвани наличните изворови данни, налага се да се направи критичен разбор на историографията, да се осмисли в цялост проблемът. С това се надяваме да бъде запълнена една празнота в историческото ни дирене, да се даде отговор за определен период от време на главния въпрос за мястото и ролята на българската църква през средновековието /XII - XIV век/.

ВТОРОЙ ЛИОНСКИЙ СОБОР В 1274 Г. И ВОПРОС
О НЕЗАВИСИМОСТИ БОЛГАРСКОЙ ЦЕРКВИ

Христо Коларов

Резюме

Реплика автора имеет тезисный характер и намечает задачи исследования, в котором будут поставлены вопросы, касающиеся взаимоотношений между Болгарией и Византией в XIII в., церковной унии, заключенной между Цариградом и Римом, также вопроса о независимости болгарской патриархии, который дискутировался на Лионском соборе и последствия унии.

Преждевременная смерть Христо Коларова помешала осуществлению исследования в тех масштабах, в которых оно было задумано.

LE DEUXIÈME CONCILE DE LYON EN 1274 ET LE PROBLÈME
DE L'INDÉPENDANCE DE L'ÉGLISE BULGARE

Hristo Kolarov

Résumé

La réplique de l'auteur ne fait que marquer les problèmes d'une étude future qui devrait traiter des rapports entre la Bulgarie et la Byzance au XIIIe s., de l'union conclue entre Rome et Constantinople, du problème de l'indépendance du patriarcat bulgare qui fut discuté au concile de Lyon et des conséquences résultant de cette union. La mort prématurée de Hristo Kolarov empêcha la réalisation de l'étude dans la perspective envisagée par l'auteur.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XVI, кн. 3

Факултет за история

1978 - 1979

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "CYRILLE ET MÉTHODE"

DE VÉLIKO TIRNOVO

Tome XVI, livre 3

Faculté d'histoire

1978 - 1979

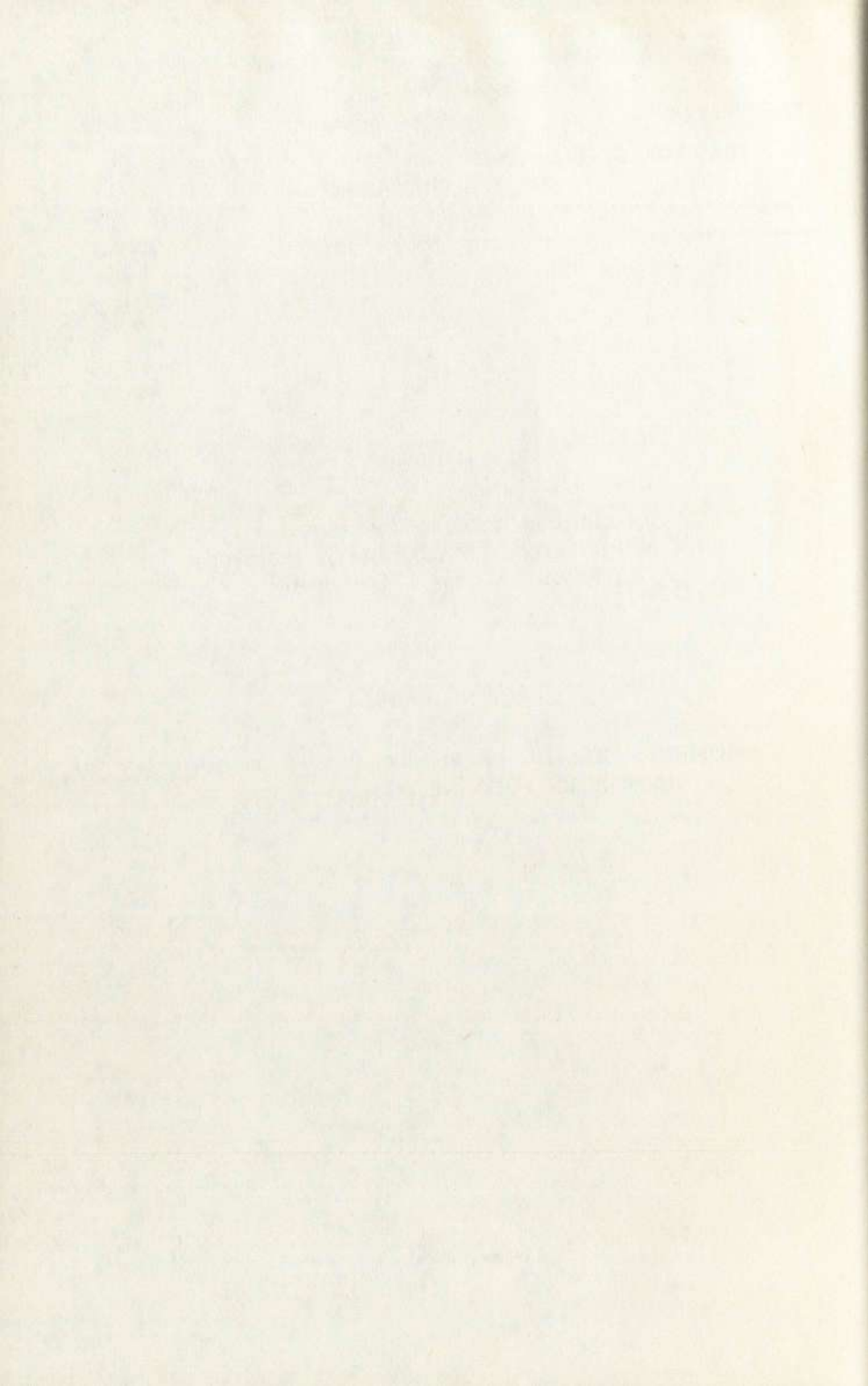
ГЕОРГИ ПЪРВЕВ

ОСНОВНИ МОМЕНТИ В РАЗВИТИЕТО
НА ВЕЛИКОКНЯЖЕСКАТА ВЛАСТ В ПОЛША
ЗА ПЕРИОДА 1138 - 1202 ГОДИНА

GUÉORGUI PARVEV

MOMENTS CLÉS DU DÉVELOPPEMENT DU POUVOIR
SUPRÊME EN POLOGNE DE 1138 À 1202

София, 1980

Еднаквият произход на славянските народи определил редица общи черти в тяхното обществено-икономическо и политическо развитие. През епохата на феодализма техните взаимни връзки и влияния продължили и дават възможност за сравняване и допълване на историческите сведения, отразяващи развитието на аналогични процеси и институции. Това обстоятелство има определено значение за историографията на славянските народи.

През последните години интересът на някои наши историци бе привлечен отново към приноса на Полша в борбите на европейските народи срещу нашествието на османските турци. Работите на Б.Цветкова¹, Хр.Коларов² и други са едно добро продължение в изследването на този проблем, започнато от А.Иширков и Г.Баласчев.

Настоящата работа има за цел да разкрие икономическата основа и някои главни моменти от еволюцията на великокняжеската власт в средновековна Полша. Избраният период е твърде характерен в това отношение. Използувани са сведенията, които дава съвременникът на събитията Викентий Кадлубек³ и известният полски хронист Ян Длугош⁴. Взети са под внимание и изследванията на редица полски историци по въпроса.

1 Б.Цветкова, Паметна битка на народите, Варна, 1969, Сб. "Варна - 1444", С., 1969.

2 Хр.Коларов, Антитурските походи на полско-маджарския крал Владислав III Ягело /Варненчик/ през 1434 - 1444 г. /преглед на изворите/; Трудове на ВПИ "Братя Кирил и Методий", т.VI, С., 1969, с.45 - 102; Адрианополският мирен договор, пак там, т.XII, кн.3, 1975, с.41-72.

3 Mistsza Wincentego, Kronika Polska, Tumaczyli K.Abgarowicz i B.Kürbis. Wstęp i komentarze napisała B.Kürbis, PWN, Warszawa, 1974, s.254.

4 Joannis Dlugossii, Annales seu Cronicae incliti regni Polonae, Liber V et VI, Varsaviae, 1973, p.431.

Разцветът на феодализма в Полша, според официалната периодизация хронологически се отнася към периода 1138-1454 г. Развитието на феодалната база през този период определя и влияе върху развитието на надстройката, чиято съществена част е институцията на великокняжеската власт. Земята - основното средство за производство на материални блага през епохата на феодализма, се явява икономическата основа на властта на върховния полски княз. Затова и въпросът за собствеността върху земята като исторически обусловена социално-икономическа категория е обект на задълбочени изследвания на учени - историци и прависти от различни епохи и школи.

През разглеждания период върховното право на владение по отношение на цялата земя в Полша принадлежало на управляващия върховен княз. Това право в терминологията на латинските извори е известно като пряко владение /*dominium directum*/. На основата на него върховният княз се ползвал от редица повинности и събирал данъци от всички, които използвали земята като източник на материални блага. Правото на държание по отношение на земята от страна на различните категории население е известно като *dominium utile*.⁵

В полската историография проблемът за поземлената собственост е бил и остава дискусионен. В тази дискусия, погледната най-общо, мненията на полските историци, които в някои моменти се доближават, можем да разделим на две групи. Към първата група историци, работили преди войната, като най-известен със своите изследвания в областта на феодализма, трябва да посочим Станислав Смолка /1854 - 1924/⁶, а от съвременните - Карол Бучек⁷, Иежи Довят⁸ и

5 J.Dowiat, Polska - państwem średniowiecznej Europy, Warszawa, 1968, PWN, s.201.

6 St. Smolka, Mieszko Stary i jego wiek oraz Uwagi o pierwotnym ustroju społecznym Polski Piastowskiej. Do przed. przyg. A.Gieysztor, Warszawa, 1959, PWN, s. 718.

7 K.Buczek, Uwagi o prawie chłopów do ziemi w Polsce Piastowskiej, Kw.Hist., R.LXIV, 1957, s. 86 sqq.

8 J.Dowiat, op. cit., s. 437.

други. Тези историци застъпват мнението, че според полските средновековни правни понятия, князът – респективно кралят, е бил владетел на цялата земя в границите на държавата. Оттук и особено важната роля на кралската власт при зараждането и утвърждаването на феодалните отношения в Полша. На основата на твърденията на тези историци можем да изградим хипотезата, че всички поземлени владения както на съветските, така и на духовните феодали водят своето начало от даренията на владетеля. Следователно правото на *dominium directum*, намиращо се в ръцете на княза, се простирало върху цялата земя независимо от това, кой е бил неин държател. Основен довод на привържениците на гореизложената теория се явява условното държание на поземлените участъци, чиито държатели били задължени да носят военна служба. Неизпълнението на това задължение водело до конфискуване на земята от княза.

Единствен пункт, по който според нас тази теория търпи критика, е невъзможността ѝ да обясни съществуването на родовите имена, възникнали още при разложението на общинните отношения, които били предавани по наследство. По отношение на тях действувало силно развитото и строго спазваното в средновековна Полша роднинско право. Каква била неговата същност, научаваме от обясненията, запазили се в книгата за основаването на Цистерския манастир в Хенрихов през 1227 г.⁹ Тук ще цитираме най-съществената част от обясненията: "Ако нещо притеждавам, което моят дядо и баща са ми оставили във владение, то е моя истинска башиния. Ако я продам някому, моите наследници според нашето право имат възможност да поискат нейното връщане. Обаче ако моят княз-господар ме е дарил с някакво имение заради моята служба или по благоволение и аз го продам – също против волята на моите роднини – на когото си поискам, то моите наследници нямат право да искат неговото връщане."¹⁰

От цитирания по-горе текст става ясно, че за разлика от ограниченото разпореждане с дедичните /наследствените/ зе-

9 Księga Henrykowska, z tekstu łacinskiego przetułem. i wstępem zaopatr. R.Grodeki. W anieksie tekst łacinski Księgi. Poznań, 1949, s. 434.

10 J.Dowiat, op. cit., s. 205.

ми, то със земите, получени като дарение от княза, държателят могъл безпрепятствено да ги отстъпи някому или пък да продаде правото си по отношение на тях, разбира се, само със съгласието на княза.

Другата група историци, между които се открояват главно Роман Гродецки,¹¹ Юлиуш Бардах¹² и Михаил Шчанецки¹³, смятат, че князът е бил номинален и фактически владетел на обширни пространства земя, но не е бил дори формално владетел на цялата земя, влизаша в границите на държавата. Княжеската поземлена собственост била действителна по отношение на заемащата и обработваната земя от лично свободното население, което плащало данъци и изпълнявало различни повинности в полза на княза. По отношение обаче на незаселените и неизползвани земи князът бил само номинален собственик.¹⁴

Ние се присъединяваме към мнението на първата група историци. Като довод за подкрепа на тяхната теза можем да посочим факта, че при преминаването на полските села през XIII и XIV в., от старото полско княжеско право към т.нар. немско право винаги е било необходимо съгласието на княза. Съгласието си той изразявал под формата на специална грамота. С тези локационни грамоти /от лат. locatio /, които по своята същност са имунитетни грамоти, князът се отказвал от голяма част на правата си като сюзерен.

Локационни грамоти били необходими и за нововъзникналите селища върху целини и пустеещи земи /салтуси/ и на мястото на изкоренени гори. Този факт идва да потвърди княжеското право на собственост върху цялата земя в държавата. Друг довод се явява фактът, че когато князът дарявал

11 R.Grodecki, Polska piastowska. Opracował i postowem opatrzył J. Wyrozumski, Warszawa, 1969, PWN, s. 124 - 125.

12 J.Bardach, B.Leśnodorski, M. Pietrzak, Historia państwa i prawa polskiego, 1976, PWN, s. 33 - 34.

13 Historia Polski, t.1, do roku 1764, Warszawa, 1958, s.178 - 179.

14 J.Serczyk, Chłopi polscy w pierwszym okresie feudalizmu /do r. 1454/, W: Z dziejów chłopów polskich, Warszawa, 1968, s. 21.

имунитетни права на духовните и светски феодали, от прерогативите, включени в съдебния имунитет, били изключени делата, свързани с онаследяване на земята. Те били запазени изключително за княжеския съд и по този начин им бил предаден общественонаправен характер.

Правото на полските князе на върховна власт върху земята определяло и патримониалния характер на държавата през X - XIII в. Държавата според патримониалната концепция - в териториален аспект, била разглеждана като наследствена собственост /*patrimonium* / на управляващата династия. На тази основа се извършвала и подялбата на държавната територия от владетеля между неговите синове, без това да означавало разрушаване единството на държавата. Примери в това отношение има твърде много, но най-ясно тази практика проличала при Белослав Кривоусти /1102 - 1138/. Той вероятно още приживе разделил страната между тримата си най-големи сина - Владислав II /1138 - 1146/, Белослав Къдрави /1146 - 1173/ и Мещко Стари /1173 - 1177/, които не били в отделените им територии върховни владетели, а само административни управители.¹⁵

Можем ли да тълкуваме този факт като проява на сепаратизъм в средновековна Полша? По този въпрос в полската историография има положителни и отрицателни становища. Ако приемем първото, трябва да се съгласим, че още в края на X и началото на XI в., когато това явление е познато, съществуват прояви на сепаратизъм, което би било в противоречие с историческата действителност. Навярно сред областните князе от династията на Пястите и феодалната аристокрация е имало сепаратистични идеи, но до втората половина на XII в. те са оставали все още без покритие. Историците, които подкрепят второто становище, смятат, че синовете и братята на върховния княз, стоящи начело на отделни облас-

15 За това разделение, което се смята, че Болеслав Кривоусти узаконил в завещанието си, има богата литература. Като най-важна вж. S. Smolka, Testament Bolesława Krzywoustego, Rozpr. Akad. Umiej., Wyd. Hist.-Filoz., t. 13, 1881. G. Labuda, Testament Bolesława Krzywoustego, w: Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata, Poznań, 1959, s. 171 - 194.

ти, т. нар. делницови князе /от полското *dzelnica* / са били използвани като административни управители и са играли роля на спирачка на сепаратизма.¹⁶ Това според нас е вярно, но само за известен период от време. През последната четвърт на XII в. те стават най-ярките представители на децентрализма.

При решаването на този въпрос трябва да се има пред вид, че феодалният сепаратизъм се проявява и развива при строго определени исторически условия, породени от утвърждаването на феодалния начин на производство. Сепаратизмът отразява стремежа на феодалната аристокрация към по-пълно забогатяване по пътя на децентрализация на феодалната рента.

От друга страна, правото на *domin. directum* и патримониалната концепция станали правна основа на т. нар. *iura regalia*. С това име било означавано изключителното право на монарха да използва резултатите от стопанската дейност в някои области. Те ставали в действително негов монопол. На първо място, като най-старо трябва да посочим монополното право /*ius regalis* / по отношение на земята, което съществувало още през XI в. То се опирало на признатото право на собственост, което князът притежавал върху всички земи - обработени и необработени, в това число и новозавладените, които не спадали към наследствените земи на аристокрацията. По този начин бил санкциониран юридически централизиранят характер на феодалната рента, част от която върховният княз отстъпвал на феодалната аристокрация, чиито представители заемали различни служби при княжеския двор и в провинциалната администрация. Централизиранят характер на рентата, присвоявана от върховния княз, предизвикал децентралистични стремежи сред аристокрацията. Полските князе са били принудени да поемат пътя на компромиса. Само така според нас могат да се обяснят имунитетните права, които те раздавали на феодалната аристокрация, юридически санкционирани чрез имунитетните грамоти, най-многобройни през XIII в.

По въпроса за хронологическото начало и характера на *ius regalis*, притежавано от върховния княз по отношение

16 J. Dowiat, op. cit., s. 225.

на земята в полската историография, не съществува единно мнение. Според М.Щчанецки *iura regalia* /в това число на първо място по отношение на земята/ б.м.Г.П./ се появили и формирали "при неизяснени обстоятелства и време".¹⁷ Ю.Бардах смята, че монополното право по отношение на земята се формирало с утвърждаването на патримониалния характер на ранната полска феодална държава.¹⁸ Един от най-авторитетните познавачи на полския феодализъм - Р.Гродецки, в своя университетски курс лекции на тема "Вътрешно развитие на Полша през XIII в.", четен през 1928 - 1929 г. и повторен с известни допълнения и поправки, пише, че монополните права били "свързани с длъжността на полския монарх и до известна степен несръчно включени в неговата компетентност, вероятно веднага след покръстването на Полша /966 г. б.м. Г.П./ по образец на тази концепция, която се създаде на Запад."¹⁹ Следователно Р.Гродецки приема, че *iura regalia*, които играли наред с други фактори важна роля за икономическото и политическото утвърждаване на Полша през ранния феодализъм, са чужда заемка. През последните години по този въпрос се налага мнението на друга група историци, между които трябва да посочим имената на К.Бучек, К.Моджелевски, Х.Ловмянски и други. Те приемат, предадено най-общо, че княжеското монополно право по отношение на земята произтича от родово-общинния строй, че представлява продължение на аналогичните права, каквито е имало племето по отношение на земята. Освен това новата феодална база не изисквала промяна в това обществено правно отношение.²⁰

17 Historia Polski, t.I, cz.I do poł. XV w. pod. red. H. Łowmiańskiego, Warszawa, 1958, s. 239.

18 J.Bardach i in., Historia państwa i prawa polskiego, Warszawa, 1976, s.29.

19 R.Grodecki, Dzieje wewnętrzni Polski XIII w., w: Polska piastowska, s. 311, 757.

20 K.Buczek, Uwagi o prawie chłopów do ziemi w Polsce piastowskiej, Kw.Hist., R. LXIV, 1957, nr.3, s.97; Głos w dyskusji nad początek państwa polskiego, Kw. Hist., R.67, 1960, nr. 4, s.1079 - 1104, s.1096 sqq. K.Modzelewski, Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X - XIII w. Wrocław, 1975, PAN, s.256. H.Łowmiański, Początki Polski, Warszawa, t. III, 1967, s.390 - 392.

Приемайки концепцията на горепосочените историци, можем определено да говорим за известен континуитет и развитие на част от формите на обществено-правните отношения от периода на разложението на родово-общинния строй в епохата на зараждане и утвърждаване на феодалните отношения. Фактът, че липсват елементи от разложението на робовладелската формация при формирането на феодалната база в Полша, ни дава възможност да наблюдаваме по-конкретно някои заемки от родово-общинната формация. Това впрочем е и една от особеностите на процеса на формиране и утвърждаване на феодалното общество в Полша за разлика от аналогичния процес в страните на Западна Европа.

От монополното право по отношение на земята произтичали и други *iura regalia* в стопанско-икономическата сфера. На първо място тук трябва да отбележим изключителното право на монарха да сече монети. Първите сведения в това отношение се отнасят към края на управлението на Мешко I /960 - 992/. Това право полските владетели запазили неделимо до първата половина на XIII в. Едва през 1232 г. епископът на гр.Познан пръв получил правото да сече монети.²¹ Такива привилегии получили също така и няколко други големи градове и манастири. Веднага трябва да добавим, че сечените от тях монети имали стойност и били в обръщение само в техните имения.²² От монополното право върху земята произтичало и монополното право на княза по отношение на лова на едър дивеч - турове, зубри, елени, мечки и на ценните заради своите кожи бобри.²³ На селяните не било позволено да избиват тези животни дори ако те унищожавали реколтата или пък стадата им. Известният полски хронист Викентий Кадлубек /1145 - 1221/ описва случай на жестоко наказание, което било наложено на един селянин, осмелил се да убие една мечка/ въпреки че тя "изяла от хралупите пити-

21 R.Grodecki, *Przywilej menniczy biskupstwa poznańskiego z r. 1232*, Poznań, 1921, s. 24.

22 R.Grodecki, *Dzieje wewnętrzne Polski XIII w.*, w: *Polska piastowska*, s. 313 - 314.

23 J.Widaewic, *Danina stołu książęcego w Polsce piastowskiej*, Lwów, 1926, s.10.

те мед заедно с пчелите и унищожавала стадата добитък²⁴.

За княза били запазени още редица монополни права, между които и риболовът. Само князът имал право да търгува с месо и да открива тържища. Монополно право имал князът и над подземните богатства – сребро, злато, желязо, сол и др.²⁵

Системата на *iura regalia* се явява един от главните извори на доходи за великокняжеската власт. Появята и разпространението на имунитета, който бил свързан с утвърждаването на феодалните производствени отношения, повели до намаляването на доходите за княза от различните монополни права. Част от тях той бил принуден да отстъпи на феодалната аристокрация. Разбира се, главната част от княжеските доходи били пнабирани от данъците и повинностите, събирани и изпълнявани от зависимото население. Така в общи линии ни се представя в правно и фактическо отношение икономическата основа на най-крупните представители на феодалната класа в средновековна Полша – князете от династията на Пястите, между които бил избран от феодалното вече /събрание/ и върховният княз.

* * *

Развитието и утвърждаването на феодалната общественоекономическа формация влияело и върху нейната надстройка. Най-пълно това влияние можем да проследим по отношение на великокняжеската власт. До края на XV в. с малки изключения тя се намирала в ръцете на представителите от рода на Пястите. В полската историография се е утвърдило мнението за абсолютния характер на великокняжеската власт. Според Станислав Кутшеба князът е абсолютен владетел. Той е законодател, ръководи военните сили, управлява и съди като върховен съдия. Княжеската власт е наследствена, но само по мъжка линия. Когато князът няма мъжки наследници, право да наследят трона имат всички мъже от династията на Пястите, без да бъде вземана пред вид степента на родството.

24 *Mistrza Wincentego, Kronika Polska, tłumacz. K. Abgarowicz i B. Kürbis, Warszawa, 1974, ks. IV, § 2, s. 181.*

25 *J. Bardach i in., Hist. państwa i prawa polskiego, s. 76.*

Решаващата дума, кой от роднините да наследи трона, имал умиращият владетел. Той могъл да посочи един от тях като наследник или пък да повика няколко и да раздели страната.²⁶

Такива случаи е имало при Мешко I /960 - 992/, Мешкико II /1025 - 1034/ и при Владислав Херман /1079 - 1102/, без това да нарушава единството на страната. Характеризирайки абсолютната власт при първите представители на князете от династията на Пястите, Станислав Кутшеба изпуска пред вид княжеския съвет. В зависимост от ситуацията, а също така и от личността на княза княжеският съвет могъл да стане негово опора или пък да ограничи неговата власт.

Още от XI в. по отношение на властта ясно се забелязват две противоречиви тенденции - централистична и сепаратистична. Първата била поддържана от монарха и неговото най-близко обкръжение, а втората от феодалната аристокрация. Тези тенденции били резултат от победата на феодалния начин на производство и постепенната смяна на централизираната експлоатация, извършвана с помощта на държавния апарат, с индивидуална експлоатация, извършвана пряко от феодалната аристокрация в собствените ѝ имения. Политически израз на тази промяна във формите на експлоатацията се явяват сепаратистичните стремежи на аристокрацията, които са в основата на политическия живот през разглеждания от нас период. Като последица от борбата за децентрализация, върху чиито резултати влияела вътрешната и външната политическа ситуация, личността на монарха и други фактори, се извършват промени и във формата на централната власт.²⁷

Първата промяна на великокняжеската власт в резултат на децентралистическите тенденции хронологически се отнася към втората половина на XI в. и се състои в появата на институцията на принципата. Според Ю. Бардах с принципата се прави "опит за примирение на практиката, свързана с отделиянето на области за всички синове на монарха, като същевременно се запази целостта на държавата и съсредоточаването на върховната власт в ръцете на един от тях - принцип-

26 St. Kutrzeba, *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. I.: Korona. Wyd. III, Lwów, 1912, s. 18 - 19.

27 J. Bardach, *in.*, *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa, 1976, PWN, s. 61 sqq.

са."²⁸ Така например принцепс е бил Болослав Смели /1056 - 1078/ по отношение на своя брат Владислав Херман, който управлявал областта Мазовше.

Системата на принципата създавала потенциално недоволство сред останалите князе от династията на Пястите. Именно към тях феодалната аристокрация насочила своето внимание и не само им внушавала идеята за противодействие на принцепса, но и активно ги подпомагала в това отношение. За да спечели на своя страна представителите на аристокрацията, князът-принцепс им раздавал служби, които били свързани със събирането на данъци за тяхна сметка, или пък им отстъпвал някой от принадлежащите му монополни права. Дарявал им също така и земи с живеещото в тях население. Всичко това водело до засилване на икономическите им позиции, а същевременно и на децентралистичните им стремежи. Примери в това отношение през втората половина на XII в. има твърде много.²⁹

Може би именно за да пресече опитите на феодалната аристокрация да си послужи при децентралистичните си стремежи с представителите от рода на Пястите, Болеслав Кривоусти /1102 - 1138/ се разпоредил в своето завещание след неговата смърт принцепс да стане най-старият представител на династията - нейният сеньор. Така при наследяването на властта била въведена системата на сеньориата. Тази система имала за задача да обедини всички членове от рода на Пястите в защита целостта на държавата, като даде възможност на всеки в определен момент да завземе трона.

Трибва да отбележим със съжаление, че за разпорежданятия на Болеслав Кривоусти, извършени преди неговата смърт през 1138 година, не можем да съдим по оригинални документи, тъй като те не са запазени. Принудени сме да използваме за този важен акт мъглявите, а може би и тенденциозни сведения, които Викентий Кадлубек дава в своята Хроника.³⁰ Станислав Кутшеба, коментирайки Кадлубек, из-

28 Ibidem.

29 J. Bardach, i in., op. cit., s. 63 - 64. J. Dowiat, Polska - państwem..., s. 230.

30 Mistrz Wincentego, Kronika Polska, ks. III, § 26, s. 167.

тъква, че сеньорът на династията, наследил короната, освен своята област, в която той изпълнявал функциите на управител, трябвало да получи краковската, щерадската и ленчицката област.³¹ Естествено, че към прерогативите на принцеса-сеньор спадали въпросите на външната политика, назначаването на висшия църковен клир, предводителството на войските, а също и редица други права, които точно е невъзможно да се определят.³²

Съобщението на Кадлубек за завещанието на Кривоусти завършва с най-важния въпрос, че "винаги старшинството по отношение на възрастта и съображението за първородството е трябвало да решат спора за наследството"³³. Става ясно, че по отношение на пътя за наследяване на короната Викентий Кадлубек допуска съзнателно или несъзнателно грешка, като се опитва да обедини два противоположни принципа - сеньориата и първородството. Във връзка с тази неточност приемаме като най-логично обяснението на Иежи Довят, който смята, че върховната власт е трябвало да принадлежи всеки път на сеньора на династията, а управлението в областите, дадени от Болеслав Кривоусти на тримата му пълнолетни сина - Владислав, Болеслав и Мешко, трябвало да се предава от баща на първороден син.³⁴

Скоро първоначалният принцип на неделимост на провинциите бил нарушен и князете започнали да разделят територията на областите, които управлявали, между своите братя и синове.

Владислав II /1138 - 1146/, който пръв като сеньор наследил короната след смъртта на Болеслав Кривоусти, се опитал да противодейства на тези набиращи скорост тенденции. Неговите природени братя заедно с най-богатите пред-

31 Щерадската и ленчицката област според завещанието на Б.Кривоусти са били дадени на кралицата - вдовица и останалите ѝ двама малолетни сина - Хенрих и Казимир. Вж. за това G.Labuda, Testament Bolesława Krzywoustego, w: Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata, Poznań, 1959, s. 186 sqq.

32 St. Kutzseba, op. cit., s. 20.

33 Mistrza Wincentego, Kronika Polska, ks. III, § 26, s. 167.

34 J. Dowiat, Polska państwem..., s. 229.

ставители на феодалната аристокрация, заемащи висши държавни длъжности, в това число и гнезненския архиепископ Якуб, се обединили против него и през 1146 г. Владислав II бил принуден да напусне Полша и да търси убежище и помощ при германския император Конрад III. Неговите съвременници му дали прозвището Изгнанник.³⁵

Така в историческото развитие на средновековна Полша аристокрацията със своите децентралистически стремежи, обусловени от феодалното развитие, извоювала първата си победа.

При следващите носители на великокняжеската корона - Болеслав Къдрави /1146 - 1173/ и Мешко Стари /1173 - 1177/ настъпило известно стабилизиране на централната власт въпреки опитите на най-големия от синовете на Владислав II Изгнанник - Болеслав Високи, да обяви своята независимост в Шльонск. Според Станислав Смолка, автор на най-задълбоченото изследване върху управлението и личността на Мешко Стари, последният се явява най-талантливият от наследниците на Болеслав Кривоусти.³⁶

Идването на власт на сенъора на династията Мешко Стари, който бил управител на Великополша, създадо условия за обединяването на двете най-големи полски области - Великополша и Малополша. Това обединение, въпреки и за кратко време представлява победа на централистичните сили. Като съсредоточил в ръцете си твърде голяма икономическа и политическа власт, Мешко Стари започнал да провежда твърда политика на подчинение по отношение на феодалната аристокрация, в това число и на областните князе от династията. Фискалният гнет по време на неговото управление достигнал непознати дотогава размери. Особено силно недоволство във всички сфери на обществото предизвикала неговата монетна политика. В резултат на периодичното намаляване на сребърното съдържание монетите ставали все по-малоценни. Сенъоралните князе извършвали честа принудителна смяна на мо-

35 Ibidem, s. 231. Polska pierwszych Piastów - państwo, społeczeństwo kultura, pod red. T. Manteuffla, Warszawa, 1968, s. 243.

36 St. Smolka, Mieszko Stary i jego wiek, Warszawa, 1881, s. XXXI, 544, Wyd. II, 1959.

нетите, които се намирали в обръщение. Мешко Стари дал тон за тези системни спекулации в областта на монетосеченето.³⁷

Опитите на сенъора Мешко Стари за автократично управление предизвикали недоволството на сепаратистично настроеното можновладство /така се наричала феодалната аристокрация в средновековна Полша-б.м.Г.П./ в Малополша и Великополша. Недоволните феодали, ръководени от краковския епископ Гедко,³⁸ привлекли на своя страна освен шльонския княз Болеслав Високи най-малкия брат на Мешко Стари - Казимир, но дори и най-големия от синовете му Одон.³⁹

През 1177 г. в Краков избухнал открит бунт. Мешко Стари бил свален от власт и както Владислав II Изгнаник отишъл да търси помощ при германския император Фридрих I Барбароса.⁴⁰ По това време в средновековна Европа, включително и в Полша, съществувало и било прилагано на практика убеждението, че при определени обстоятелства монархът може да бъде свален от власт. Става дума за така нар. "право на съпротива" / *ius resistendi* / от страна на аристокрацията по отношение на краля, когато последният не съблюдавал установените правни норми или пък нарушавал дадените обещания. Като използвали правото на съпротива, представителите на полската феодална аристокрация смъквали от трона владетелите, които със своята политика ограничавали техните икономически и политически стремежи и с това на практика способствували за отслабване на централната власт. През XII в. правото на съпротива започва да се оформя като една от основните доктрини в политическата идеология на средновековна Полша.⁴¹

37 R.Grodecki, *Dzieje zwrzchności menniszej w Polsce średniowiecznej*, *Wiad. Numizmat.-Archeolog.* t.12, 1928 - 1929, s. 65 - 89; *Polityka mennisza książąt polskich w okrsie Piastowskim*, *ibidem*, t.9, 1920-1921, s. 45 - 72.

38 R.Grodecki, *Gedko*, *PSB*, t.VII, s.366 - 367.

39 O.Balzer, *Genealogia Piastów*, *Kr.*, 1895, s.161 sqq.

40 *Mistrz Wincentego*, *Kronika Polska*, ks.IV, §.7-8, s.192 - 194. §.12, s.198. *Joannis Dlugossii, Annales seu cronicae...*, *Liber V et VI Varsaviae*, 1973, p.109 - 113. *J.Dowiat*, *op. cit.*, s.233 - 234.

41 *J.Dowiat*, *op. cit.*, s. 235.

През втората половина на XII в., когато във връзка с обществено-икономическото развитие сепаратистичните тенденции сред феодалната аристокрация нарастват, правата на съпротива по отношение на сеньора-принцепс става оръдие, което аристокрацията все по-често използвала. Успоредно с приложението му вървяла и неговата теоретична обосновка на полска почва. Така например краковският епископ и хронист Викентий Кадлубек също не пропуснал да подчертае законността на съпротивата срещу монарха. Това той направил, като приписал на Казимир Справедливи следните думи: "Защото правото на върховна власт не се полага, по-скоро заслужава да загуби тази привилегия този, който злоупотребява с признатата му власт. Още повече ако се окаже, че упорито е злоупотребявал с нея."⁴² Разбира се, доколко принципът е злоупотребявал или не с дадената му власт, решавали представителите на аристокрацията в унисон със своите интереси. Окончателната теоретична обосновка на правото на съпротива била направена от вроцлавския княз Хенрих IV Набожни в документа, който той дал на гражданите на Вроцлав в началото на осемдесетте години на XIII в.⁴³

След свалянето от власт на Мешко Стари на краковския престол бил издигнат от феодалната аристокрация най-малкият син на Болеслав Кривоусти - Казимир Справедливи /1138 - 1194/. Елекцията /от лат. *electio* - избор/⁴⁴ на Казимир Справедливи за "княз на цяла Полша" /*dux totius Poloniae*/

42 *Mietrza Wincentego, Kronika Polska, ks. IV, §. 11, s. 197.*

43 *K. Grzybowski, Historia doktryn politycznych i prawnych, Kr. 1959, s. 23 - 26.*

44 Системата на сеньориата, въведена от Болеслав Кривоусти, се явява етап в развитието на престолонаследиято. Тя се доближава до т.нар. десигнация, която се прилагала тогава, когато монархът нямал преки мъжки наследници и определял /*designatio* / в своето завещание някой страничен роднина, който да заеме трона. Когато князът не е имал мъжки наследници, нито пък е десигнирал някого, тогава престолът се заемал по пътя на избор /*electio* /, осъществяван от събранието /вече/ на феодалната аристокрация. Вж. *Z. Boras, Książęta piastowscy Śląska, Katowice, 1974, s. 125 - 155. J. Bardach i in. op.cit., s. 55-56.*

била фактически нарушаване на системата на сеньориата, тъй като той не е бил сеньор на династията. По-възрастни от него са били сваленият от власт Мешко Стари /1122-1202/ и синовете на Владислав II Изгнаник - Болеслав Високи /1229 - 1279/ и Мешко Плантоноги /починал в 1211 г./.

Освен с промените от правна гледна точка, управлението на Казимир Справедливи /1177-1194/ било свързано и с други важни изменения, продиктувани от утвърждаването на феодалния сепаратизъм в Полша от края на XII и началото на XIII в. Според Иежи Довят "Провинциите вече загубили своя характер на административни единици в централистично управляваната държава и се превърнали в наследствени ленни⁴⁵ княжества⁴⁶". Този факт обуславя изчезването на общополската чиновническа йерархия и илюстрира прогресивно развиващата се децентрализация. На практика това явление, което можем да сравним с административен имунитет, се появило по времето на Казимир Справедливи. Титулатурата се запазила, но сега всеки княз независимо от принцепса си назначавал свои чиновници и създавал своя служебна йерархия. Казимир Справедливи, въпреки че де юре бил "княз на цяла Полша", върховната си административна власт запазил само по отношение на назначаването на епископите. Това обстоятелство имало твърде важно значение при осъществяването на политическите му планове.⁴⁷

В действителност Казимир Справедливи имал пълна власт само в краковската и сандомирската област, които той при тежавал като наследствени. Неговата роля и значение на принцепс /термин, приет в полската историография за означа-

45 Въпросът за съществуването на ленни отношения в средновековна Полша е дискуссионен. Преобладава мнението, че "Ленната система не е могла да стане повсеместна, но въпреки това различни форми на нейното приложение могат безсъмнено да се открият". Вж. К. Tymieniecki, *Początki feudalizmu w Polsce*, w: *Hist. Polski do poł XV w., VIII Powst. zjazd hist. polskich, Referaty i dyskusja, Sekcja II, Warszawa*, 1960, s. 15, J. Dowiat, *op. cit.*; s. 202.

46 J. Dowiat, *op. cit.*, s. 235.

47 *Ibidem*, s. 236 - 237.

ване на институцията на върховния княз-б.м./⁴⁸ по отношение на другите области са имали все още реално покритие, "не само поради традицията или правото, но главно поради изгодното за върховния княз съотношение на силите"⁴⁹.

От друга страна, премахването на системата на сеньориата предизвикало недоволството на останалите князе от рода на Пястите, които загубвали възможността да дочакат коронацията си на краковския престол и да получат произтичащите от това облаги. Някои от тях започнали борба за свалянето на Казимир от престола и заграбване на Малополша. Техните действия сега получили законна основа, тъй като били представени като борба за възвръщане на сеньориалната система.

Първата задача, която Казимир трябвало да разреши след заемането на краковския престол, била свързана с ликвидирането на съпротивата на тези от областните князе, които се обявили срещу него от позициите на защита сеньориалната система, и по този начин да утвърди своето положение вътре в страната. На първо място тук имаме пред вид пряко засегнатия сеньор Мешко Стари. Освен че бил свален от власт, срещу него се разбунтувал и най-големият му син от първия му брак с унгарската княгиня Елжбета-Одон. Мешко Стари, "който в 1179 година, изоставен едва ли не от всички, бягайки, напуснал едновременно отечеството и трона и с жена си и тримата си сина се настанил задоволен в крепостта Рацибож"⁵⁰. От полско-чешката граница, където се намирал Рацибож,⁵¹ започнал своите опити за възвръщането си на краковския трон.

48 WEP, Warszawa, 1968, t. 9, s.500.

49 J.Dowiat, op.cit., s. 335.

50 "Qui anno Domini M^o CLXXIX pene ab omnibus desertus patrie simul excedit fugatus et regno cum uxore et tribus filiis Rathiboriensi contentus oppidulo." Chronica Poloniae Maioris, MPH, series nova, t.VIII, Varsaviae, 1970, § 35, p.57 sq.

51 Сведението, че Мешко Стари се е настанил в граничната крепост Рацибож, можем да приемем като най-близко до истината. Рацибож е бил владение на Мешко Плантоноги, който единствен е поддържал Мешко Стари след преврата. Пред-

Нарушаването на системата на сеньориата засягало интересите на всички князе от рода на Пястите, но само Мешко Плантоноги, който се намирал в областта Шльонск, се обявил в подкрепа на пряко засегнатия сеньор – Мешко Стари. Като използвал създадената ситуация, Мешко Плантоноги нападнал най-големия си брат Болеслав Високи⁵², който бил на страната на Казимир Справедливи, и го свалил от власт. Казимир Справедливи се намесил да защити Болеслав Високи. Под натиска вероятно на Казимир и феодалната аристокрация Болеслав извършил нова подялба на Шльонск. На най-малкия брат, Конрад, била дадена глоговската земя, Мешко Плантоноги получил крепостта Рацибож и земите около нея. Казимир Справедливи, вероятно за да го умиротвори и спечели на своя страна, му дал и спадащите дотогава към краковската област битомска и освиещимска кастелании. Като имаме предвид, че Мешко Плантоноги дал подслон на Мешко Стари и неговото семейство в Рацибож през 1179 година,⁵³ можем да твърдим, че дипломатическият ход на Казимир не е дал очакваните от него резултати. При тази подялба Болеслав Високи запазил за себе си Врощлавската област.⁵⁴ Обобщавайки събитията на Шльонск през 1179 г., Длугош пише "Но мо-

положението на Герард Лабуда, че тази крепост би могла да бъде Санток, е логично дотолкова, доколкото че се намира на границата на Великополша, но противоречи на сведението, че Мешко напуснал едновременно "отечеството /Великополша-б.м./ и трона". Вж. *Mistrza Wincentego, Kronika Polska, ks.IV, § VII, s. 193, not. 92.* G.Labuda, *Dzieje Wielkopolski, t.1, Pod red.J.Topolskiego, W. 1969, s.287.*

52 Болеслав Високи, Мешко Плантоноги и Конрад са синове на Вл. II Изгнаник. След неговата смърт /1162/ и под натиска на Фридрих I Барбароса полският принцес Белослав IV Къдрави им позволил да се завърнат в Полша, като им дал и бащината им област Шльонск /1163/. Белослав като най-стар застанал начело на управлението. Той първи използвал партикуларната титла "княз на Шльонск". Вж. *Słownik biograficzny historii powszechnej do XVII stul., Warszawa, 1968, s.62, 326.*

53 Вж бел. 50 и 51 на с.18.

54 M.Wincentego, *Kronika...*, ks.IV, § 8, s.193, not.96..

нархът Казимир със своята зрелост и усърдие умиротворил и примирил братята и го /Шльонск/ възвърна към своето подчинение.⁵⁵ Наистина поне за момента противоречията между синовете на Владислав II Изгнаник затихнали и дори Казимир Справедливи бил поканен на тържественото кръщение на новородения син на Мешко Плантоноги и му дал своето име.⁵⁶

Отбелязваме този интересен, но маловажен факт по друг повод. По всяка вероятност историческите обстоятелства са обусловили участието на същия този Казимир, кръстен от Казимир Справедливи, вече като княз на Ополе⁵⁷ в Петия кръстоносен поход /1217 - 1221/ под ръководството на унгарския крал Андрей II. Кръстоносните походи са били централно събитие в Западна Европа през средновековието. В продължение на десетилетия те са владеели умовете на хората от всички съсловия. Естествено, че и Полща като католическа страна и още повече тясно свързана с папската курия не могла да остане глуха към папските възвания, които били равносилни на заповеди. Пръв от полските князе, който откликнал

55 "Kazimirus tamen monarcha maturitatus sue industria pacificoncordatisque fratribus..." J.Dlugossii, Annales seu..., p.117.

56 "Cuius filio noviter nato ad baptisteriorum solenitatem invitatus nomen suum Kazimirus indiderat." J.Dlugossii, Annales seu cronicae..., Liber V et VI, Varsaviae, 1973, p. 118. Годината на раждането на Казимир не е точно определена. Длугош помества горното съобщение под 1179 г. По това време в Ращибож е Мешко Стари със своето семейство. По-логично е раждането на Казимир да се отнесе към 1178 г., през която година Мешко Плантоноги получил споменатите битомска и освиещимска кастелани и вероятно за благодарност е поканил Казимир за кръстник на своя първороден син.

57 Мешко Плантоноги заграбил ополското княжество след смъртта на Болеслав Високи. След като и той починал /1211/, Ополе и Ращибож преминали в ръцете на първородния му син Казмир. Вж. Słownik biogr. Hist.powszechniej do XVII stulecia, red. K.Lepszy, Warszawa, 1968, s.326.

на папските апели, бил Владислав II Изгнаник /1105 - 1159⁵⁸/. Той взел участие във Втория кръстоносен поход /1147 - 1149/ под ръководството на немския крал Конрад III /1093 - 1152/ и френския Людовик VII /1120 - 1180/. Неговите братя Болеслав Къдриви и Мешко Стари са участвували в походите срещу прусите, полабските и прибалтийските славяни.⁵⁹

В изворите за похода на Андрей II в Палестина се съобщава, че е участвувал и един от полските князе. Доскороха в полската историография се приемаше становището, че това е бил Владислав Одонич - син на калишкия княз Одон и внук на Мешко Стари⁶⁰. Известният полски медиевист, проф. Герард Лабуда, след задълбочен анализ на изворовия материал доказва, че през пролетта на 1218 г. Владислав Одонич все още е намирал още във Великополша и е управлявал своите наследствени земи. Следователно не е могъл да участвува в похода. Според Лабуда този анонимен полски княз, участник в Петия кръстоносен поход, е Казимир Ополски - първородният син на Мешко Плантоги.⁶¹

Интересното и особено важното за нас е, че предположението за участието на Казимир Ополски в Петия кръстоносен поход се потвърждава косвено от едно съобщение на Длугош. В своята хроника под годината 1251 той пише: "Виола по род и народност българка, княгиня на Ополе починала."⁶²

В генеалогията на полските князе от рода на Пястите Виола фигурира като съпруга на Казимир Ополски и прабаба на известния полски крал обединител Казимир Велики. Извест-

58 M. Mendys, *Udział Władysława II w crucjacie z 1147 r.*, *Rocznik Zakł. Narodowego im. Ossolińskich*, t. 1-2, 1927 - 1928, s. 403 sqq.

59 J. Dowiāt, *Historia kościoła katolickiego w Polsce /do połowy XV w./* Warszawa, 1968, s. 115.

60 B. Włodarski, *O udziale Polski w wprawie krzyżowej Andrzeja II w 1217 roku*, *Kw. Hist.*, R. 38, 1924, s. 29 - 36.

61 G. Labuda, *Dwaj rywale: Władysław Laskonogi i Władysław Odonic*, w: *Dieje Wielkopolski*, t. 1, red. J. Topolski, *Roznaha*, 1969, s. 290 sq.

62 "Viola genere et nacione Bulgara, ducissa de Oppol moritur." J. Dlugossii, *Annales seu Cronicae...*, Liber VII et VIII, *Varsaviae*, 1975, p. 76.

но е, че завръщайки се от похода унгарският крал Андрей II е бил задържан от българския владетел цар Иван Асен II и се е съгласил да му даде дъщеря си Ана за жена. Като зестра получил Белградската и Браничевската област, отнети от България по времето на Борил.⁶³ По всяка вероятност от този поход Казимир Ополски ще да е довел като своя съпруга и българската княгиня Виола. От този брак Виола е дарила своя съпруг с двама сина – Казимир и Мечислав и една дъщеря на име Венцислава. Пак Длугош под 1237 година, съобщава за смъртта на Казимир Ополски, който в действителност починал на 13.V.1229 или 1230 г.⁶⁴ и бил погребан в манастира в Черновонж. В този манастир монахиня е била и неговата дъщеря. В края на съобщението за смъртта на Казимир Длугош пише: "Казимир имал споменатите синове от княгиня Венцислава..."⁶⁵

Дали тук Длугош неволно бърка името на майката с името на дъщерята? А може би Виола да е имала две имена – Виола-Венцислава и да е кръстила своята дъщеря Венцислава, за да ѝ спомня слънчевата родина, в която тя вероятно никога, макар и за кратко, не се е върнала? Съобщението на Длугош за Виола, което не е интерпретирано от нашата историография, буди много въпросителни. Полският историк В.Дзевулски се опита да даде отговор на част от тях.⁶⁶ В генеалогията на българските владетели от XIII в. името на Виола не фигурира. Това, разбира се, не ни дава основание да отхвърлим известието с лека ръка. Най-малкото Длугош като автор заслужава това.⁶⁷

След като умиротворил страната, Казимир Справедливи трябвало да се заеме с решаването на другите въпроси. Идването му на власт било посрещнато с ентузиазъм и надежда от всички слоеве. По този повод съвременникът на събитията

⁶³ Вж. История на България, изд. II, т. 1, С., 1961, с. 182.

⁶⁴ MPH, s.n., t. VIII, Vars., 1970, s. 159, not, 327.

⁶⁵ "Susceperat autem filias prefatas Kazimirus ex Wenczslawa ducissa...", J. Dlugosi, op. cit., p. 276.

⁶⁶ W. Dziewulski, *Bulgarka księżna opolska*, Sobótka, 1968, nr. 2.

⁶⁷ Сведенията, които Длугош дава за нашата средновековна история, ще разгледаме в специално изследване.

викентий Кадлубек, който вижда в лицето на Казимир идеалния владетел, пише: "С неизразима радост многочислена войска му препречваше пътя, отвсякъде напиряха многобройни тълпи, радваха се, поздравяваха го и разгласяваха, че е пристигнал избавител! Хората от всички възрасти се стремяха към него, възхваляваха го всички съсловия, всички знатни му отдаваха почит."⁶⁸

В зависимост от своите интереси всички са очаквали реформи и Казимир е трябвало да удовлетвори техните аспирации, разбира се, дотолкова, доколкото те не противоречели на интересите на върховната княжеска власт. Така се достигнало до известния в историята на средновековна Полша събор в Ленчица през 1180 г.⁶⁹

За събора в Ленчица черпим сведения главно от два извора - булата на папа Александър III от 28.III.1181 година, запазена в препис от Ян Длугош⁷⁰, и описанието на събора и взетите на него решения, направено от Викентий Кодлубек.⁷¹

На събора в Ленчица според Викентий Кадлубек, са взели участие "осем почетни епископи, украсени с епископски митри"⁷², а Длугош добавя, че освен тях са били и "трима князе: познанският Одон, врошлавският Болеслав и мазовецкият Лешек; също и голямо множество барони и рицари..."⁷³ Посочените сведения ни дават основание да твърдим, че съ-

⁶⁸ Mistrza Wincentego, op.cit., ks. IV, §.6, s.191 - 192.

⁶⁹ W.Abraham, Zjazd łęczycki w roku 1180, Kw.Hist., r.3, 1889, s.385 - 405. A.Vetulani, Studia nad tekstami i znaczeniem statutu łęczyckiego z roku 1180, Studia nad hist. prawa polskiego, t.XIII-3, Lwów, 1932. J.Adamus, O mniemaniu łęczyckiej ustawie sukcesyjnej r.1180, Colektanea Theologica, t. 17, 1936, z. 1-2, s.183 - 205. R.Grodecki, Zjazd łęczycki 1180 r., w: Polska piastowska, Warszawa, 1969, s. 97 - 115. A.Gieysztor, Nad statutem łęczyckim z 1180 r.,: odnaleziony oryginał bulli Alecsandra III z 1181 r., Ks.Pamiękowa 150 - lecia AGAD, Warszawa, 1958, s.181 - 207.

⁷⁰ J.Długossii, Annales seu..., p. 122 - 123.

⁷¹ Mistrza Wincentego, Kronika Polska, ks. IV, § 9, s. 194 - 196.

⁷² Ibidem, ks. IV, 1. 9, s.194.

⁷³ "...tres principes: Ottho...; baronum quoque et militarium multitudo copiosa." J.Długossii, op.cit., p.121.

борът, свикан в Ленчица от Казимир, е имал общополски характер. Решенията му са имали юридическа сила върху всички полски земи. В този дух те са били потвърдени и от Папа Александър III. Разглеждането на решенията, приети от събора като задължителни само за Малополаша, според нас няма основание.⁷⁴ Друг е въпросът, че в резултат от действието на редица причини фактически те били приложение само в наследствените земи на полския принцепс. По този въпрос се присъединяваме към изводите на Иежи Довят.⁷⁵

По своя характер и значение решенията, взети на събора, условно можем да разделим на две групи - икономически и политически. Първата група засягат злоупотребите, извършени от князете, светската феодална аристокрация и рицарите при получаването на храна и транспорт по време на придвижванията им от едно място на друго. Длугош пише: "Тъй като в Полша съществува отдавна установен обичай, че шляхтата и рицарите по време на своите преминавания и пътувания по кралството изисквали от селяните не само сено, слама и плява, но зърнени и други храни. В случай на отказ връхлитали и разрушавали домовете и хамбарите им, самоволно задоволявали своите нужди и не само изпасвали, но и изпотъпквали посевите на селяните. Освен това шляхтата и рицарите... хващали по селата и полята конете на селяните... Последница от това били големите загуби и обедняване на селяните, които, лишени от конете си, занемарявали своята работа на полето."⁷⁶

Към първата група спада и решението на събора за премахване на съществуващата практика на основата на т.нар. *ius spoli*, при което "имуществото на починалите епископи, както движимото, така и недвижимото, било изложено на оплячкосване и ограбване или пък връщано в княжеското

74 R.Grodecki, Polska Piastowska, s. 127.

75 J.Dowiat, op. cit., s. 239.

76 "Erat etenim Polonice genti consuetudinarium et solenne, ut nobiles et militares faciendo per regnum transitus et itinera, non fenum tantummodo, stipulam et paleam sed annonam..., J.Dlugossii, Annales, p.120 sq. Mistrza Wincentego, op. cit., s.194, not. 109, K.Buczek, Publiczne postugi transportowe i komunikacyjne, KHKM, r.XV, 1967, nr. 2, s. 255 - 301.

съкровище"⁷⁷. По горните два въпроса съборът постановил: "Който отнеме или заповяда да бъде отнето зърното или друга собственост на селяните...,нека бъде прокълнат. Който заграби, присвои или прахоса имуществото на умрелите епископи или на духовните лица...,нека бъде прокълнат."⁷⁸

В старата полска историография тези решения се разглеждат като преломен момент в историческото развитие на Полша, като начало на получаване на имунитетни права от духовенството и формиране на съсловия в полското общество. Дори в някои изследвания Казимир Справедливи е обвиняван, че направил твърде големи отстъпки на църквата и едва ли не е бил нейно оръдие.⁷⁹ Различна от официално приеманата интерпретация на първата група от решенията на събора в Ленчица даде Р.Гродецки. Той подложи на основна ревизия изследванията по този въпрос на Станислав Смолка, Владислав Абрахам и други, като доказа, че тук не става дума за имунитетни права, а само за премахване на своеволията и злоупотребите от феодалната аристокрация и областните князе.⁸⁰

Следователно защитата на църковните интереси от принцепса чрез премахването на *ius spolii* от събор в Ленчица трябва да се разглежда във връзка с помощта, която Казимир Справедливи се надявал да получи от църквата при реализацията на своите политически планове – утвърждаване на своята власт върху цялата територия на страната. Ако изпреварим историческите събития, ще видим, че надежките на Казимир се оправдали. През 1191 г. когато Мешко Стари успял да завладее Краков, именно висшият клир начело с архиепископа допринесъл за изгонването му и възстановяването на Казимир на престола. Отново през 1194 г. висшият клир в лицето на епископ Пелка се обявил в защита на наследствените права на синовете на Казимир – Лешек и Кон-

77 "Bona insuper episcoporum decedencium tam mobilia quam immobilia... " J.Dlugossii, op.cit., p.121. M.Wincentego, op.cit., s. 194.

78 J.Dlugossii, op.cit., p.122. M.Wincentego, op.cit., s.194 - 196.

79 St. Zakrzewski, Encykl. Polska, PAN, t.V, cz. 1. Kr. 1920, s.126 sq., R.Grodecki, op.cit., s. 98 sq.

80 R. Grodecki, Początki immunitetu w Polsce, Badania z Dziejów Społ. i Gosp., nr. 8, Lwów, 1930, s.19 - 39.

рад.⁸¹ От това взаимодействие изгода получила и църквата. Получила правна защита и икономически укрепнала, в началото на XIII в. тя започнала активна борба за отхвърляне на светската инвеститура.

Другата група предполагаеми решения, взети на събора в Ленчица, които имали политически характер, засягат промените, настъпили при наследяването на великокняжеската власт. Идването на Казимир Справедливи на краковския трон през 1177 г. представлява нарушаване на сеньориалния принцип за наследяване на властта, утвърден от Болеслав Кривоусти през 1138 г. Сведения за тези решения черпим единствено от хрониката на Викентий Кадлубек, който пише: "Те съществуват ненарушени /става дума за решенията с икономически характер+б.м.Г.П./ затова, че ги е потвърдил с апостолска була Александър III, който, вдъхновен от решението, укрепил управлението на Казимир, за да не съставлява за него бащината му воля никаква пречка; тъй като някога /баща му/ утвърдил правото да заема върховната власт най-старият син, за да разрешава спора за наследството на трона на основата на първородството."⁸² Отново Кадлубек се връща на този въпрос след смъртта на Казимир през 1194 г. Тогава именно, при споровете за наследяването на великокняжеския трон, Кадлубек приписва на краковския епископ Пелка следните думи: "Не пречи на това също законът на дедите, в който е уговорено, че винаги по-старият по рождение има право на върховната власт. Тъй като папа Александър и император Фридрих, които имат власт както да дават права, така и да ги отнемат, те отмениха този закон напълно, щом като двамата още приживе на по-стария, т.е. Мешко, в тази върховна власт Казимира установиха и затвърдиха."⁸³

До 1936 г. в полската историография се приемала без изключение тезата, че на събора в Ленчица било взето специално решение, което отхвърляло сеньориалната система и утвърждавало Казимир като върховен княз. Това решение било утвърдено от Александър III и Фридрих I Барбароса.⁸⁴ Така,

81 M.Wincentego, op. cit., ks.IV, § 21, s.217 - 218.

82 Ibidem, s. 196.

83 Ibidem, s. 217 - 218.

84 R.Grodecki, Dzieje wewnętrzne Polski XIII w., w: Polska Piastowska, Warszawa, 1968, s. 127 sqq.

доверявайки се единствено само на Викентий Кадлубек, полските историци приели един предпологаем, макар логично обоснован и възможен факт – премахване системата на сеньориата от събора – за действителен исторически факт. През 1936 г. излязла работата на Ян Адамус "За мнимия ленчишки наследствен закон от 1180 г."⁸⁵, в която авторът доказва, че идването на Казимир Справедливи на власт в резултат на извършени с помощта на част от аристокрацията преврат, премахнало сеньориалния принцип и било легализирано на основата на *ius resistendi*. Тази радикална промяна не се нуждаела нито от издаването на специален закон от събора в Ленчица, нито пък от утвърждаването му като принцип от папата и императора.⁸⁶ Това изследване на Адамус послужило за основа на оживена дискусия сред полските историци по този проблем. В нея взел участие със специално изследване, четено за пръв път като лекция в Ягелонския университет през 1946 – 1947 учебна година и Р.Гродецки.⁸⁷ В него Гродецки проследява изложението и доводите на Ян Адамус и приема за убедително доказателството му, че в "Полската хроника" на Викентий Кадлубек "Няма нито дума за този предпологаем закон за унаследяване на властта и можем да го разглеждаме като предположение, но не и като факт." Положително оценява твърдението на Адамус за узаконяването на властта на Казимир Справедливи на основата на *ius resistendi*, но не е съгласен с доводите му, с които Адамус отхвърля сведенията на Кадлубек за конfirmацията на принципата на Казимир от папата и императора. Гродецки смята тези сведения за меродавни.⁸⁸ През 1958 г. излязла и работата на Ал.Гейшор. В нея авторът разглежда цялостно проблема върху намерения оригинал на булата на Александър III, като прави редица оригинални бележки.⁸⁹

Според нас предпологаемото решение на събора в Ленчица за премахването на сеньориалния принцип при наследяването на великокняжеската власт не се потвърждава от изворите и не може да бъде прието като исторически факт. Смятаме, че в

85 Jan Adamus, op. cit., s.183 - 205.

86 Ibidem, s. 186 sqq.

87 R.Grodecki, op.cit., s.97 - 115.

88 Ibidem, s. 114 - 115.

89 A.Giejsztor, op. cit., s. 181 - 207.

подкрепя на това твърдение говори и фактът, че действителният сеньор на династията – Мешко Стари, не се отказал от своята права, въпреки че такива авторитетни институции според Кадлубек са оневажили сеньориалния принцип. Мешко не само не се отказал, но на два пъти успял с помощта на определени среди, макар и за кратко време, да възстанови своята власт в Краков.⁹⁰

Викентий Кадлубек на два пъти, както вече отбелязахме по-горе, пише за утвърждаването на Казимир на краковския престол, но никъде не сочи съответните документи. Трудно е да се съгласим, че те са се загубили. По-вероятно е, че не са били въобще издавани. Съществува само папската була на Александър III от 28.III.1181 г. Длугош съобщава, че Казимир Справедливи се обърнал с молба към папата да утвърди взети от събора решения. Не споменава нищо за някакво негово искане, целешо утвърждаването му на краковския престол.

Конфирмацията на решенията, взети от събора, била необходима на Казимир "За това, щото, от друга страна, това толкова спасително разпореждане да има трайност и за бъдещите поколения"⁹¹. Премахването на съществуващата традиция на заграбване от аристокрацията на движимото имущество на починалите епископи била в интерес на католическата църква като цяло и папата утвърдил това решение. В специално издадената була той дори поставил този въпрос на първо място, докато всички извори сочат, че той е бил обсъждан на второ място. Трябва да отбележим, че единственият факт, който можем да интерпретираме като косвено признаване властта на Казимир от папата, е изразът в началото на булата – "*vigo Kazimiro duci Polonie*"⁹². Разбира се, че от този израз не могат да се правят такива изводи, каквито прави Викентий Кадлубек.

Навярно известният краковски хронист, сам духовно лице, ще да е виждал в личността на Казимир Справедливи напълно подходящия монарх от гледна точка на църковните интереси и с помощта на своето талантливо перо се е поставил в негова услуга.

90 J.Dlugossii, *Annale...*, p.148 sqq, 219 sqq.

91 "*Ut autem tam saluberrime constitutionis in futuras generationes habeatur duramentum.*" J.Dlugossii, *op.cit.*, p.122.

92 *Ibidem*.

След успешния преврат през 1177 г. и идването на власт на Казимир Справедлив и неговият брат и главен политически противник, Мешко Стари, водил непрекъсната борба за възвръщането си на великокняжеския престол. Въпреки дипломатическите ходове и въоръжената сила Мешко не могъл да постигне трайни резултати по отношение на главната цел.⁹³

През 1194 г. при странни обстоятелства починал Казимир Справедлив. На преден план бил поставен отново въпросът за наследяването на трона. Една част от феодалната аристокрация начело с епископ Пелка, изразявайки своите сепаратистични стремежи, се обявила в подкрепа на сина на Казимир – Лешек Бяли. Друга част подкрепила сенъора на династията – Мешко Стари. Победили привържениците на осемгодишния Лешек Бяли.⁹⁴

На следващата година в защита на своите права на сенъор Мешко Стари предприел поход срещу Краков. В битката край р.Мозгава Мешко победил, но той бил ранен и синът му Болеслав убит. На основата на взаимно споразумение с Елена – майката на Лешек и Конрад, и другите регенти Мешко влязъл през 1199 г. в Краков и управлявал страната до 1202 г., когато починал.⁹⁵

Резюмирайки, в заключение искаме още веднъж да подчертаем, че утвърждаването на феодалните отношения засилило децентралистичните стремежи на феодалната аристокрация. За отслабването на централната власт в края на XII и началото на XIII в. твърде много допринесли и стремежите към самостоятелност на многобройните князе от династията на Пястите. На политическата сцена все по-смело навлизал общественят фактор. Негово дело бил и превратът през 1177 г. След това събитие различните феодални групировки започнали да се месят все по-активно в политическите борби, извличайки икономически и правни изгоди за сметка на великокняжеската власт.

93 За подробности вж. J.Długossii, op.cit., p.148, 219, Dzieje Wielkopolski do roku 1793, Pod red.J.Topolskiego, Poznań, 1969, s.287.

94 Mistrza Wincentego, op.cit., s.211 - 217.

95 J.Dowiat, op.cit., s. 241 sqq.

ОСНОВНЫЕ МОМЕНТЫ РАЗВИТИЯ ВЕЛИКОКНЯЖЕСКОЙ ВЛАСТИ В ПОЛЬШЕ С 1138 г. ПО 1202 г.

Георгий Пырвев

Резюме

На основании сведений, почерпнутых из произведений средневековых польских хронистов Викентия Кадлубека и Яна Длугоша, автор рассматривает ряд вопросов, затрагивающих развитие феодального экономического базиса и верховной княжеской власти. Утверждение сеньориального принципа наследования княжеской власти после смерти Болеслава Кривоустого в 1138 г. оценивается автором как попытка князей из династии Пястых сохранить централизм в польском средневековом государстве.

Автор высказывает свое мнение по спорным в польской историографии вопросам, какими являются характер и значение решений, принятых на соборе в Ленчице в 1180 г.

Впервые указывается на контакты польских участников Пятого крестового похода под руководством венгерского короля Андрея II с болгарским средневековым государством.

Общее происхождение славянских народов и их взаимные связи и влияния в эпоху феодализма позволяют проводить аналогии при использовании материала, предлагаемого источниками и способствуют более полному раскрытию исторической правды.

MOMENTS CLÉS DU DÉVELOPPEMENT DU POUVOIR SUPRÊME
EN POLOGNE DE 1138 À 1202

Guéorgui Parvev

Résumé

À la base des données puisées dans les œuvres des chroniqueurs polonais médiévaux Boleslaw Krzywousty et Jan Dlugosz, l'auteur étudie les problèmes du développement de la base économique féodale et du pouvoir suprême des princes. D'après l'auteur, l'établissement du principe seigneurial dans l'héritage du haut pouvoir princier, après la mort de Boleslaw Krzywousty en 1138 est une tentative des princes de la dynastie des Piastité de sauvegarder le centralisme dans l'Etat médiéval polonais.

L'auteur se prononce sur les questions controversables de l'historiographie polonaise concernant le caractère et l'importance des décisions prises au concile de Lęczyca en 1180.

C'est pour la première fois qu'il est question des contacts entre les participants polonais à la Cinquième croisade dirigée par le roi hongrois André II et l'Etat médiéval bulgare.

L'origine commune des peuples slaves et leurs rapports mutuels à l'époque du féodalisme permettent certaines analogies dans l'utilisation des sources pour découvrir dans sa plénitude la vérité historique.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XVI, кн. 3

Факултет за история

1978 - 1979

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "CYRILLE ET MÉTHODE"
DE VÉLIKO TIRNOVO

Tome XVI, livre 3

Faculté d'histoire

1978 - 1979

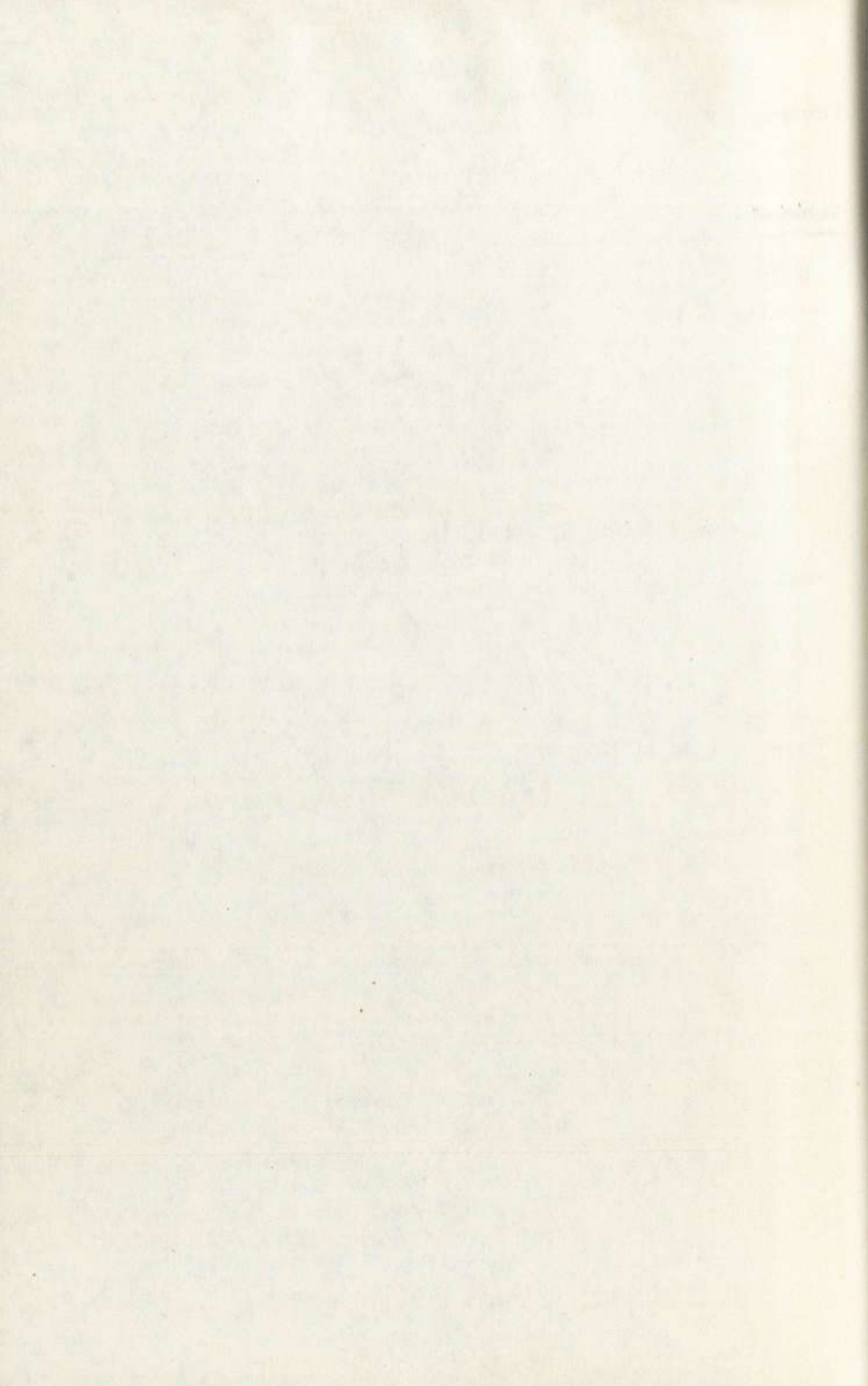
ХРИСТО ГЛУШКОВ

ПОЛИТИЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ НА ХРИСТО ГЕОРГИЕВ
ПРЕЗ 1866 - 1868 г.

HRISTO GLOUCHKOV

L'ACTIVITÉ POLITIQUE DE HRISTO GUÉORGUIÉV
DE 1866 À 1868

София, 1980

Политическата активност, проявена от българската емиграция в Румъния през 60-те години на XIX в., е обект на разнообразни по характер и тематика проучвания. В тях се изследват въпросите, свързани с организацията, състава и ролята на преминалите в България чети, на Втората легия в Белград, на дейността и ориентацията на трите емигрантски комитета – Добродетелната дружина, ТЦБК и революционните дейци начело с Раковски.

Независимо от позициите на отделните автори и изводите, до които те достигат, в повечето изследвания се споменава и ролята на Добродетелната дружина и дейността на най-активния ѝ член Христо Георгиев.¹ Авторите обикновено акцентуват на факта, че това е подчертано русофилска буржоазна формация, която в продължение на четвърт век, от създаването си до Освобождението, съществува под различни наименования и проявява нееднаква степен на политическа активност.² Шо

1 По въпроса за възникването и дейността на Добродетелната дружина виж: М.Димитров, Българска добродетелна дружина, БИБ, г. III, 1930, т. IV; същия, Комитетът на "Старите", Добродетелна дружина, Сб. "България-1000 години", С., 1930; Ал. Бурмов, Кога и от кои е създадена Добродетелната дружина, лист "Народни будители", 1. IX. 1941; П. Коледаров, Към предисторията на Добродетелната дружина, ИИИ, т. 16-17, 1966; Д. Страшимиров, История на Априлското въстание, т. I, С., 1907; N. Ciachir, Romania in sud-estul Europei /1848-1886/, Editura politica 1968; Ал. Бурмов, Четническото движение в България през 1867 г., ч. I, ГСУ, ФИФ, т. 53, кн. II, 1960; Кр. Шарова, Л. Каравелов и българското освободително движение 1860-1868. Сб. в памет на акад. М. Димитров, С., 1974; Д. Косев, Русия, Франция и българското освободително движение 1860-1869 г., С., 1978; Д. Игнатович, Договор княза Михаила с "Добродетельной дружиной" о Югославском царстве и о некоторые события в 1867/1868 гг., Actes du Premier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes, т. IV, Sofia, 1969.

2 В началото на Кримската война с цел да съдействуват на руската армия на Балканите влиятелни български търговци

се отнася до нейния водач, то оценките за него са твърде противоречиви, от обвинения в предателство до признаване на отделни негови прояви на патриотизъм и политически реализъм. Този факт, както и проведената неотдавна дискусия за ролята на буржоазията в българското освободително движение, в която политическата дейност на братя Христо и Евлоги Георгиеви през Възраждането бе използвана като аргумент при излагането на очерталите се различни становища, още веднъж доказват, че е необходимо конкретно да се изследва ролята на отделните дейци в най-важните прояви на нашата национална революция.³

Целта на автора в настоящата статия е да проследи и характеризира въз основа на достъпните архивни материали и други данни политическите принципи и цели, от които се е ръководил този виден представител на едрата българска буржоазия в периода 1866-1868 г.

Изборът на този деятел на българската емиграция в дунавските княжества през Възраждането не е произволен. Крупен търговец, състоятелен банкер и арендатор на мошии, той е централна фигура в политическия и стопанския живот на емиграцията през третата четвърт на XIX в. Христо Георгиев е основател, ръководител и идеолог на "Добродетелната дружина"

в дунавските княжества основали Епитропия /Настоятелство/. През март 1854 г. водачите на българската емиграция получили от руските военни власти разрешение да учредят официален комитет¹ и на мястото на Епитропията било създадено "Средоточно българско попечителство". След войната дейността на попечителството замряла и през януари 1862 г. пред румънските власти бил регистриран български комитет, поставящ си реализирането на културно-просветни и благотворителни задачи, под името "Добродетелна дружина" /БИА, II В 9279, л.1-4/. В същност неговите основатели, между които и Хр.Георгиев, проектирали реализирането преди всичко на прояви с политически характер.

3 Кр. Шарова, Научни резултати от дискусията за ролята на буржоазията в българското освободително движение и предстоящи изследователски задачи, Исторически преглед, 1978, кн.1.

в най-активния ѝ период, трайно е ангажиран с по-значителните политически, религиозни и културно-просветни прояви на българския народ. Проучването на неговата дейност в освободителното движение има пряка връзка с изясняването на такива важни проблеми на българската историография като участие то на емиграцията в националноосвободителната борба и ролята на едрата буржоазия в нея.

Посочените съоръжения налагат авторът да припомни политическия актив на Хр.Георгиев до началото на 60-те години, когато той застава начело на "Добродетелната дружина".

Известно е, че братя Евлоги и Христо Георгиеви са родени в Карлово, където учат при известния възрожденски просветител Райно Попович.⁴ От началото на 1839 г. двамата братя започват търговия на съдружески начала с вуйчовците си Пулиевци,⁵ като Евлоги се установил в Галац, а Христо от 1841 г. оглавил клона на общата фирма в Букурещ. Проявявайки тънък търговски усет, съобразителност и находчивост, те успяват бързо да се утвърдят като посредници между българския и румънския пазар. По време на Кримската война тяхната фирма бързо увеличила своите печалби, а след това обвързала в дейността си десетки търговци, посредници и агенти от по-малък ранг.⁶ За да обезпечат сигурното покровителство на значителната по мащаби стопанска работа, която Евлоги и Христо Георгиеви извършвали още през 40-те години в дунавските княжества, те приели руско поданство.⁷

4 Ив.Унджиев, Карлово, История на града до Освобождението, С., 1962, с.151-152.

5 БИА, ф.22, а.е.794, л.1.

6 Хр.Гандев, Една търговска къща отпреди Освобождението, сп.Професионална мисъл, Т, 1940, кн.2, с.40; Д.Косев, Вл.Дикулеску, В.Паскалева, За положението и стопанската дейност на българската емиграция във Влашко през XIX в. /до Руско-турската война 1877-1878/ вж. Българо-румънски връзки и отношения през вековете, т.1, С., 1965, с.285; Д.Коен, Банкерската дейност на къщата "Евлоги и Христо Георгиеви" в българските земи до Освобождението, Исторически преглед, 1975, кн.6, с.63-74.

7 Както сам съобщава в едно свое писмо до Найден Геров, Хр.Георгиев станал руски поданик през 1845 г., вж. Из архивата на Н.Герв, т.1, С., 1911, с.264.

По време на Кримската война /1853-1856 г./ Христо Георгиев бил един от най-активните дейатели на емиграцията, подпомагащи привличането на български доброволци в помощ на руската армия. За тази цел той използвал широката мрежа от търговци и агенти на отделни български фирми, пропагандирани сред тях необходимостта от въоръжено участие на българите във войната и събирането на парични дарения. След Парижкия мир руското правителство не отминало без внимание заслугите на Хр.Георгиев и той бил награден със златен медал.⁸ Висока оценка за полезната работа, която той извършил в полза на българската кауза, дал и Н.Геров. През 1857 г. той му пише от Пловдив: "Името Ви тук гърми с похвала за участието, което сте приемали и приемате в народните работи."¹⁰

Неизменна грижа на Христо Георгиев през 50-60-те години било установяването и поддържането на дружески контакти с руските дипломати и консулски чиновници в Румъния с оглед обезпечаването на сигурно покровителство на техните търговски и кредитни операции. Пред руските дипломати Хр.Георгиев поставял проблемите на българската емиграция, търсел не само съдействие, но и съвети по много национални въпроси от политическо естество. Най-сърдечна и най-плодоносна била връзката на братя Георгиеви с руския вицеконсул в Пловдив Н.Геров, родственик на братята, когато те дълбоко уважавали и чието мнение ценели. Затова и обширната кореспонденция между тях е важен източник за изучаване на интересуващите ни проблеми.

Близките отношения, които Хр.Георгиев установил с руското генерално консулство в Букурещ, го заставяли да следва внушенията и конкретните инициативи на руската дипломация дори тогава, когато му се налагало да постъпва в ущърб на

8 БИА, ф.7, а.е. 528, л.1-3, а.е.1108, л.1, а.е.9, л.17 и л.54; вж. също и М.Димитров, Комитетът на "Старите"...; с.745-746.

9 А.А.Улунян, Документы об участие болгар в Крымской войне и национально-освободительной борьбе в 60-е годы XIX вв., В памет на акад.М.Димитров, 1974, с.740-742; Из архива на Н.Геров, т.1, с.201.

10 Из архивата на Н.Геров, т.1, с.212.

българските интереси. Това особено проличало по време на преселванията на българите от Видинско през 60-те години. Независимо че не споделял и осъждал действията на царското правителство за привличане на български семейства, Х.Георгиев не се осмелил да се противопостави официално. Нещо повече, за да се изяви като проводник на официалната линия на руската балканска политика и да заслужи високото благоволение на руските консулски органи, той трябвало да попречи на Раковски при отпечатването и разпространяването на неговата брошура "Преселение в Русия"¹¹. В същност Георгиев също уговарял някои изселници да не заминават, мотивирайки се, че с това се засягат коренните национални интереси на българския народ. Тези свои мисли той споделил с Раковски и Н.Героу, апелирайки да не се напада Русия и руската официална политика.¹² Тази позиция на водача на Добродетелната дружина допринесла за окончателния му разрив с Раковски, проявил се в следващите години.

Вземайки пред вид недостатъчното въоръжение и липсата на подходяща организация, Хр.Георгиев считал, че българският народ не е достатъчно подготвен, за да се противопостави самостоятелно и успешно на турската войска. Той не само че не споделял, но и осъждал усилията на Раковски да свърже дейността на революционните елементи с антитурските прояви на балканските правителства. По повод слуховете за подготовка на румънска акция срещу Портата в началото на 1866 г. той обърнал внимание на Героу, че ако румънците разчитат на Раковски, те не ще съумеят да спечелят българите, защото подобно движение не е популярно сред емиграцията.¹³

Внушенията на Хр.Георгиев за политическото положение във Влашко били възприети от Н.Героу и същият изпратил в такъв дух доклад на руския посланик в Цариград граф Игнатиев. След като отбелязал порасналото желание на българите

¹¹ В. Трайков, Георги Стойков Раковски, Биография, С., 1974, с.201.

¹² Архив на Раковски, т.111, 1966, с.475; Из архивата на Н.Героу, т.1, с.246.

¹³ Из архивата на Н.Героу, т.1, с.268-269; В. Трайков, цит.съч., с.323.

да отхвърлят османското господство и да се сдобият със свобода, Геров твърдял, че най-разпалените "български дейци трябва внимателно и деликатно да бъдат възпирани от увлечения, които биха довели до сътресения и до използване на техните сили в полза на друга кауза"¹⁴. Апелите на консула за въздържане, изчакване и умереност на българските прояви по това време напълно се споделяли от Игнатиев и през декември 1865 г. той изпратил специално предписание в Пловдив, настоявайки Геров да употреби целия си авторитет, за да въздържи българите от необмислени действия, при които успехът не е гарантиран. Без съмнение вицеконсулт споделял получените нареждания преди всичко с Хр.Георгиев, от когото очаквал и нужното съдействие и подкрепа.

Действително с общи усилия било предотвратено участието на българи в румънската политическа акция под ръководството на Куза, който бил свален от власт в началото на 1866 г. С този преврат започнало ново активизиране на българите от двата бряга на р. Дунав, породено, свързано и катализирано от по-нататъшните събития, развили се в Османската империя и Европейския Югоизток.

Кризата на Балканите започнала видимо след споменатия успешен преврат, с който т.нар. "чудовищна коалиция" свалила общия владетел на Влашко и Молдова Александър Куза. Избирането на нов княз, пред вид васалния статут на княжествата, придавал на турско-румънските отношения след преврата изключително деликатен характер.¹⁵ Да се признае новоизбраният румънски владетел означавало, че Високата порта одобрява преврата и че фактически е съгласна с обединението на двете дунавски княжества. Цариградското правителство не възприемало тази линия и разчитайки на военната слабост на Румъния, на нейната вътрешна и социална нестабилност и липса на съюзници, съсредоточило свои войски по южния бряг на

¹⁴ Документи за българската история, т. I, ч. I, С., 1931, с. 392-394.

¹⁵ Constantin Velichi, Relatiile romano-turce in perioada februarie - iulie 1866. Comitetului central sekret bulgare de la București si legatur acestuia cu guvernul roman. Studii Revista de istorie, XVI, 1963, p. 4.

река Дунав.¹⁶ Бързото развитие на събитията принудило управляващите среди в Букурещ да предприемат спешни мерки за обезпечаване на съюзници и спечелване на ония сили, които биха могли да се включат в борбата срещу империята. В системата от предохранителни мерки, взети от Румъния, фигурирало и привличането на българската емиграция в княжествата.

Катастрофалното поражение на Австро-Унгария във войната срещу Прусия през лятото на 1866 г. отслабило един от най-сериозните и традиционно силни противници на Русия и балканските славяни, които през 50-60-те години особено активизирал политическата си и стопанска експанзия в европейската част на Османската империя.¹⁷ В същото време този сериозен неуспех принудил австрийската дипломация грижливо да обмисля всяка своя външнополитическа акция и изправил Хабсбургската династия пред сложни вътрешни проблеми, поставящи на изпитания самото съществуване на държавата. Това неутрализирило в този момент най-активния и ревностен защитник на Османската империя.

Затрудненията на Високата порта подтикнали и сръбското правителство да изяви своите претенции и искания. За да се освободи от присъствието на турските войски в крепостите на своята територия, то засилило контактите си с черногорския княз Никола, с Румъния, Гърция и българската емиграция на север от р. Дунав, като настоявало да се съгласуват предварително техните по-важни външнополитически акции.¹⁸ Тези усилия на Сърбия за обединение на балканските народи срещу империята били своевременно поощрени от руската дипломация, тъй като единството на балканските християни бил ръководният принцип, към който се придържали създателите на руската външна политика след Кримската война. Русия била заинтересувана и готова да съдейства за изграждането и утвърждаването на една силна славянска държава на Балканите,

¹⁶ В.Трайков, Раковски и балканските народи, С., 1971, с.280.

¹⁷ В.Паскалева, Икономическото проникване на Австрия /Австро-Унгария/ в българските земи от Кримската война до Освобождението, ИИБИ, 1957.

¹⁸ В.Трайков, Раковски и балканските народи, с.134.

която да противодействува на Османска Турция и в същото време да се намира под влиянието на царското правителство. 19

Най-сетне кризата в Османската империя се изострила и от избухналото въстание на остров Крит, предизвикано от данъчните притеснения на турските власти и от стремежа на местното население да изиска провеждането на административни и съдебни реформи. Критското въстание придобило големи размери още през 1866 г. и независимо от усилията, положени от Високата порта, се превърнало в допълнителен революционизиращ фактор за надигането на подтиснатото население в европейските предели на империята.

Известията за политическите събития в съседните държави засилили освободителните стремежи и на българския народ. Отново се възродила надеждата, че благоприятните условия трябва да се използват своевременно и тъкмо тази мисъл насърчила за действие най-активните патриоти в страната и в чужбина. Критското въстание предизвикало необичайно раздвижване: в българските земи, което далеч надминало границите на обикновена симпатия и съчувствие.²⁰ Руските консули в Русе, Битоля и Варна съобщавали в докладите си за въодушевлението, обхванало българите, и за готовността на някои от тях да последват примера на въстаналите критяни.²¹

Обилна информация по този повод се съдържа и в донесенията на пловдивския вицеконсул Н.Геров до Игнатиев, както и до Азиатския департамент. "Загубили всякаква надежда за подобрене на своята участ - съобщава Геров, християните в Турция жадно ловят всеки слух за движение, обещаващо да произведе някакво изменение на сегашния порядък на нещата. Поради това слуховете за военните приготовления в Сърбия... усилват трескавото настроение на умовете, предизвикано от войната на Австрия с Прусия и Италия, и пораждат нови надежди

19 С.А.Шикитин, Очерки по истории южных славян и русско-балканских связей в 50-70-е годы XIX в., М., 1971, кн.6.

20 Н.Данова, Критското въстание през 1866 - 1869 г. и българската общественост, Исторически преглед, 1971, кн.6.

21 Н.В.Зуева, Е.М.Шатохина, Руските проекти за реформи в Европейска Турция от 1867 г., В чест на акад. Христо Христов, С., 1976, с.130.

за решаване на Източния въпрос."²²

Развиващите се събития отново поставили на дневен ред необходимостта от конкретни действия и пред българите в дунавските княжества. Значителна част от емигрантската буржоазия, както и през Кримската война, така и сега продължавала да разчита на Русия. Независимо от това, че след войната руската политика на Балканите не се отличавала с практическа активност, членовете на Добродетелната дружина продължавали да търсят съвети и насърчение от руските дипломати в княжествата. Още през 1860 г. Хр.Георгиев съобщава на брат си, че е възможно в недалечно бъдеще тъкмо чрез Русия да се реализират техните надежди. "Турските работи не вярвам да отидат добре - пише той, и както французите влязоха в Сирия, то и русите трябва скоро да влязат в България..."²³

Проследявайки запазената кореспонденция на водача на Добродетелната дружина, ние констатираме, че през цялата 1866 г. той осъществил непосредствени контакти с неколцина руски дипломати и водел оживена преписка с най-изявените дейци на комитета, живеещи в по-големите центрове на емиграцията в княжествата. Хр.Георгиев спечелил доверието на руския генерален консул в Букуреш барон Офенберг и на консула в Галац Романенко, като с последния осъществявал връзка най-често чрез брат си Евлоги.²⁴ Когато до Хр.Георгиев достигнали слухове, че се подготвя отзоваването на руския консул в Русе, той наредил на свързаните с него братя Аврамович - търговци в Гюргево, да се срещнат с последния и да проучат повече подробности за неговия заместник. Пак чрез тях той изпратил и специално писмо до консула.

Без съмнение усилията на председателя на Добродетелната дружина били свързани с обезпечаване на такива руски дипломати на Балканите, които шели да подкрепят освободителните стремежи на българския народ. Тъй като подценявал възможностите на българите за успешна самостоятелна борба срещу империята, той считал, че централна задача на комите-

22 Документи за българската история, т.1, Ч.1, 1931, с.409.

23 Архив БАН, ф.34, а.е.682, л.8.

24 Пак там, а.е. 395, л.420.

та се явява осигуряването по дипломатически път съдействието на Русия. Връзките на Добродетелната дружина и най-вече на Хр.Георгиев с руската дипломация се осъществявали главно по две линии – чрез барон Офенберг и чрез Н.Геров. На последния като българин, руски възпитаник и дипломат, той се доверявал напълно.

Търговската кантора на Хр.Георгиев в Букурещ през този период се превърнала в оживен център, в който се събирала не само информация със стопански характер, но и сведения за положението на българския народ, за намеренията на турските власти и правителствата на съседните балкански държави. Водачът на Добродетелната дружина не само внимателно следял пристигащите новини за Австро-пруската война и другите събития в Европейския Югоизток, но и чрез Офенберг и Н.Геров бил в течение на линията на руската политика. Този факт отбелязал в спомените си и Гр.Начович, който по това време станал съмишленик на "старите" и бил въвлечен в дейността на комитета.²⁵

Пред вид сложната обстановка, създадена се на Балканите, в края на август или първите дни на септември 1866 г. членовете на Добродетелната дружина се обърнали официално към Офенберг за съвет относно организирането и по-нататъшните стъпки на българската емиграция в Румъния. От своя страна руският консул запознал със случая граф Игнатиев и в отговор получил подробни указания.²⁶ Те свидетелствуват най-красноречиво за политическата линия, която следвал Игнатиев тогава, за ролята и мястото, което той отреждал на българското национално движение.

След като изразил задоволството си, че букурешките българи потърсили съдействието на руската дипломация, Игнатиев препоръчвал съблюдаването на "пет главни условия в бъдещата им дейност". На първо място се поставяло изискването "да се парализира вредното влияние" на цариградските дейци по църковния въпрос, които според Игнатиев били твърде увлечени от религиозната страна на народното дело и по такъв

25 БИА, ф.14, а.е.3982, л.172, л.207.

26 А.А.Улунян, Из истории национально-освободителного движения в Болгарии 60-70-х годов XIX в. /По донесениям русских дипломатов/, ИИИ, т.20, с.268.

начин създавали условия за настройването на българите срещу гърците от страна на турското правителство. На практика руският дипломат се стремил да използва букурещкия комитет като сила, която можела да смекчи твърдостта на цариградските българи в борбата с Патриаршията и да попречи на католическата и протестантската пропаганда в България. В тази връзка били и другите изисквания на Игнатиев, предвиждащи утвърждаването "с всички сили" на православието и укрепване на единството между балканските християни.²⁷ Той внушавал, че българският народ би могъл да осъществи своите искания по църковния въпрос постепенно и последователно, а не чрез крайни мерки и драматична развръзка.

Последната препоръка на руския посланик в Цариград до русофилските среди в Букурещ определяла като най-целесъобразно за момента сближението със Сърбия и сключването на политическо споразумение с нейното правителство. Изказаните от Игнатиев съображения отразявали не само неговото лично отношение към българите, но и основната линия на руската блискоизточна политика. Предавайки внушенията на руското посолство в Цариград, Офенберг признал пред лидерите на българската буржоазна емиграция, че Русия не е в състояние открито да се ангажира по това време с освобождението на България, тъй като този акт би предизвикал съпротивата на големите западни държави.²⁸

Тези указания на руската дипломатия били възприети от членовете на Добродетелна дружина и през есента на 1866 г. те започнали да търсят всяка подходяща възможност, за да печелят влияние и да организират около себе си българската емиграция в княжествата. Само така може да се обясни онази охота, с която те се записали като акционери на подготвения от Иван Касабов вестник "Преслав". В списъка на спомоществователите на вестника фигурирали имената на хора от ръководството на Добродетелна дружина - Хр. Георгиев, П. Рашев, д-р Атанасович, д-р Протич.²⁹

²⁷ Пак там, с. 269.

²⁸ Ив. Ев. Гешов, Евлоги Георгиев, Черти из живота му и документи из архивата му, Пер. спис. на БКД, т. 61, С., 1900, с. 6.

²⁹ БИА, ф. 154, а. е. 5, л. 1-2, Ал. Бурмов, ТЦБК, Историч. преглед, с. 64.

Вестникът бил замислен като печатен орган на ТЦБК, основан през същата година, но тъй като "старите" очевидно не знаели за проектираното му предназначение, те се съгласили да финансират издаването му. Поведението им е обяснимо, като се има пред вид, че те самите имали намерение да издават вестник. Научили за създаването на ТЦБК и за намеренията на Касабов, те веднага оттеглили средствата си, без да се отказват от мисълта да организират издаването на свой печатен орган. За тези намерения на комитета от неговия председател бил уведомен Н.Геров.³⁰ Проектирало се вестникът да се печата на български и румънски език с основната задача "да поддържа правдините български и да брани всичко славянско". Необходимите средства били налице, но издаването на вестника се затруднявало от липсата на подходящ редактор. По този повод Хр.Георгиев поискал мнение от П.Геров за журналистическите качества на Т.Бурмов и Ив.Добрович.

Междувременно през есента на 1866 г. със съдействието на руската дипломация членовете на Добродетелна дружина успели да установят контакт със сръбското правителство. Още в края на септември министър-председателят Гарашанин бил уведомен за инструкциите, които българският комитет получил от Игнатиев,³¹ както и за намерението му да координира дейността си с политиката на кабинета в Белград. В хода на преговорите русофилската българска емиграция приела идеята за създаване на обща федеративна държава. Както отбелязва Д. Игнатович, тази идея за обединение на двата балкански народа била обсъждана от специалния пратеник на Гарашанин Ат. Николич с Хр.Георгиев и с д-р Атанасович още през 1862 г., когато се достигнало само принципно съгласие, но последвалите събития не благоприятствували за нейното реализиране.³²

Сондажите, които Добродетелна дружина извършила по дипломатически път, били посрещнати с одобрение в Сърбия, тъй като отговаряли на политическите цели и aspirations на нейния владетел. Михаил Обренович поемал за втори път ул-

30 Из архивата на П.Геров, т.1, с.268.

31 Д.Игнатович, цит.съч., с.171.

32 Пак там, с.169.

равлението на страната с явна амбиция да обедини чрез успешна война срещу Турция южнославянските народи около Сръбското кралство.³³ За целта той осъществил реформи в армията и администрацията, Сърбия продължила преговорите за сключване на съюз с Гърция, а също били подновени и исканията пред руското правителство за парична помощ и изпращане на подготвени офицери като инструктори в сръбската войска.³⁴

На руската дипломация били добре известни амбициите на сръбския владетел, както и намеренията на сръбската буржоазия да заграби земи, населени с българи. Поради това руското правителство настоявало пред Сърбия да се създаде Балкански съюз, основан на правото на всички балкански народи на самоопределение в техните етнически граници, на принципа на равноправието помежду им.³⁵ Гарашанин подценявал политически-те и военните качества на българите, като се аргументирал с разединението на интелигенцията и отсъствието на политически център, но привлечен от мисълта да присъедини постепенно българите към Сърбия, приел да преговаря с Добродетелна дружина.

Първата съществена стъпка за реализирането на проектирания съюз била предприета в началото на 1867 г., когато Добродетелна дружина подготвила и приела "Програма" за политически договор.³⁶ В документа, подписан от Хр.Георгиев, митрополит П.Рашев и д-р Атанасович, се фиксирали условията за създаване на общата държава. Още в първия член съставителите отбелязвали славянския произход на двата народа, което по тяхно мнение улеснявало възможността да бъдат управлявани от един и същ владетел. Българите признавали за глава на общата държава Михаил Обренович, който трябвало да управлява с кабинет, съставен от сърби и българи. В Програмата се уточнявали и монетната система, вероизповеданието, както и някои второстепенни въпроси от стопанско естество.³⁷

33 История Югославии, т.1, М., 1965, с.480.

34 С.А.Никитин, цит.съч., с.163-164.

35 Д.Косев, цит.съч., с.40.

36 Ив.П.Адженов, Записки от живота на Г.Раковски, III, 1895, с.95-97.

37 М.Димитров, Комитетът на "Старите"... , с.761-762.

Чрез сръбския дипломатически агент в Букуреш Програма-та станала достояние на сръбския кабинет. В отговора си Гарашанин отбелязал, че приема отправените предложения като доказателство за добрите намерения на българите към общото дело, независимо от това, че намирал някои формулировки за твърде общи, неконкретизирани и непълни. Както в разговора си с руския консул в Белград Шишкин, така и в отговора си Гарашанин изразил съмнение, че Добродетелната дружина е достатъчно популярна, за да обедини около себе си и своята "Програма" всички слоеве на българския народ.³⁸ Поради това той препоръчвал на комитета да информира за своя проект повече хора и да приобщи към своята дейност и българското население, което живеело в пределите на Османската империя.³⁹ Така че сръбският министър отнасял в неопределено бъдеще сключването на договора, за да има сръбското правителство известни доказателства, че българският народ приема обединението.

Действително през 60-те години нашият народ нямал общ политически център, разединена била и емиграцията в Румъния, Сърбия и Русия, създадени били и няколко комитета с различна външнополитическа ориентация. Както вече обаче се доказва от българските историци, в този момент подкрепена от руската дипломация, Добродетелната дружина разполагала с влияние, парични средства и възможности да обедини голяма част от българските патриоти.⁴⁰ В изпълнение препоръките на сръбското правителство за привличане на по-широки слоеве от българския народ членовете на Добродетелната дружина пристъпили към организирането на комитети в по-големите български градове. Следователно съмнението, че Добродетелната дружина не е достатъчно авторитетна, е само мотивът, който трябвало да скрие нежеланието на управляващите среди в Белград да подпишат споразумение с български представители за държавен съюз на равноправни начала.

В такава деликатна фаза от развитието на подготвяната обща акция Хр.Георгиев отново потърсил съдействието на Ге-

38 Д.Косев, цит.съч., с.41.

39 Д.Игнатович, цит.съч., с.172.

40 М.Димитров, Комитетът на "Старите"... , с.765-769.

ров. Той преценил, че неговото присъствие в Букурещ е крайно необходимо и му отправил покана да посети румънската столица под предлог, че през пролетта "ще имаме работа и затова казвам, че ще бъде нужда да се срещнем".⁴¹ Като имал пред вид някои условности, свързани с това пътуване, произтичащи от служебния пост на Геров, водачът на "старите" поискал и съдействието на Офенберг.

Един месец по-късно, в средата на януари 1867 г., Хр. Георгиев е вече много по-настойтелен в усилията да обезпечи пристигането на Геров в Букурещ за среща с членовете на Добродетелна дружина.⁴² И тъй като се страхувал, че Игнатиев може да повтори отказа си, както направил това в началото на 1866 г., той използвал престоя на Офенберг в руската столица, за да предаде искането му пред съответните дипломатически служби.⁴³

Този път руският посланик преценил, че присъствието на Геров в румънската столица ще бъде полезно не само с оглед да се повторят внушенията му за съюз със Сърбия, но и да се проучат конкретно намеренията на българския комитет. Той му препоръчвал да извърши пътуването през пролетта, като предварително посети турската столица, за да получи личните му инструкции.⁴⁴ В изпълнение на това предначертание през март 1867 г. Геров пристигнал в Цариград, а след това отпътувал за Букурещ.

Политическите събития в Европейския Югоизток през 1866 г. принудили руската дипломация да внесе промени в своята балканска политика и да привлече мнозина консулски агенти, политици и запознати с Източния въпрос дейци за изработва-

41 Из архивата на Н.Геров, т. I, с. 268.

42 Пак там, с. 269, Писмо на Х.Георгиев до Н.Геров от 10. I. 1867 г.

43 Игнатиев отказал под предлог, че присъствието на Геров в Букурещ ще даде повод за обвинения към руските дипломати и препоръчвал да се отложи отиването му за по-подходящо време, Из архивата на Н.Геров, т. II, 1914, с. 693.

44 Документи за българската история, т. I, ч. I, с. 421, 426, Кирил патриарх български, Граф Игнатиев и българският църковен въпрос, С., 1958, с. 82.

нето на проект за реформи.⁴⁵ В работата над един от проектите, при престоя му в турската столица, бил използван и Н. Геров. Съобщавайки за разговорите, които имал с Игнатиев, той отбелязал полученото поръчение да увери българите /в Букуреш/, че руският посланик е успял да издействува от Портата автономия за тях, но за да бъде тя по-пълна и съобразена с нуждите на българския народ, Игнатиев поискал да му се "напише проект за реформи и посъветвал да се устрои някакво движение в Балкана, чрез което да се опровергават възраженията на турското правителство, че уж българите са доволни от своето положение и не желаят никакви промени"⁴⁶.

Пристигането на Геров в Букуреш съвпаднало с провеждането на едно важно събитие в политическия живот на емиграцията - събранието на 5 април 1867 г., на което били представени русофилските среди в Букуреш, Браила, Галац, Измаил, както и Одеското българско настоятелство.⁴⁷ Следвайки внушенията на руската дипломация и на сръбското правителство, Хр.Георгиев като организатор на събранието се стремил да получи подкрепата на по-широк кръг сънародници. Сведението относно броя на участниците в събранието били различни: Ат. Михайлов съобщава, че се събрали 70-80 души,⁴⁸ барон Офенберг докладва, че са взели участие около 40 души,⁴⁹ а приетият "Протокол" е подписан от 35 дейци.⁵⁰ Интересно е също да се отбележи, че руският консул в Букуреш определил съб-

45 В.Д.Конобеев, Н.В.Зуева, Е.М.Шатохина, Дипломатия России в борьбе за независимость Болгарии о образование болгарского государства /1856-1878/, сп.Новая и новейшая история, кн.1, 1978, с.45.

46 Писмо на Н.Героу до П.Стремоухов, 9.XII.1867, Из архивата, т.11, с.287.

47 М.Димитров, Комитетът на "Старите"... , с.762, Кр. Шарова, Л.Каравелов и ... , с.196-197, Н.Генчев, Одеското българско настоятелство, ГСУ, ФИФ, т.54, ч.1, 1970, с.196, Д.Игнатович, цит.съч., с.173.

48 Ив.Ев.Гешов, цит.съч., с.6-7.

49 Донесение на Офенберг от 8/20 април 1867, Д.Косев, цит.съч., с.203.

50 Ив.Ев.Гешов, цит.съч., с.9.

раните български деятели като принадлежащи "към елита на нацията"⁵¹.

Основният въпрос, обсъждан на събранието, се отнасял до възможностите и тактическите средства за освобождението на българския народ. Макар че на този представителен форум на емигрантската буржоазия били поканени политически съмишленици, то старите противоречия по някои проблеми на освободителното движение между двете най-големи средища на българската емиграция - Букурещ и Одеса, се проявили отново.⁵² Повод за острия спор, възникнал между Хр.Георгиев и Н.Тошков, било предложението на последния да се привлече Раковски в реализирането и ръководството на замислените прояви. Одеският делегат считал, че моментът е напълно подходящ, за да се използва революционният опит и политическият авторитет на Раковски, но водачът на Добродетелна дружина решително отхвърлил подобна идея.⁵³

Хр.Георгиев ултимативно поставил въпроса на избор пред събраните български първенци и успял да наложи изолирането на Раковски. В същност и сега той не действувал по своя лична инициатива, тъй като добре съзнавал, че ангажирането на Раковски в никакъв случай няма да бъде посрещнато с одобрение от руската дипломация.⁵⁴ Убеден, че тактиката на Раковски не ще донесе никакъв съществен успех и в бъдеще, Георгиев отричал ползата от участието му в проектираната акция.

Най-съществен момент от работата на събранието заели разискванията за съюз със Сърбия и за създаването на една държава на сърби и българи. Събранието приело специален "Протокол" и избрало настоятелство от 7 деятели, в което фи-

51 Донесение на Офенберг от 8/20 април 1867, с.203.

52 За разногласията между Одеското настоятелство и Средоточното попечителство в Букурещ по време на Кримската война вж. у М.Димитров, Комитетът на "Старите"... , с.748, Н.Генчев, цит.съч., с.136 и сл.

53 За естеството на разногласията между Добродетелна дружина и Раковски вж. у Кр.Шарова, Българското национално-революционно движение и едрата буржоазия, Ист.пр., 1977, кн.2, с.73.

54 А.А. Улуян, Из истории..., с.261-265. Г.С.Раковски - възгледи, дейност, живот, т. II, 1968, С., с.93-94.

гурирал и Хр.Георгиев.⁵⁵ В основни линии приетият документ повтарял предложената на сръбското правителство "Програма", като в статия втора били отбелязани областите, населени преобладаващо с българи - Тракия, Мизия и Македония. Предвиждало се съглашението да получи законна сила едва когато то се подпише от сръбското правителство и от представителите на избраното настоятелство.⁵⁶

Събранието натоварило Н.М.Тошков да информира одеските българи за взетите решения и да ги привлече за участие в замислената акция. Поощрен от получените пълномощия, той развил трескава дейност за пропагандиране на приетото съглашение и организирал среща на живеещите в Одеса българи.⁵⁷ От друга страна, в няколко писма до Христо Георгиев той настоял да се избърза с изпращането на делегати в Белград и особено в Петербург, откъдето по негово мнение "може да се чака голяма добрина за общото дело"⁵⁸. Одеският патриот настоявал да се внесе поправка в приетия Протокол, като се включи нов член, според който никоя от двете договарящи страни да няма право да сключва договор без съгласието на другата.

Тошков бил настоятелен по всички тези въпроси именно пред Хр.Георгиев, тъй като се убедил в неговото влияние и авторитет между българите и пред чуждите дипломати. В едно от писмата си той му съобщава по този повод: "...не остава друго, освен да се стараем, шото общото дело, което сме предприели, да върви в желания напредък. Това много зависи от Вас, защото, доколкото аз проумях, Вие достойно се радвате на голямо доверие от страна на нашите съотечественици."⁵⁹ В отговор водачът на Добродетелна дружина отбелязал, че са приели с голяма радост техните прояви в под-

55 Документи за българската история, т.1, ч.1, с.434-435.

56 Пак там, с.435. Ив.Ев.Гешов, цит.съч., с.9.

57 Д.С.Трашимиров, В.Левски, живот, дела, извори, т.1, С., 1929, с.395. Писмо на Н.М.Тошков до Хр.Георгиев от 24.IV.1867, вж. и Н.Генчев, цит.съч., с.196.

58 Д.С.Трашимиров, цит.съч., с.393, Писмо на Н.М.Тошков до Х.Георгиев от 20 април 1867, Ив.Ев. Гешов, цит. съч., с.10.

59 Писмото на Н.М.Тошков от 20 април 1867 г.

крепа на освободителното движение, взели са пред вид предложената добавка към Протокола, но същевременно настоял да не се проявява нетърпение и прибързаност.

Веднага след приключване на събранието от 5 април Х.Георгиев се ангажирал с осъществяването на още една акция на Добродетелна дружина – преминаването в България на войводата П.Хитов заедно с неголяма чета. През втората половина на април той събрал най-близките си съмишленици в мошията Улмени, близо до Олтеница, където далеч от възможността да бъдат шпионирани и следени те проследили подготовката на четата в заключителния ѝ етап. Официалният предлог за събирането в Улмени било отпразнуването на Великден. В мошията пристигнал Н.Геров със семейството си, Евлоги Георгиев, както и някои от приближените им търговци. В лаконичната покана, която Георгиев отправил до Н.Попович, същият му съобщил, че в Улмени ще разговарят "за червеите, които ядат жита-та" ⁶⁰. Мястото също не било избрано произволно. Управител на мошията по това време бил Мих. Кирков, участник в доброволческия батальон по време на Кримската война и доверено лице на братя Георгиеви. ⁶¹

Тук трябва да се отбележи, че в края на март по инициатива на П.Хитов била осъществена среща между него и Х. Георгиев, пред когото войводата изяснил своето намерение да организира чета и поискал средства за оръжие, прехрана и снаряжение. ⁶² Председателят на Добродетелна дружина доверил на Хитов проектираното сближение със сръбското правителство и независимо от възраженията му, че сръбският кабинет се отнася към българите нелоялно и неискрено, изразил надежда, че общите интереси ще сближат двата народа. На войводата Георгиев препоръчал да не предизвиква в никакъв случай въстание, а само да провери настроението на българския народ. Предавайки на Хитов 130 турски лири, той от-

60 Архив БАН, ф.34, а.е.399, л.7, Писмо от 13.IV.1867 г.

61 БИА, ф.7, а.е.620, л.1-5, Писма на М.Кирков до Х. Георгиев от 1854 г.

62 П.Хитов, Моето пътуване по Стара планина, С., 1962, с.87, Ал.Бурмов, Четническото движение..., с.81-82 и цитираната там литература.

ново му напомнил: "Ти трябва да употребиш всичките си сили и да възпрепятствуваш на всеки един бунт дотогава, дорде се не договорим със Сърбия."⁶³

Решението на "старите" да предоставят материална помощ за преминаването на четата не е случайно увлечение на техния водач, нито пък означава, че те са възприели революционните средства за освобождението на българския народ.⁶⁴ То се съгласувало с предписанието на Игнатиев да се организира неоглямо движение в България, което да принуди турското правителство да приеме проекта за реформи в Османската империя, който той връчил през април 1867 г.⁶⁵ Руският посланик не само дал тон за изпращането на четите, но според Геров и финансирал тяхното въоръжаване.⁶⁶ В същото време Х.Георгиев не се разделял с мисълта, че самостоятелното движение на българския народ срещу турското господство е обречено на неуспех и той при всички случаи търсел възможност да го съгласува с руска военна акция на Балканите. Ето защо той изисквал от Хитов да се задоволи само със строго определени задачи, без да предизвиква въоръжено въстание. При това положение естествено от преминаването на двете чети не можело да се очаква някакъв съществен ефект.

Междувременно Одеското настоятелство развивало своята дейност с неотслабваща енергия, като в много случаи то не се съобразявало, нито пък съгласувало своите конкретни инициативи с членовете на Добродетелна дружина. От Одеса били разпратени писма до славянските комитети и влиятелни дейци на славянофилското движение в Петербург и Москва с искания за помощ.⁶⁷ Използвайки положителното отношение на одеския генерал-губернатор Коцебу към българското национално движение, членовете на Одеското настоятелство по-

63 П.Хитов, цит.съч., с.88, Кр.Шарова, Втората българска легия..., с.453, К.Косев, Панайот Хитов, С., с.25.

64 Кр.Шарова, Българското..., сп.Исторически преглед, 1977, кн.2, с.77.

65 Н.В.Зуева, Е.М.Шатохина, цит.съч., с.135.

66 Доклад на Геров до П.И.Стремоухов от 9.XII.1867 г., Из архивата на П.Герова, т. II, с.287, К.Косев, П.Хитов, с.103.

67 Н.Генчев, цит.съч., с.196, Писмо на П.М.Тошков до Х.Георгиев от 24.IV.1867, Д.С.Трашимиров, цит.съч., с.395.

ставили пред него редица конкретни искания, между които и въпроса за военно обучение на български младежи на руска територия. Коцебу използвал повода, за да информира Горчаков, за начинанията на одеските българи и букурешкия комитет, както и за техните желания за съдействие, но получил предписание да не се увлича в действия, които биха могли да го компрометират.⁶⁸

Тези стъпки на одеските българи и най-вече на Тошков не били одобрявани от Х.Георгиев и той уговорил Геров да посети Одеса, за да предпази с авторитета и влиянието си тамошното настоятелство от прибързани действия. Кулминационният момент в разногласията настъпил не след дълго, когато Тошков и одеските българи открито изявили предпочитанията си към ТЦБК и настояли изпратените 200 жълтици на Добродетелна дружина да бъдат предадени на комитета.⁶⁹ В отговор водачът на "старите" остро осъдил припряността и недостатъчния такт, с които Тошков изпълнявал болшинството решения на одеския комитет. "Този човек наистина с неговите глупости става опасен и най-сетне ще бъдем принудени да се отнесем против него чак в Министерството, за което говорих и с барона" - пише той на Геров.⁷⁰ Георгиев уговорил последния с него да замине и брат му, но не разполагаме с данни, дали действително Евлоги Георгиев е придружил пловдивския вицеконсул.

Посочените данни недвусмислено показват, че и при тази акция на българската емиграция не било обезпечено необходимото единодействие и съгласуваност между българските първенци в Одеса и Букуреш, макар че и едните, и другите официално се съобразявали с руската политика. Този път руската дипломация предпочела да осъществи своя тактически замисъл на Балканите чрез Добродетелна дружина, на която имала

68 П.Орешков, Руска държавна преписка по нашето освободително движение /1866-1868/, Сп. на БАН, кн.52, С., 1935, с.320.

69 По предложение на Одеското настоятелство в Букуреш пристигнал като пратеник на московския славянски комитет Раевски, който след проведените срещи предпочел ТЦБК, С.А. Шикитин, Славянские комитеты в России, М., 1960, с.153.

70 Из архивата на П.Герв, т.1, с.273.

нужното доверие.⁷¹ Този факт бил своевременно констатиран от френския консул в Букурещ, който докладвал в Париж, че комитетът бил добре организиран, поддържал близки връзки с руското правителство и имал на разположение 200 хил. франка. Негов лидер по думите на консула бил богатият banker Хр. Георгиев.⁷² За разлика от 50-те години сега разногласията били от принципен характер и докато Тошков препоръчвал да се действа самостоятелно, а на външната помощ да се гледа като на нещо второстепенно, то Хр. Георгиев поставял успеха на освободителното движение изцяло в зависимост от руското участие и намеса.

След като изчакала известно време, през което сръбското правителство да може да "разгледа и обсъди" предоставения от българите "Протокол", Добродетелната дружина изпратила в Белград М. Колони и Г. Шопов.⁷³ Те били упълномощени да преговарят с членовете на кабинета и княза по изпълнението на проектирания държавен съюз. Действително българските делегати били приети от Михаил и Гарашанин, но и двамата се задоволили с най-общи уверения, че направените предложения се приемат от сръбска страна.⁷⁴ И този път сръбският министър настоял да се организират комитети в България, чрез които да се събират средства и да се провежда планомерна подготовка за въстание, което да избухне едновременно и по общ план. Фактически двамата делегати не успели да постигнат никакви практически резултати, което личи и от краткото писмо на Гарашанин до членовете на Настоятелството в Букурещ. В него той ги уверява, че няма пречки за осъществяване на Протокола, но за подробностите предвиждал да се споразумеят в бъдеще.⁷⁵

Тези формални обещания успели да заблудят не само Шопов и Колони, но и останалите членове на Настоятелството.⁷⁶

71 Н. Генчев, цит. съч., с. 196.

72 Д. Косев, цит. съч., с. 80.

73 Вж. пълномощното на двамата от 12.V.1867, Ив. Ев. Гешов, цит. съч. с. 13.

74 Кр. Шарова, Втората българска..., с. 452-453; Д. Косев, цит. съч., с. 43.

75 Ив. Ев. Гешов, цит. съч., с. 14.

76 В писмо до брат си от 25 май Хр. Георгиев му съобща-

Както показва въз основа на множество конкретни данни акад. Д.Косев, последните се заели добросъвестно и лоялно да изпълняват предписанията на сръбското правителство за образуване на мрежа от комитети.⁷⁷ Отново в центъра на подновената с нова сила работа застанал Хр.Георгиев. Той бил насърчен от успеха на Геров в Одеса и в писмото си от 12 юни го запознал с проектите си за създаване на комитети, изпращайки му препис от получените от Белград инструкции. Фактически комитетите трябвало да се изградят от Геров и М.Бенли, когото Добродетелната дружина се готвела да изпрати в България и Цариград. На пловдивския вицеконсул се поверявали големите градове в Южна България, а организирането на цариградските българи и североизточните български селища - на Бенли.⁷⁸

Хр.Георгиев останал верен на своето русофилство и при тази чисто българска проява на комитета. Той проектирал създаването на комитетската мрежа да се осъществи чрез съдействието на руските дипломати в България. Варненското и русенското руско консулство трябвало да съхраняват първоначално шифрите и инструкциите, както и да предоставят за нуждите на организацията своята куриерска служба. Естествено водачът на "старите" разбирал, че руската дипломация не е доволна от разцепението на българската емиграция и гласува доверие на Добродетелната дружина.⁷⁹

ва, че "работите отиват добре, но трябва да се работи". Пак в същото писмо той се оплаква от влошеното си здраве, но отбелязва, че политическите събития изисквали неговото присъствие в Букурещ, АБАН, ф.34, а.е.682, л.25.

77 Д.Косев, цит.съч.,с.43-44.

78 Из архивата на Н.Геров,т.1, с.271.

79 В два последователни доклада от 1867 г. Офенберг уведомял Стремеухов, че е необходимо да се вземат спешни мерки за укрепване влиянието на Добродетелната дружина, и препоръчвал да ѝ се предостави известна парична сума. Той се мотивирал със стриктно изпълнение на указанията му за съюз със Сърбия и много ласкаво се изказал за Хр.Георгиев като политически деец "заслужаващ във всяко отношение пълно доверие", Доклад на Офенберг от 6 и 20.V.1867 г., цит. по А.А.Улунян, Из истории..., с.272-275.

По същото време продължили усилията на руската дипломация да наложи на Високата порта провеждането на реформи в Османската империя, с които да се подобри положението на християнското население. Едновременно с това, преценявайки военната неподготвеност на руската армия, както и разединеността на балкаските народи, тя взела мерки за отдалечаване на началния момент на масовата борба на подтиснатите народи и за установяване единство в практическите им действия.⁸⁰ Изпратените в сръбската войска руски офицери преценили, че тя е твърде далеч от възможността да се противопостави успешно на турската армия. Поради това Игнатиев препоръчал на букурешките българи през юни 1867 г. да не предприемат въоръжена акция, но това внушение предизвикало истинско раздражение дори у такъв консервативен деятел като Хр.Георгиев. Както сам признава пред Н.Геров, той приемал подобно мнение "само отчасти" и бил съгласен да се чака, но не за да "стане бъркотия в Европа, но да се наготвят ние с приятелите наши, защото има доста за приготвяне".⁸¹

Огорчен от подобно отношение на Игнатиев, Хр.Георгиев предложил на Геров да изпратят делегация в руската столица, която да запознае заинтересованите среди с истинското положение в България. Водачът на Добродетелна дружина очевидно считал, че позицията на изчакване е лично хрумване на руския посланик в Цариград. Ето защо въодушевен от възможността за българско пратеничество в Петербург, той изпълнил най-добросъвестно съюзническите задължения на Настоятелството в Букуреш и уведомил за намеренията на букурешките българи сръбското правителство.⁸² С това той целял да получи тяхното одобрение и да не създава поводи за подозрения.

Тъй като членовете на Добродетелна дружина възлагали твърде големи надежди на личната среща с членове на руското правителство и някои по-изявени славянофили, подготовката на делегацията приключила в кратък срок и се чакало са-

80 АВПР, Отчет МИД за 1867, д.54, л.238, цит. по Зueva, Шатохина, цит.съч., с.137, Вж. и С.А.Никитин, цит. съч., с.149-151.

81 Писмо на Х.Георгиев до Н.Геров от 27.VI.1867, Из архивата на Н.Геров, т.1, с.273, Вж. и Д.Косев, цит.съч., с.44.

82 Пак там.

мо разрешението на руските власти. В Русия трябвало да отидат Стефан Иванов и Георги Шопов, които били упълномощени да засвидетелствуват пред руския владетел "предаността и дълбоката признателност" на българския народ.⁸³ Решено било двамата пратеници да се представят на Александър II в Одеса по време на летния му отидих. В писмото, с което Настоятелството в Букурещ препоръчвало своите пратеници, се отбелязвало: "Българите от всички области в Турско, съединени духом с братята си Сърби около техния възлюблен княз, всите южни славени имат истите чувства, същите стремления и техните общи усилия клонят към истата цел: съединение, независимост и тържество на великия славянский род."⁸⁴

Х.Георгиев очаквал известно противодействие и затова положил големи усилия, за да обезпечи отпътуването на делегацията и приемането ѝ от царя. Голям негов успех било привличането на д-р В.Караконовски, българин на служба в руското посолство в Цариград, който заедно с Геров трябвало да убеди Игнатиев в целесъобразността от подобна инициатива на букурещките българи. През юни Геров пристигнал за доклад пред посланика в Цариград, пред когото отчетел своите непосредствени наблюдения от българските колонии в Букурещ и Одеса.⁸⁵ Неговата мисия била доста сложна, като се има пред вид, че отношенията между Игнатиев и Геров се влошили от 1866 г. във връзка с решаването на българския църковен въпрос. Игнатиев подозирал, че вицеконсулт поддържа пловдивския представител в Цариград Чомаков и по такъв начин му пречи да реши големия спор между българите и Патриаршията чрез споразумение помежду им.

През лятото на 1867 г. обаче вследствие на настъпилите промени в политическата обстановка на Балканите и намесата на влиятелния Караконовски Игнатиев вече бил склонен да приеме повечето от препоръките на Геров по отношение на българското освобождение. Този факт съвременно бил констатиран от Караконовски, който съобщил на своя сънародник,

83 М.Димитров, Комитетът на "Старите"... с.765.

84 Пак там.

85 Писмо на Х.Георгиев до Н.Герв от 27.VI.1867 г., Из архивата на Н.Герв, т.1, с.273.

че Игнатиев "вече се примири с нашите възгледи на работите"⁸⁶.

Промененото отношение на посланика към Геров се проявило и чрез отговорните задачи, които първият му възложил да изпълни. Игнатиев се съгласил той да замине отново в Букурещ, където да подкрепя и насърчава начинанията на русофилските буржоазни кръгове сред емиграцията. Освен това на Геров било възложено да се срещне в Русе с дунавския валия Мидхат паша.⁸⁷ Най-сетне Игнатиев приел и най-важното предложение на вицеконсула, отнасящо се до посещението на българското пратеничество в Русия. Той се съгласил да издействува нужното разрешение с оглед двамата делегати да бъдат приети от руския владетел в Одеса.

Това обаче не задоволило Геров и Караконовски и след като се споразумели последният заминал за Одеса, където трябвало да уреди подробностите, свързани с дипломатическата акция на букурещките българи. Действително този български патриот използвал личните си познанства и не само узнал точната програма на царя, но и успял да уговори генерал-адютанта Коцебу да ходатайствува за приемане на делегацията.⁸⁸

Караконовски бил въодушевен от благоприятния прием, който намерили неговите искания в Одеса, както и от дейността на Одеското българско настоятелство. Замислено било представянето да се извърши в Крим с оглед делегатите да разполагат с достатъчно време и да изложат по-спокойно незавидното състояние на българския народ и неговите конкретни искания.

В момента, в който подготовката на пратеничеството била в заключителната си фаза, от руска страна било наредено да се отложи пътуването. Този отказ естествено внесъл разочарование между посветените дейци в Букурещ, което не се опи-

86 Писмо на Караконовски от 18.VII.1867 г., Из архивата..., т. I, с. 747.

87 Тъй като Мидхат паша временно отсъствувал от Русе, Геров не успял да се срещне с него и се наложило допълнително да посети Русе. Той не отбелязва характера на поръчието обаче, на което Игнатиев явно много държал, тъй като с "голямо нетърпение" очаквал доклада на Геров за срещата, Из архивата на Н. Геров, т. I, с. 747.

88 Из архивата на Н. Геров, т. I, с. 748.

тал да прикрие дори Н.Геров. Той не можел да си обясни отрицателното отношение на руското външно министерство към проектираната среща на български пратеници с Александър II по друг начин освен като логичен резултат от инсинуациите на противниците на българската национална кауза.⁸⁹ Според Геров последните повлияли и на руските дипломати в Цариград, внушавайки им, че практическата дейност на българите на руска служба не отговаряла на интересите на Русия.

Друга причина, с която по-аргументирано може да се обясни възпирането на българското пратеничество, е присъствието в Крим по същото време на имперския външен министър Фуад паша.⁹⁰ На 7 август той бил приет от царя, с когото обсъдили руския проект за реформи в Османската империя и съглашение за мир в Крит и на Балканите. Очевидно присъствието на българските пратеници в Крим не можело да остане в тайна за цариградското правителство и цяло да провали подготвяната с общи усилия акция на балканските славяни срещу Портата.

Провалянето на замислената дипломатическа инициатива не отчаяло Хр.Георгиев и верен на своето политическо русофилство, той подновил пред барон Офенберг молбата да се приеме на всяка цена българското пратеничество. Уверен в искреното съчувствие, с което руският народ следял борбата на българите за национално освобождение, водачът на Добродетелната дружина преценил спирането на делегацията като неправилно и крайно прибързано решение. Затова още в началото на август той настоял пред Офенберг да издействува приемането на българските пратеници от царя в Петербург, тъй като в противен случай се опасявал, че сериозно щял да се накърни авторитетът на Русия и влиянието, което имала върху българската емиграция в княжествата.⁹¹ Следователно като аргумент за приемането на мисията бил използван престижът на Русия пред българския народ, факт, с който не можело да не се съобрази руското правителство.

89 Писмо на Геров до Караконовски от 8.VIII.1867, пак там, с.748-749.

90 Н.В.Зуева, Е.М.Шатохина, цит.съч.,с.139.

91 Писмо на Хр.Георгиев до Н.Геров от 6.VIII.1867 г., Из архивата на Н.Геров, т. I, с.274.

През август Хр.Георгиев заминал за мошията Улмени, а след това посетил и Галац, не преставайки да чака решението на руската дипломация, което най-добре личи от разменените писма между него и Георги Шопов - определен за евентуален участник в делегацията.⁹²

Настоятелството убеждавало и Геров да придружи пратениците, макар че всички добре съзнавали трудностите, които трябвало да се преодолеят за неговото временно освобождаване от изпълнението на преките му консулски задължения в Пловдив.

Пътуването на Н.Героу до Петербург се налагало и от лично негови съображения. До ръководните кръгове на руската дипломация достигнали слухове, че той се увлича твърде рисковано в политическите и религиозните борби на своите сънародници, поради което пловдивският вицеконсул преценил, че е необходимо да изясни пред тях истинският характер на своята дейност.⁹³ В същото време като запознат с дипломатическите условности и методи Героу можел да бъде извънредно полезен на българските пратеници в руската столица. Ето защо с две последователни писма от 26 август и 2 септември той поинкал от Игнатиев разрешение да придружи делегацията в Петербург.⁹⁴

Героу се обърнал с молба и към д-р Караконовски, пред когото настоял да упражни цялото си влияние и да издейства от Игнатиев положителен отговор на молбата му. Караконовски не само одобрил намерението на Героу да придружи делегацията, но и му внушил, че българските проблеми е време да се поставят на по-широка дипломатическа основа в Русия, и смятал, че трябва по-енергично да действа в това отно-

92 БИА, ф.7, а.е.1579, л.11, л.13. Последният обаче изказал своите опасения, че влошеното му здраве и уреждането на някои делови въпроси ще му попречат да отсъства за по-продължително време от търговската кантора в Измаил.

93 Директорът на Азиатския департамент Стремеухов ценял Героу като "способен чиновник", но го упреждал, че е забравил своите дипломатически задължения, за да "възбуди българския църковен въпрос и да устройва революция", Из архивата..., т. I, с.745.

94 Из архивата на Н.Героу, т. I, с.752-753.

шение пред правителството, пред руското общество и дори пред царското семейство. В случай на нужда той изразявал⁹⁵ готовност да посети Петербург и Москва с подобна мисия.

Игнатиев посрещнал крайно резервирано искането българската делегация да се придружи от Геров. Неговото най-съществено възражение било от познато естество - присъствието на Геров в руската столица не можело да остане скрито и щяло да въоръжи с допълнителни аргументи авторите на всевъзможните слухове, че руските консули и най-вече самият Геров имат пряко отношение към вълненията на християнското население на Балканите. Ето защо Игнатиев препоръчал делегацията да се придружи от д-р Караконовски като по-неутрален деец. Каквито и основания да имал ръководителят на руската мисия в Цариград по този повод, той не можел да скрие, че съзнателно възпрепятствувал заминаването на Геров за Петербург, тъй като там естествено щели да се засегнат и неудачните страни от дейността му, както и техните лични взаимоотношения с пловдивския вицеконсул.

В крайна сметка тактичното настояване на Караконовски донесло успех. Игнатиев отстъпил, но поискал подробен отчет за състава на делегацията, за естеството на исканията, които ще бъдат поставени пред руското правителство, както и списъка на онези лица, с които членовете и ще установят контакти и срещи.⁹⁶ Това протакане от страна на посланика допълнително огорчило букурешките първенци, тъй като те очаквали по-реално насърчение от негова страна. Най-после в края на септември бил получен положителен отговор от руската столица и вече не съществували никакви пречки относно заминаването на пратениците. Съобщавайки вестта за разрешението, Караконовски припомнил на Геров, че "Николай Николаевич се твърде интересува от делата на българите", както и членовете на други влиятелни фамилии.⁹⁷ Насърчавайки своя сънародник да действува още по-енергично от името на българския народ, той му съобщава в същото писмо, че руските дипломати в Цариград "с уважение говорят за вас, както и въобще за българите".

95 Пак там, с.749.

96 Писмо на Караконовски до Н.Гергов, от 8.IX.1867, Из архивата на Н.Гергов, т.1, с.754.

97 Пак там, с.756.

През август руско-турските преговори навлезли в безизходна фаза, тъй като Високата порта отказвала да проведе посъществени промени в администрацията и да разшири политическите права на покорените народи, а се задоволявала само с уговорки и палиативни мерки. Игнатиев бил поканен на заседание на правителството, а след това веднага заминал за Крим, където трябвало да предаде последните предложения на султана. Високата порта била съгласна да прекрати военните действия в Крит, а за останалите християни в империята обещавала права в духа на Хатихумаюна, което изобщо не задоволявало руското правителство и с което продължителните преговори между Игнатиев и турския външен министър оставали безрезултатни.⁹⁸

Докато се чакало решението на руската дипломация относно пратеничеството, Добродетелна дружина осъществила отново контакт със сръбското правителство, за да узнае неговите конкретни намерения и да поиска известна парична помощ от отпуснатия на Сърбия руски заем. За преговори в Белград били изпратени Г.Шопов и М.Бенли, които се срещнали с Гарашанин, но тъй като техните искания не били задоволени, те се обърнали към руския консул Шишкин.⁹⁹ В проведените разговори двамата български патриоти настояли той да съдействува за изпращане на по-представителна българска делегация в Русия. В отговор на изпратеното запитване от Шишкин в Белград се получило секретното нареждане на Стремоухов, в което той настоявал пред консула да въздържи българите от пътуването.¹⁰⁰ Не разполагаме с доклада на Шишкин, от който да се установи как е мотивирал искането си и дали лично го е подкрепил, но както ще стане ясно по-късно, той изиграл негативната роля за изпращането на проектираното българско пратеничество в руската столица.

Междувременно в сръбската столица започнали да се събират първите участници във Втората българска легия.¹⁰¹

98 Н.В.Зуева, Е.М.Шатохина, цит.съч., с.139.

99 Донесение на Шишкин до Стремоухов от 9.X.1867 г., Д.Косев, цит.съч., с.191-192.

100 Пак там.

101 Кр. Шарова, Втората българска легия..., с.457 и сл.

Чрез Гарашанин сръбското правителство успяло да убеди Шишкин, че е готово да предостави достатъчно средства на българския комитет, но членовете му използвали исканията за парична помощ като повод за изпращането на всяка цена на свои представители в Русия. Въпреки че бил опитен дипломат и добре познавал противоречията между балканските народи, Шишкин не успял да разбере двуличната роля и великосръбската политика, осъществявана от Гарашанин. Така че независимо от Игнатиев Шишкин от своя страна също създал затруднения за приемането на делегацията на Добродетелната дружина. Едва в края на годината той успял да разбере, че е бил заблуден и че Гарашанин е злепоставил пред него българската страна.¹⁰² По същото време Стремеухов получил писмо от най-активния член на Одеското настоятелство Н.М.Тошков, който използвал тяхното познанство от началото на 60-те години, когато руският дипломат бил натоварен да ръководи настаняването на българите бежанци в Южна Русия и Бесарабия, в което последният го запознавал с българските работи и го молел да се застъпи за по-енергичната намеса на Русия на Балканите.¹⁰³

Едва дочакали завръщането на двамата делегати от Белград, членовете на Настоятелството в Букурещ решили за руската столица да замине председателят на Добродетелната дружина, придружен от Г.Шопов в качеството си на преводач. Те напуснали Букурещ на 17 октомври, посетили Белград, а във Виена към тях се присъединил и Н.Геров.¹⁰⁴ В началото на ноември делегацията пристигнала в руската столица и била приета от директора на Азиатския департамент. Георгиев и Шопов помолили чрез Стремоухов руското правителство "за покровителство и помощ" по два изключително актуални за българския народ въпроса - отхвърляне на турското политическо господство и справедливо решаване на църковния спор с Патриаршията в Цариград. Те аргументирали желанията си за политическо покровителство и парична помощ с дълбоките съмпатии и надежди, които българите хранили към руския народ.¹⁰⁵

102 Д.Косев, цит.съч., с.46-47.

103 Писмо на Н.М.Тошков до П.Н.Стремеухов от 26.X. 1867, П.Орешков, цит.съч., с.324, док.39.

104 П.Орешков, цит.съч., с.324.

105 Записка П.Н.Стремоухова о переговорах с Х.Георгиевым и Шоповым, 13.XI.1867, А.А.Улунян, цит.съч., с.284.

В отговор руският дипломат не скрил от българските пратеници, че руското правителство се е ангажирало да осъществи сериозни вътрешни преобразования, чието успешно завършване изисквало да не се ангажира във военен конфликт през следващите години. Поради това то препоръчвало на балканските християни да не избързват с въоръжената борба срещу империята с оглед да се изчакаат по-благоприятни обстоятелства за освободителните движения на Балканите. По думите на Стремоухов подобни съвети били отправени и към сърбите и гърците, на които Русия обещавала да не прекратява своята морална помощ. С цел да не се настройват заинтересованите европейски държави и най-вече Австрия срещу политическите борби на балканските народи руското правителство препоръчвало да се съблюдава "осторожност".¹⁰⁶

Стремоухов използвал срещата с Георгиев и Шопов, за да внуши на Добродетелна дружина необходимостта от съгласувани действия със Сърбия, която по неговите думи "разполагала вече с правителствен център и някои условия за енергични действия"¹⁰⁷. На двамата пратеници било обяснено, че Русия ще предоставя в бъдеще въоръжена и парична помощ на българския народ чрез сръбското правителство. Стремоухов оправдал вземането на предпазни мерки, с неизбежното противодействие от страна на заинтересованите западни държави, "което би могло да доведе до повторение на Кримската война при много по-неизгодни обстоятелства".

Българските пратеници изразили пълно съгласие с изложените им доводи и декларирали готовност безусловно да се съобразяват с руските препоръки, разбирайки напълно деликатното положение, в което се намира царското правителство. На руския дипломат направила силно впечатление категоричността, с която Георгиев и Шопов доказвали, че е дошъл моментът да се реши въпросът за националното освобождение на българския народ. "Те са решени - пише в доклада си Стре-

¹⁰⁶ Пак там, с.284-285.

¹⁰⁷ Записка Стремоухова..., А.А.Улунян, цит.съч., с.284, В.Д.Конобеев, Н.В.Зуева, Е.М.Шатохина, Дипломатия России в борьбе за независимость Болгарии и образование болгарского национального государства /1856-1878/, сп.Новая и новейшая история, кн.1, 1978, с.45.

моухов за българите, - да посветят всичките си сили и средства за освобождението от турско иго, съзнавайки, че тази борба е съпроводена с велики опасности и големи жертви, но не могат да отлагат своето дело за неопределено време. За съставянето на план за действие и за определяне времето на въстанието те се подчиняват напълно на указанията на Сърбия, която от своя страна се задължава да им помогне с пари, оръжие и снаряди. Тях ги тревожи само недостигът и самата Сърбия на хора, способни да бъдат военни началници."¹⁰⁸

В заключение Георгиев и Шопов повторили молбата, отправена преди това и от страна на сръбското правителство, Русия да не лишава двата народа от покровителство, съчувствие и съвети, като по възможност ги предпазва от въоръжено нападение от страна на Австро-Унгария.

Що се отнася до втория проблем, който двамата пратеници поставили пред руската дипломация - спора между българските християни и Патриаршията, Стремоухов повторил познатата теза на официалните среди в Русия за необходимостта от единство на православните народи като гаранция за изграждане на общ политически фронт срещу Османската империя. Той не пропуснал възможността да укори българските първенци в Цариград, които чрез своите крайни искания по мнението на Стремоухов затруднявали възможността да се постигне каквото и да е съглашение. Очевидно в религиозното единство руската дипломация продължавала да вижда надеждно средство за обединение на всички балкански народи под влиянието на Русия. Без да се колебае, Стремоухов препоръчал на двамата пратеници да положат необходимите усилия, за да се прекратят раздорите чрез отстъпки от българска страна и преговори с Патриаршията.¹⁰⁹

Очевидно тези препоръки на руския дипломат по църковния спор не задоволили Х.Георгиев и Г.Шопов и те изявили желание да посетят московския митрополит Филарет, за да получат от него "съвет" по този въпрос.¹¹⁰ Ориентацията

108 Записка Стремоухова..., А.А.Улунян,цит.съч.,с.285.

109 Кирил патриарх български,цит.съч.,с.248.

110 Писмо на оберпрокурора на Синода Д.А.Толстой до московския митрополит Филарет от 10/22.XI.1867, Кирил

към този висш религиозен сановник била предизвикана от критичната позиция, която той заел по отношение опитите на гръцкото духовенство "да съхрани господството на своята националност". Филарет привеждал и солидни аргументи, за да опровергае гръцката теза, че каноническата църква не може да допусне различие на националностите. Нещо повече, той приемал като справедливо искането на българите относно проповядването на национален език в църквите.¹¹¹

Молбата на българските пратеници била приета и по разпореждане на княз Долгоруков те били изпратени в Москва под официалния предлог да разгледат забележителностите на града.¹¹² Георгиев и Шопов се срещнали с митрополит Филарет на 13 ноември, като за преводач бил използван Н. Геров. Пред него те изразили своето неудовлетворение от проекта на цариградския патриарх за създаване на отделна църковна българска област. Те настоявали руският и гръцкият посланик в Цариград да въздействуват съвместно на Патриаршията и да я склонят към "примирителни отстъпки"¹¹³. Двамата пратеници посочили, че "съставената от Патриаршията област обхваща само половината от българското население", поради което не са съгласни да приемат проекта като справедлив и успели да докажат пред митрополит Филарет правотата на своите искания. "Може ли да се иска съгласие – пише веднага след срещата той на граф Толстой, при положение, че българският народ е разсечен на две половини, и то само защото на едната половина ще се дадат някои облекчения, а другите ще останат при същите затруднения."¹¹⁴

Изслушал тези обяснения, московският митрополит ги възприел като напълно основателни и осъдил предложения от па-

патриарх български, цит. съч., с. 248. Вж. и Собрание мнения и отзъвов Филарета, митрополита Московского и Коломенского по делам православной церкви на Востоке, СПб, 1886.

111 С. А. Никитин, цит. съч., с. 167.

112 П. Орешков, цит. съч., с. 324-325.

113 Кирил патриарх български, цит. съч., с. 249.

114 Пак там, Писмо на митрополит Филарет до граф Толстой относно разговора му с Х. Георгиев и Г. Шопов, проведен в Москва на 13. XI. 1867 г., Кирил патриарх български, цит. съч., с. 248-249, П. Орешков, цит. съч. с. 267.

триарха проект. Той възприел и идеята, предложена от Георгиев и Шопов, руският Синод да посредничи в църковния спор и деликатно да въздействува на цариградските гърци. "Не трябва ли – уговаря Филарет граф Толстой, да се реши Синодът ако не с надежда за успех, то поне за да изпълни свой църковен дълг, да се обърне към Патриарха..."¹¹⁵ От своя страна Филарет натоварил Н.Геров да състави Записка, в която да изложи подробно как "българите разбират църковния въпрос". Геров подготвил своевременно този документ, но малко след срещата с българските пратеници митрополит Филарет починал. Неговата смърт била посрещната с голяма скръб и съжаление от членовете на Добродетелната дружина, както се констатира от запазеното писмо на Хр.Георгиев.¹¹⁶

С тази среща мисията на Георгиев и Шопов в Русия приключила и те отпътували през Виена за Букурещ, а Геров останал известно време в руската столица.¹¹⁷ Не разполагаме с данни дали пратениците са били приети от по-висши държавни служители и дали са се представили на императора. За впечатлението, което те направили на Стремеухов, и практическите резултати от мисията най-ясно говори подготовеният от него специален доклад. Отбелязвайки състава на делегацията, директорът на Азиатския департамент се изказал особено ласкаво за Хр.Георгиев. Той използвал не само личните си наблюдения, но и донесенията на руските консули в Букурещ и Белград, за да го характеризира като "най-дейния, най-влиятелния и добросъвестен член на българския комитет, ползваш се със заслужено уважение в цяла България"¹¹⁸.

Оценявайки ефекта от посещението на българското пратеничество в Русия, Стремеухов го определил като напълно полезно поради това, че проведените лични срещи са позволили на Георгиев и Шопов правилно да се ориентират в насоките на руската балканска политика и в съчувствието, с което в Русия се отнасят към страданията и борбите на българския

115 Кирил патриарх Български, цит.съч., с.249.

116 Писмо на Х.Георгиев до Н.Геров от 27.XII.1867, Из архивата..., т. I, с.276.

117 Доклад на Геров до П.Н.Стремеухов от 9.XII.1867, Из архивата..., т. II, 1914, с.287.

118 Записка Стремеухова..., А.А.Улунян, цит.съч., с.284.

народ. Той завършва своята Записка с убеждението, че осъществяването на посещението ще бъде от полза и за двете преговарящи страни: "Те ще занесат със себе си ясното разбиране за нашата искрена политика, решимостта да вървят ръка за ръка със Сърбия и нейните съюзници и желание да сложат край на разприте с Патриарха."¹¹⁹

х х х

Изпълнени с ентузиазма от добрите перспективи, които се очертавали за българското национално движение, Георгиев и Шопов пристигнали в Белград, където смятали да се споразумеят със сръбското правителство за бъдещата съвместна дейност. В сръбската столица обаче ги очаквали твърде много разочарования. Чрез Андраши френската дипломация внушила на сръбския княз необходимостта да се запази мирът на Балканите, докато не се решат френско-руските противоречия.¹²⁰ В отговор на австро-унгарските искания княз Михаил освободил Гарашанин, доказвайки, че се съобразява с направените му предупреждения. Естествено кабинетните промени не могли да не предизвикат опасенията на българските пратеници за евентуална промяна на сръбската външна политика.

Още по-голямо безпокойство предизвикало в тях обаче общото недоволство, обхванало участниците във Втората българска легия, от отношението на сръбското правителство. Георгиев и Шопов споделили своите опасения с руския консул Шишкин, който с цел да запази "едва възникналия съюз между сърби и българи", употребил всички възможни усилия, за да успокои двамата български пратеници.¹²¹ Те били приети последователно от новия външен министър Милан Петрониевич, военния министър и княза, от когото поискали да се подобри качеството на военното обучение в легията и да се отпусне на Добродетелна дружина известна парична сума от предоставената на сръбското правителство финансова помощ от Русия.

¹¹⁹ Записка Стремеухова..., А.А.Улунян, цит. съч., с.285.

¹²⁰ Кр. Шарова, Л.Каравелов и българското..., с.271, А.Тошев, Балканските войни, т.1, 1929, с.83-85.

¹²¹ Доклад на Шишкин до Стремеухов от 7.XII.1867, Д.Косев, цит. съч., с.193.

Михаил приел техните искания и наредил да се "засили преподаването на военните науки на младите българи", а на Георгиев и Шопов предложил да направят приблизителни изчисления за необходимата им сума, която обещал да отпусне.¹²² От сръбския външен министър Хр.Георгиев поискал съдействие и за приемливото решаване на българския църковен въпрос. Водачът на "старите" използвал сключвания съюз между Сърбия и Гърция и помолил Петрониевич да посредничи в спора и да внуши отстъпчивост на Патриарха. Той настоял същото да извърши и Геров, който трябвало да посети сръбската столица с оглед "Сръбското началство като съюзници сега с гръцкото да подеждат, и то пред Патриарха, за да свърши по-скоро Въпросът български сос никакви отстъпки по-приятни, защото при Великото предприятие, дето се готви, трябва и българите да бъдат утешени и по този начин действух и аз"¹²³.

Въпреки многобройните уговорки и условности, с които били посрещнати българските предложения от страна на сръбското правителство, Хр.Георгиев считал съюза на балканските народи срещу империята за реален факт и продължавал най-добросъвестно да изпълнява не само препоръките на руската дипломатия, но и внушенията на сръбските министри. Подновена била идеята за създаване на комитети в България от Добродетелна дружина и затова нейният лидер натоварил Геров при пътуването си от Белград до Пловдив да организира във всяко по-голямо селище съмишлениците на "старите".¹²⁴ Заблуден от демагогските изявления, които слушал навсякъде при срещите си в Белград, Хр.Георгиев продължавал да вярва, че общата акция на балканските народи е предстояща и в този смисъл препоръчал на Геров да подготви членовете на комитетите в България в дух на толерантност към турското население.¹²⁵

122 Пак там, с.194, Вж и с.47 у Д.Косев, както и Кр. Шарова, Втората българска легия..., с.490.

123 Писмо на Х.Георгиев до Н.Геров от 5.XII.1867 г., Из архивата на Н.Геров, т. I, с.275-276.

124 Писмо на Х.Георгиев от 5.XII.1867, Из архивата..., т. I, с.276.

125 Пак там.

С най-голяма неискреност провел разговорите с Георгиев и Шопов военният министър Блазнавац, който ги уверил, че в близко бъдеще "сърби и българи ще започнат да побеждават съвместно общия враг" ¹²⁶. Естествено тези декларации на отговорен сръбски държавник вдъхнали надежди у двамата български пратеници, че независимо от предпазливата балканска политика на Русия общата борба на двата народа ще се увенчае с краен успех. В действителност Блазнавац съзнавал военната неподготовленост на сръбската армия, липсата на офицери и съвременен оръжие, както и категоричните внушения на Австро-Унгария и западните държави към Сърбия да се въздържа от въоръжени действия срещу Високата порта. ¹²⁷ Тази неискреност го ръководела и в следващите месеци, когато опитите от Букурещ да се запази легията и да се съхрани сръбско-българският съюз срещнали неговата умело прикрита съпротива.

Георгиев и Шопов напуснали сръбската столица с надежда, че е възможно след тяхната намеса пред сръбското правителство българската легия в Белград не само да се запази и в бъдеще, но и да изиграе съществена роля в предстоящите събития. Поради това те отправили искане до Стремоухов чрез Шишкин да се командирова в Букурещ българинът на руска военна служба Иван Кишелски, за да ръководи военните дела на комитета. ¹²⁸ По-късно те отправили такава молба и чрез Офенберг, която била своевременно удовлетворена и през февруари Кишелски пристигнал в Букурещ, откъдето бил отправен за сръбската столица. Хр.Георгиев очаквал, че с авторитета си той би могъл да внесе спокойствие в легията и че в крайна сметка ще съдейства "нашата работа да бъде по-добре

¹²⁶ Доклад на Шишкин до Стремоухов от 7.XII.1867, Д. Косев, цит.съч., с.194, Вж, подробно за срещата у Д.Косев, с.52.

¹²⁷ Като привърженик на сближението на Сърбия с Австрия Блазнавац не одобрявал общата борба на балканските народи срещу Турция, Вж. С.А.Никитин, Дипломатическите отношения России с южными славянами в 60-х годах XIX в., Славянский сборник, М., 1947, с.286, Кр. Шарова, Л.Каравелов..., с.270 и сл.

¹²⁸ Доклад на Шишкин от 7.XII.1867, Д.Косев, цит. съч., с.194.

наредена, когато дойде време да се работи" ¹²⁹.

Недоволството на българските младежи в легията било от такъв характер, че нито уговорките на Кишелски и Кесяков, също българин на руска военна служба, нито усилията на пристигналите в Белград пратеници на Добродетелна дружина М. Колони, В. Мустаков и Гр. Начович били в състояние да задържат своите сънародници и да предотвратят нейното разпадане. ¹³⁰ Членовете на Добродетелна дружина и особено Хр. Георгиев били своевременно информирани за драматичните конфликти между българските патриоти и сръбските власти, за исканията на участниците в легията и нежеланието на сръбското правителство да подобри нещата през пролетта на 1868 г. ¹³¹

В същност през пролетта на 1868 г. сръбското правителство продължавало да се отдалечава от Русия и да попада под влиянието на Австро-Унгария и на големите западноевропейски държави. Практическите му действия от това време показват, че то съвсем нямало намерение да се съобразява с интересите на българския народ, нито пък да съблюдава постигнатото единство на балканските народи. На Добродетелна дружина като съюзник на сръбския кабинет било обяснено, че "политическите обстоятелства отвън ни заставят да отложим осъществяването на нашите велики идеи" и на българите се препоръчвало да се запасят с "търпение". ¹³² Тази промяна в сръбската външна политика се мотивирала със заплахите на чуждите консули и сложното естество на руско-сръбските отношения по това време. ¹³³

129 Писмо на Х. Георгиев до Н. Геров от 27. XII. 1867; Из архивата на Н. Геров, т. I, с. 277.

130 Вж. подробно за опитите на Добродетелна дружина да задържи участниците във Втората легия у Кр. Шарова, Втората българска легия..., с. 477 и сл., както и новите данни в монографията на Д. Косев, цит. съч., с. 53 и сл.

131 Вж. трите писма на Гр. Начович до Х. Георгиев от 7, 14 и 16 април 1868, Д. Страшимиров, В. Левски - живот, дела, извори, с. 401-412.

132 Д. Игнатович, цит. съч., с. 181.

133 Кр. Шарова, Л. Каравелов и ..., с. 275, Д. Косев, цит. съч., с. 58-59, С. Дамянов, В. Паскалева, А. Пантев,

Когато станало ясно, че задържането на българските младежи в Белград повече е невъзможно, Хр.Георгиев започнал да действа в друга насока, а именно - да не се допусне тяхното преминаване в България, групирани във въоръжени чети. За целта той натоварил Гр.Начович да разяснява опасността от преминаването на чети и да убеждава съмишлениците на Добродетелна дружина от крайдунавските градове в никакъв случай да не съдействуват за подобни прояви.¹³⁴ Пак с оглед да се упражнява контрол върху младите български патриоти Хр.Георгиев препоръчвал те да бъдат приети в руски военни училища или пък легията да бъде пренесена на друго място,¹³⁵ което, както отбелязва нашата историчка Кр.Шарова, било само тактически ход на "старите", предназначен да ги "отклони от буйства в Сърбия и от стремежа им да преминат с чети в България".¹³⁶

Тази позиция на водача на Добродетелна дружина трябва да се преценява на фона на международната обстановка в началото на 1868 г., в която особено отчетливо се откроявал засиленият натиск на западните държави към Русия и балканските правителства. Този факт бил констатиран от Георгиев, който в писмо до Геров отбелязва: "Работите в Европа ни показват очевидно, че прехваленото начало на ненамесването няма да се варди срещу восточните народи. Още повече гледаме, че западните употребяват всичките средства, за да намерят сега някоя причина, догде дядо Иван не е готов, да влязат в Турско, Румъния и Сърбия и да подействуват тъй, щото желанието за освобождение на тези народи да се удари безкрайно назад."¹³⁷ Според него тези обстоятелства изисквали българите да се въздържат от прибързани действия, които биха дали повод на "Запада да ни съсипе", да се внуши на българския народ, че не бива да се увлича от въоръжени прояви,

Западните държави и балканските славяни от началото на XIX в. до Берлинския конгрес /1878/, Славянски филологии, т. XIV, 1973, С., с. 89.

134 Д. Страшимиров, цит. съч., с. 401-402, Кр. Шарова, цит. съч., с. 499.

135 П. Орешков, цит. съч., с. 326.

136 Кр. Шарова, цит. съч., с. 408.

137 Писмо на Георгиев от 21. III. 1868, Из архивата..., т. I, с. 280.

които няма да помогнат на освободителното дело. Не може да не се признае, че в случая Хр. Георгиев разсъждавал правилно, като се съобразявал с влошаването на отношенията между Русия и Сърбия, неискреността между балканските кабинети, както и моралната и материална закрила, която Високата порта би получила от заинтересованите държави в Европа при положение, че избухне голям военен конфликт на Балканите.¹³⁸

В същото време Добродетелната дружина не била в състояние да предприеме никаква друга стъпка, чрез която да ангажира и да създаде нова организация на участниците в легията. Поради това с основание българските младежи от легията свързвали своето недоволство и разочарование с нейната дейност. Членовете на Добродетелната дружина допуснали да бъдат продължително време заблуждавани от сръбските министри¹ и пак вследствие на техните грешки били допуснатите слабости при формирането и ръководенето на Втората легия.

Хр. Георгиев въздържал своите сънародници от въоръжени антитурски акции през 1866 г., като се ръководел от препоръките, дадени от руското правителство на сърби и българи, да изчакат завършването строежа на железопътните линии до Кишинев и Одеса. Това предупреждение дало повод на водача на "старите" да констатира, че без руско участие "не ще се свърши работа".¹³⁹ В него се затвърдило убеждението, че през 1868 г. подготвяната съвместна акция на балканските народи няма да бъде осъществена и той уверил брат си, че може да отпусне кредити на търговците в България, тъй като "всички ние, според съвета на големите ни братя се стараем сега да се отложи голямото предприятие за идущата година, догде и

138 Анализирайки резултатите от политическите събития през 1868 г., Горчаков мотивирал по следния начин въздържаността на руската дипломация на Балканите: "В момент, когато в Европа се запазва мирът и когато нито Русия, нито християнското население на Турция не са готови за решителна борба, всяко движение на Изток ще бъде несвоевременно и опасно." АВПР, Отчет по МИД за 1968, д.51, л.19, цит. по С.А.Никитин, Очерки по истории южных славян..., с.152-153.

139 Писмо на Хр. Георгиев до Н. Геров от 12.IV.1868, Из архивата на Н. Геров, т.1, с.281.

тия бъдат готови, защото, както вървят работите, без тях не ще бъдем нищо"¹⁴⁰. Това признание дава възможност да се направят най-малко два извода: на първо място, трайното убеждение на Хр.Георгиев, че без намесата и съдействието на Русия не е възможно да се осъществи каквато и да е успешна акция на балканските народи срещу империята. На второ място, водачът на "старите" не се разделял с мисълта, че проектираната обща борба на балканските народи ще се реализира при първа възможност в бъдеще, без да отчита факта, че практическите ходове на балканските кабинети съвсем не свидетелствували за намерение да се съобразяват с интересите на българския народ.

Информация за новите моменти в сръбската външна политика постъпвала преди всичко от руските дипломати на Балканите, които, излагайки безпристрастно фактите за българо-сръбските отношения през този период, констатирали враждебността и агресивните домогвания на управляващите среди в Белград към българите.¹⁴¹ В техните доклади, макар и предпазливо, се отбелязвало, че от началото на 1868 г. Русия не може да разчита повече на Сърбия като на обединителен център на антитурските движения на покорените народи, нито пък на единството на балканските християни. На тази тема Хр.Георгиев провел специален разговор със сръбския дипломат К.Магазинович преди заминаването му за Белград от румънската столица и не скрил от него, че отношенията между двата народа могат фатално да се изострят при условие, че неговото правителство продължава да се сближава с Австро-Унгария и да следва нейните внушения.¹⁴²

Интерес в това отношение представлява и докладът на руския консул в Букурещ Офенберг от 18 март 1868 г., в който за пръв път открито се препоръчвало да се "противодействува на излишната самонадеяност и произвол от сръбска страна" чрез утвърждаване на български комитет с моралното и

¹⁴⁰ Архив на БАН, ф.34, а.е.682, л.30, Писмо на Хр.Георгиев от 2.IV.1868.

¹⁴¹ Вж. Докладите на Шишкин от Белград у Д.Косев, цит.съч., с.191, вж. и с.58-59.

¹⁴² Писмо на Хр.Георгиев от 12.IV.1867, Из архивата..., т.1, с.281.

материално съдействие на Русия.¹⁴³ Консултът предлагал да се формира ръководен съвет от трима българи – Иван Кишелски, Христо Георгиев и Георги Шопов, за чиято преданост към "славянството" Офенберг бил готов да гарантира. Той сочи, че ако от "тези трима опитни и положителни лица бъде съставен върховен комитет", който да бъде известен само на руското правителство и да се финансира от него, то положените усилия от страна на българите ще "получат положително направление и практическа цел". Той привел и много аргументи от политическо и военно естество, които настоятелно изисквали Русия да създаде самостоятелен български център, независим от Сърбия.

Внимателното анализиране на предложения от Офенберг проект позволява да се твърди, че основните моменти в него са очертани вследствие на внушенията на водачите на Добродетелна дружина и самия Кишелски.¹⁴⁴ Близкият контакт с тях позволил на руския дипломат да установи тяхната искреност, липсата на егоистични интереси и дълбоко родолюбивите цели, които преследвали в своята дейност. От друга страна, със своето русофилство те импонирали на Офенберг и той винаги приемал с доверие техните препоръки относно реализирането на някои прояви на руската дипломация на Балканите. Отношенията между Хр.Георгиев и Офенберг били толкова близки, че последният често се намесвал пред Игнатиев в защита на Геров и букурешките българи.¹⁴⁵ За съжаление емигрантската буржоазия не съумяла да осъществи практически по-важните си инициативи, възприети и от Офенберг. От името на Добродетелна дружина на Игнатиев бил връчен адрес при преминаването му през Русе, подписан от Хр.Георгиев, д-р Протич, Ст.Адженов и М.Колони.¹⁴⁶ За съжаление не можахме да установим какво е съдържанието на документа, но той очевидно е представлявал интерес, щом на 9.IV.1868 г. посланикът го препраща на министъра на външните работи.

143 Донесение на Офенберг до Стремоухов от 19.III.1867, А.А.Улунян, Документи об участие болгар..., с.746-747.

144 Кр. Шарова, цит.съч., с.492.

145 Писмо на Хр.Георгиев от 27.XII.1867, Из архивата..., т.1, с.276.

146 П.Орешков, цит.съч., с.326, док.49-50.

Междувременно през пролетта на 1868 г. била подновена подготовката за преминаването на въоръжени чети в България, за което Хр.Георгиев и членовете на Добродетелна дружина узнали съвременно. Поради посочените по-горе причини те се противопоставили на организирането на подобни акции и били уверени, че без тяхното материално съдействие преминаването на четите няма да се осъществи.¹⁴⁷ Независимо от въздържаността и дори от противодействието на кръга около Хр. Георгиев българските патриоти начело с Хаджи Димитър и Стефан Караджа успели да подготвят преминаването на голяма и сравнително добре въоръжена чета. Нейното навлизане в България смутило турското правителство и дипломатите на западните държави и дало повод за обвинения срещу Русия и покровителственото ѝ отношение към българската емиграция във Влашко.¹⁴⁸

Политическите противници на "старите" разпространили слуха, че Хр.Георгиев предал новината за намерението на четниците да навлязат в България на Офенберг, който от своя страна уведомил френския консул и в крайна сметка вестта достигнала до турските власти. Тези обвинения в предателство срещу Хр.Георгиев най-напред отправя Ив.Касабов,¹⁴⁹ а по-късно бяха повторени от З.Стоянов и Д.Ценович.¹⁵⁰ Впоследствие техните аргументи бяха възприети почти буквално

147 Писмо на Хр.Георгиев от 12.IV.1868, Из архивата..., т. I.

148 Без да познава истинското отношение на Добродетелна дружина към четата, френският консул в Букурещ приписва на нея организацията по преминаването ѝ. В телеграма до Париж той съобщава: "Българските интриги продължават тук по-активно от всякога. Ръководителят на българския комитет, г-н Христо Георгиев, богат собственик, всецяло предан на Русия, употребява всички средства, за да поддържа висок дух сред посветените, като им внушава, че въстанието в България е неизбежно." Цит. по Д.Косев, с.89.

149 В-к "Народност", год. II, бр. 10, 26. I. 1869, Ив. Касабов, Моите спомени от възраждането на България с революционни идеи, С., 1905, с. 105-106.

150 З. Стоянов, Четите в България, С., 1967, с. 82, В спомените си, озаглавени "Народоубийствената политика на чор-

от всички изследвачи на този период от революционното движение. В последното си проучване акад. Д. Косев убедително доказва, че Хр. Георгиев се е ръководел от родолюбиви чувства и няма никакво отношение към предателството на четата. В същност съобщенията, които достигат до френския консул, са няколко дни след преминаването на четниците, така че за предателство не може да става дума.¹⁵¹

За да не бъдем голословни в твърдението, че Хр. Георгиев, макар и да имал отрицателно отношение към преминаването на четата, не е използвал близостта си с Офенберг, за да съдействува на турските власти, ще разгледаме писмото му до Н. Геров от 28 юли.¹⁵² В него водачът на Добродетелна дружина споделя своето разочарование от нелоялното отношение на сръбското правителство към поетите ангажменти и към българските патриоти в Белград, както и от драстичните средства, с които то си послужва, за да принуди последните да напуснат легията. Хр. Георгиев не скрива, че повече не храни абсолютно никакви илюзии относно някакви бъдещи съвместни прояви на българи и сърби срещу империята. Ето защо, макар и с минимална надежда за реализирането на нещо по-съществено от четниците, той признава, че би могло да "стане нещо".

Следователно, разочарован от неискреността на управляващите среди в Сърбия, Хр. Георгиев посрещнал със симпатия първите вести за героичния път на четата и поискал от Геров точна информация за нейното преминаване през България. "Сос сичко, че както казах горе преминаването не стана с наше удобрение - пише той на Геров, но като нещо станало, мисля,

баджийската букурешка Добродетелна дружина", които са написани явно пристрасно, Ценович отбелязва, че два дни преди да премине четата в България, Х. Димитър се срещнал с Хр. Георгиев. Както и може да се очаква, последният отказал да го финансира под предлог, че Русия не е съгласна да насърчава подобни прояви, и осъдил подготвяното преминаване от революционните дейци. БИА, II А 7373, с. 38-39. Тази реакция е логична, като се знаят неговите подбуди.

151 Д. Косев, цит. съч., с. 92.

152 Из архивата на Н. Геров, т. I, с. 284.

че е добре да се задържи и ако се уверим, че тия се държат добре и са се умножили, както се казува по тука, то тогива, както ние, така и вие тамо трябва да подействувате за подкрепление и за средства ще му търсим леснината." ¹⁵³

Очевидно Хр.Георгиев се е ръководел от желанието да се подкрепи четата в случай, че тя постигне някакви успехи и увеличи своя числен състав и при никакви обстоятелства не е целел да пречи при положение, че четниците вече са преминали в България. Това обстоятелство още веднъж свидетелствува, че в известни случаи водачът на "старите" е бил склонен да прояви гъвкавост и да изостави възприетата от Добродетелна дружина позиция в освободителната борба. В същото време на посочените мисли в писмото му до Геров не може да не се вярва, тъй като между двамата не съществували политически тайни. ¹⁵⁴

ж ж ж

Макар че не принадлежи към революционното крило на българската емиграция в Румъния, Христо Георгиев има определена роля в усилията за националното освобождение на българския народ. В цялостната си дейност той проявил подчертано родолюбие и стремеж да съдействува на освободителното движение, ръководен, разбира се, от своите политически принципи, оформени въз основа на особеното му социално положение на крупен търговец и състоятелен banker. Свързан с Русия още в началото на своята политическа и стопанска дейност, той се утвърдил като ревностен русофил, който свързва отхвърлянето на османското господство в България с политиката на руското правителство и неговите балкански интереси. Тази констатация според нас се нуждае от допълнително пояснение.

Като преуспяващ стопански деец Христо Георгиев изработил у себе си умение да преценява събитията и хората изключително реалистично, без да допуска сантименталност и да се задоволява с илюзии. Така той подходдал не само при осъществяването на сложните си стопански сделки, но и при ре-

153 Из архивата на Н.Геров, т. I, с. 284.

154 Кр. Шарова, Втората българска легия..., с. 453.

шаването на най-машабните национални проблеми на българския народ през Възраждането. Макар че не живеел в България, чрез огромната си търговска мрежа той знаел за желанието на своите сънародници да си извоюват политически и религиозни свободи, следял състоянието на духовете и отношението на българите към Великите сили. От друга страна, той бил добре информиран, че българският народ не е подготвен и организиран за успешна самостоятелна борба против турската империя, че му липсват най-необходимите предпоставки за това - оръжие и подготвени военни кадри. Най-сетне той бил наясно, че нито един от балканските народи не е извоювал своята автономия от Високата порта самостоятелно, а винаги с посредничеството на Великите сили и преди всичко на Русия. Поради това Христо Георгиев преценил, че българското освобождение не може да мине през друг по-различен път, че след Кримската война българският народ не може да се освободи самостоятелно, факт, който се признава от марксистическата ни историография.¹⁵⁵ Тук не е необходимо да привеждаме допълнително аргументи в подкрепа на тази теза, но ще отбележим, че тъкмо гореизложените съображения принуждавали този деец да търси съдействието на Русия като абсолютно необходимо условие за крайния успех на българското освободително движение.

Подчертавайки факта, че Христо Георгиев проявил верен политически усет за надеждите, които българският народ изпитвал към Русия, и за симпатиите, с които широките народни слоеве във великата славянска страна се отнасяли към страданията и борбите на българите, не можем да не признаем упоритото постоянство, с което той отстоявал своята политическа позиция. Той не проумял, че е необходимо българите да създадат своя стегната и боеспособна организация, да се снабдят с оръжие, да търсят възможности за военно обучение на истинските патриоти, да подготвят и осъществят по-значима въоръжена проява, с която да привлекат вниманието не само на дипломатическите среди, но и на европейската демократическа общественост. В противен случай българското национално движение се поставяло в зависимост изцяло от външни

¹⁵⁵ Хр. Христов, Русия, западните държави и освобождението на България, сп. Исторически преглед, 1977, кн. 5-6, с. 5.

фактори, от интересите на Русия и балканските монархически кабинети. Христо Георгиев не проявил достатъчно гъвкавост и политически такт, за да надмогне своите увлечения и да се довери на революционните дейци, които действително били готови да се жертвуват за освобождението на България. Той действувал обаче от буржоазно-либерални позиции и се стремил да се домогне до крайния успех предимно по дипломатически път, без социални сътресения и без големи човешки и материални жертви. Най-сетне като представител на едрата българска буржоазия, намираща се в емиграция, Христо Георгиев считал, че на тях принадлежи правото да ръководят съдбините на българския народ през този период от свободителното движение.

В крайна сметка политическата дейност на Христо Георгиев през 1866 - 1868 г. може да се разглежда условно в две направления. На първо място, активната му роля в дипломатическото обезпечаване на проектирания българо-сръбски държавен съюз, проявило се в установяването на непосредствени контакти със сръбското правителство, подготовката на основните политически документи и изпращането на специална делегация в руската столица през есента на 1867 г.

На второ място, неговото най-дейно участие във военно-политическите прояви на Добродетелната дружина през този период - преминаването на четата на П.Хитов и организирането на Втората българска легия в Белград. Известно е, че двете акции завършили без съществен практически успех и че допринесли за голямото разочарование, обхванало участниците в четата и легията от линията на сътрудничество, която Добродетелната дружина провеждала с монархическите кабинети в Белград и Петербург.

Със споменатите събития завършил един етап от българското националноосвободително движение. Най-зрялата и заключителна фаза от политическите борби на българския народ през Възраждането - период 1868 - 1878 г., обаче била подготвена, осмислена и дълбоко изстрадана в предишните десетилетия, когато фактически се изпробвали основните принципи на освободителното движение.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ХРИСТО ГЕОРГИЕВА
В 1866 - 1868 г.

Христо Глушков

Резюме

Автор представляет Христо Георгиева как центральную фигуру в политической и хозяйственной жизни болгарских эмигрантов в Румынии в третьей четверти XIX в. Он основоположник, руководитель и идеолог т.н. "Добродетельной дружины" в самый активный период существования этого комитета, постоянно занят более значительными проявлениями болгарского народа политического, религиозного и культурно-просветительского характера.

В статье делается опыт проследить целостную политическую деятельность Христо Георгиева в 1866-1868 г. в двух направлениях - в дипломатическом обеспечении проектируемого сербско-болгарского государственного союза и в военно-политических действиях "Добродетельной дружины": переход отряда П.Хитова на территорию Болгарии и организация Второй болгарской легии в Белграде.

Автор представляет этого деятеля болгарского Возрождения как политического реалиста, действующего с буржуазно-либеральных позиций, стремящегося добиться освобождения Болгарии от османского рабства дипломатическим путем, без социальных потрясений и без больших человеческих и материальных жертв. Он, однако, не проявил достаточной гибкости, чтобы преодолеть свои политические увлечения и довериться революционным деятелям.

L'ACTIVITÉ POLITIQUE DE HRISTO GUÉORGUIEV
DE 1866 À 1868

Hristo Glouchkov

Résumé

L'auteur présente Hristo Guéorguiev comme une figure centrale dans la vie politique et économique des émigrants bulgares en Roumanie pendant le troisième quart du dix-neuvième siècle. Il est le fondateur, le dirigeant et l'idéologue de la "Société de bienfaisance" pendant la période la plus active de l'existence de ce comité. Hristo Guéorguiev prend une part active aux entreprises considérables du peuple bulgare, concernant sa vie politique et religieuse, la culture et l'instruction.

Le présent article essaye d'envisager l'activité politique entière de Hr. Guéorguiev, au cours des années 1866 - 1868 dans deux directions: 1/ en traitant de son œuvre se rapportant à la garantie diplomatique de l'union d'État serbo-bulgare projetée et 2/ participation dans les actions politiques et militaires de la "Société de bienfaisance": le passage de la troupe de P. Hitov et l'organisation de la deuxième légion de volontaires bulgares à Belgrade.

L'auteur présente cette figure active de la Renaissance bulgare comme un réaliste politique qui agit des positions d'un bourgeois libéral, et qui vise à la libération de la Bulgarie du joug turc par voie diplomatique sans secousse, et sans beaucoup de victimes et sans pertes matérielles élevées. Hr. Guéorguiev, cependant, ne montre pas la souplesse qui lui permettrait de surmonter ses égarements politiques et de rejoindre les révolutionnaires.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XVI, кн.3

Факултет за история

1978-1979

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "CYRILLE ET MÉTHODE"
DE VÉLIKO TIRNOVO

Tome XVI, livre 3

Faculté d'histoire

1978 - 1979

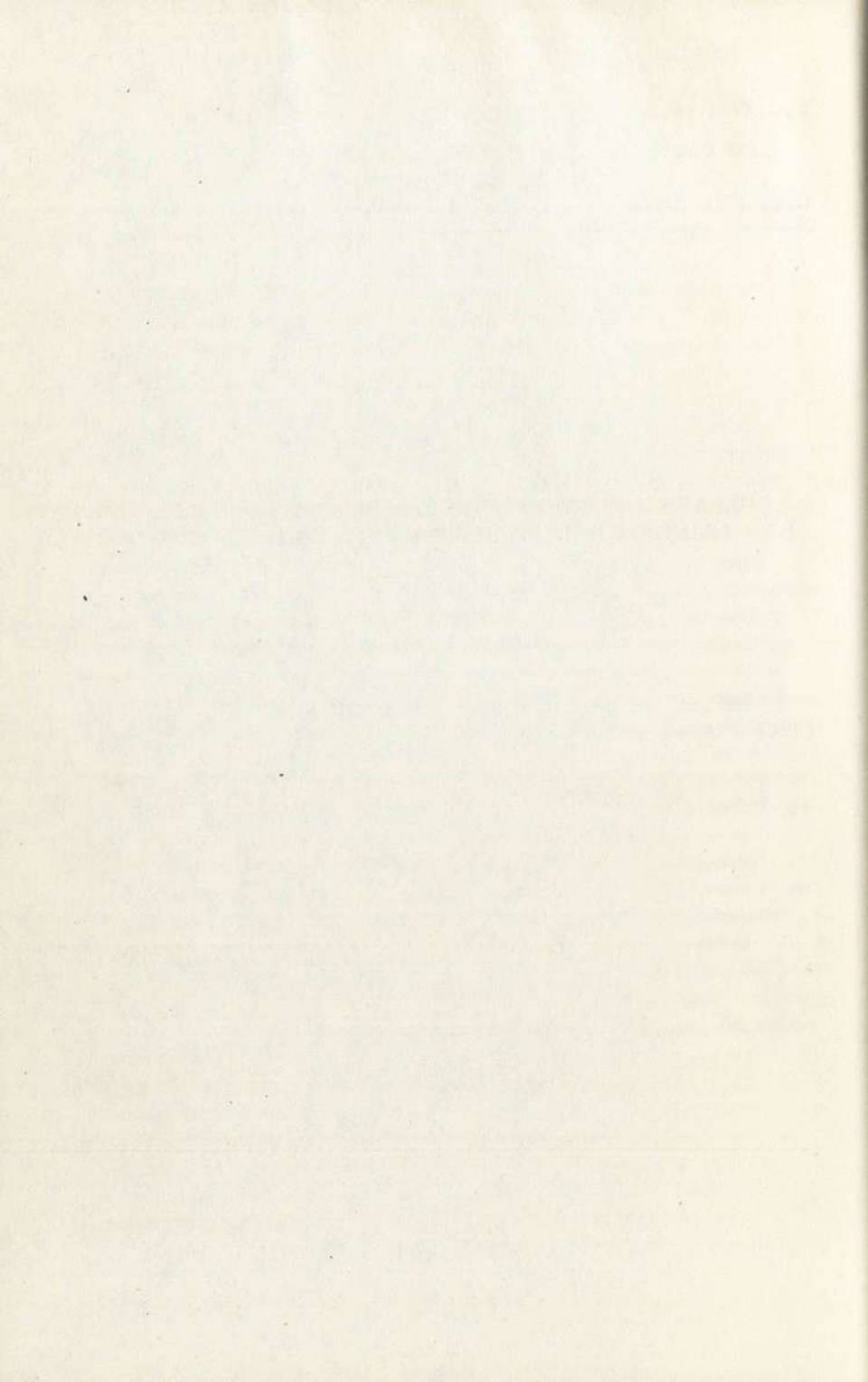
ЙОРДАН МИТЕВ

ПЕТАТА РЕВОЛЮЦИЯ В ИСПАНИЯ /1868 - 1874 г./
НА СТРАНИЦИТЕ НА БЪЛГАРСКИЯ ВЪЗРОЖДЕНСКИ ПЕЧАТ

YORDAN MITEV

LE REFLET DE LA CINQUIÈME RÉVOLUTION EN ESPAGNE
(1868 - 1874) DANS LA PRESSE DE LA RENAISSANCE BULGARE

София, 1980

В световния исторически процес XIX век заема особено положение. В целия европейски континент, значителна част от Латинска Америка и дори Азия се извършват редица буржоазни революции. Въпреки специфичните им особености за отделните страни и райони те имат редица общи черти и закономерности.

Известно е, че пред европейското националноосвободително и социално-политическо движение през XIX век са стоели два основни пътя за решаване на възникналите исторически задачи - революционно-радикалният и конформистко-реформаторският. В идеологическата област те отразяват противоположните теории на научния комунизъм и "социалното сътрудничество".

В сферата на борбата за национално освобождение тяхното противоречие се проявява в двете взаимно изключващи се тенденции за решаване на националния въпрос: първата - създаване на самостоятелна национална държава чрез решителното отхвърляне на външната намеса, и втората - получаване на културно-административна автономия вътре в рамките на многонационалната държава. Тези тенденции се борят по това време в полското, унгарското, италианското движение, в идеите на панамериканизма, панскандинавското движение и пр. Те ярко се проявяват и в българската национална революция.

Именно тази общност беше съвремененно забелязана от дейците на нашето националноосвободително движение, които следяха събитията в Европа и света не от позицията на обикновеното любопитство, а с идеята да се приложи опитът на другите революционни движения.

Особен интерес за тях представляват събитията в Испания, която през втората половина на XIX век е най-изостаналата от големите европейски държави. Преживяла векове на политическо величие, тя стига до положението да бъде изключена като фактор при разрешаване на европейските и световните въпроси, за да стане обект по времето на Наполеон I на чуждестранно нашествие и господство. Така революционните движения в тази страна добиха характер и на национални движения, въпреки че тя формално съществуваше като самостоятелна

държава. Борбата за разрешаване националните и социалните проблеми в тази страна прави Испания интересна за българските национални революционери, разработващи националноосвободителната ни програма.

В тази статия авторът се насочва към един неоснователно пренебрегван у нас въпрос — отразяването на испанските събития на страниците на българската възрожденска преса, надявайки се да направи скромен принос към големия проблем за комплексното влияние на външния фактор върху българското националноосвободително движение.

х х х

Буржоазно-демократичната революция от 1868 г. е най-значителното събитие в политическата история на Испания през втората половина на XIX век. Нарушавайки статуквото в Югозападна Европа, тя много скоро предизвика криза не само в тази част на стария континент, но и в задокеанските колонии на Испания и стана допълнителен катализатор на националноосвободителния процес в Латинска Америка.

Петата революция ускори избухването на Френско-пруската война, създавайки условия за започване борбата за испанското наследство. Както е известно, след 29.IX.1868 г. наследницата на Фердинанд VII, кралица Изабела, беше принудена да потърси убежище в Париж. В резултат на това испанският престол остана свободен и скоро се превърна в "ябълката на раздора" между френския император Луи Бонапарт и канцлера на Прусия — Бисмарк.¹

Революцията в Испания се извършва в момент, когато в нейната северна съседка се разиграват драматични събития, довели до избухването на Парижката комуна. От друга страна, революцията от 1868 г. прокламира първата република в историята на Пиренейския полуостров и създаде обективни външно-политически предпоставки за началото на "Голямата война" на кубинския народ. По-късно това намери израз в една от трите империалистически войни на XIX век, Испано-американската от 1898 г., имаща особено важно значение за съдбата на остров Куба.

¹ Както е известно, формалният повод за обявяването на войната е знаменитата "Емска депеша", след публикуването на която избухването на войната стана неизбежно.

За пръв път тази пета по ред революция изведе на историческата сцена в Испания нова политическа сила, испанския пролетариат, взел най-активно участие в политическия живот на страната.

Събитията в Пиренейския полуостров след 1868 г. намериха отражение на страниците на българския възрожденски печат. В тази статия ще се спрем на основните моменти на испанската революция, коментирани от нашите най-важни вестници от този период.

Към края на шестдесетте години управляващата династия на Бурбоните окончателно се компрометира в очите на испанския народ. В тези години Испания приличаше на огромно огнище, разпалването на което бе въпрос на време. Четвъртата жена на Фердинанд VII роди бъдещата кралица на Испания - Изабела II. За да лиши своя брат дон Карлос от право върху престола, Фердинанд отмени установения в началото на XVIII в. закон, според който престолът се наследява само по мъжка линия, и провъзгласи за своя наследница дъщеря си Изабела.²

Тази стъпка на Фердинанд VII стана причина за избухването на две продължителни граждански войни. Изабела по нищо не отстъпваше на своите предшественици. Тя се оказа деспотична, невежа и разточителна владетелка. Скандалният начин на живот на кралицата, надмощието на камарилата и противонародната политика на правителството предизвикаха възмущението на испанския народ. На 18.IX.1868 г. избухна въстание във флота, намиращ се на база в Кадикс, и неговите пламъци бързо обхванаха цяла Испания.³ Започна петата буржоазнодемократична революция.

Още на следващия ден водачите на крупната буржоазия и либералните помещици, в чиито ръце първоначално преминава властта, публикуват възвание. В него те посочват злоупотребите на кралската власт и заявяват, че целта на въстанието е установяване на законност, порядък и всеобщо изборително право. Ръководителите на въстанието начело с адмирал Топете се стремяха да го превърнат в обикновен военен преврат -

2 Нова история, първа част, С., 1975, с.343.

3 Л.В.Понамарева, Испанская революция 1868-1874 и режим реставрации, Всемирная история, т.7, М., 1960, с.102.

"пронунсиаменто". Обаче събитията в Кадикс дълбоко развнуваха цялата страна. На 29 септември въстана Мадрид. Крлица Изабела беше принудена да напусне Испания.⁴

След свалянето на монархията в Испания поради слабостта на работническото движение буржоазията успя първоначално да стане политически лидер. Тя взе властта в свои ръце и поради обстоятелството, че в испанската политическа система имаше все още значителни институции на феодализма, абсолютизма, религиозната власт, наследствени прерогативи, политическа власт на военните и др. Страхът от големи политически промени караше испанската буржоазия да "замрази" политическия живот в страната след първите дни на революцията. Тя дори бе съгласна на политически компромис с поземлената аристокрация, когато ставаше дума за властта.

Политическата обстановка в страната естествено започва да привлича вниманието не само на западния печат. В България и сред българските емигранти революцията предизвика интерес. Нейните политически идеи станаха популярни сред различните обществени слоеве. Редица български вестници поместваха богата информация за развоя на събитията в Испания. Но някои от тях предаваха буквално тенденциозните сведения на враждебния към революцията европейски печат. Изключение правеха само вестниците "Македония", "Независимост" и "Знаме". Така нашите вестници изразяваха различното отношение на отделните социални групи у нас към революцията в Испания.

Най-подробна информация за положението в Испания до 1872 г. даваше популярният възрожденски вестник "Македония". Неговото отношение към революцията беше двойствено. От една страна, той разбираше, че поражението на монархията е обусловено от нежеланието и невъзможността на последната да реши назрелите социално-икономически и обществено-политически проблеми в страната. От друга страна, той се страхуваше от големите промени, от перспективите за демократизирането на Испания и Европа. В много отношения той бе противоречив и становищата му по някои въпроси бяха колебливи и неправилни. Тези компромиси и колебания на Славейков в "Македония" могат да се обяснят с тежките условия,

4 Пак там, с.102.

при които е бил поставен да излиза вестникът - винаги подозиран, зорко следен, цензуриран и донасян пред властите.⁵

"Македония" разглеждаше обстановката в Испания далече преди 18.IX.1868 г. "Въстанията и вълненията избухват постоянно и мерките на правителството не са в състояние да укротят духовете. Напразно правителството заточва и затваря свободолюбивите със стотици, напразно заглушава гласа на печата, напразно налага мълчание на амвона."⁶ По-нататък вестникът констатира, че "Испания и Рим и двете, които, скрити зад "Non possumus", стоят хладни, гледат равнодушно това, което става около тях, но не им е възможно да се решат, за да постъпят една стъпка напред"⁷.

Вестник "Македония" внимателно следи избухването и хода на революцията. Както и в миналите революции, властта и този път преминава в ръцете на генералите, които сформираха правителство и активно се стремяха да ограничат революционното движение. На 4 октомври временното правителство издаде второ възвание към испанския народ, в което се "повтарят и отново се потвърждават идеите и целта на революцията: всеобщо гласуване, свобода на съвестта, на вероизповеданието, на печата, право на обществени събрания, унищожаване на робството в колонии и др."⁸

Според "Македония" това, което ставаше в Испания, съвсем не се одобрява от нейната северна съседка Франция. Още повече, че Изабела намира убежище именно там. Оценката на вестника за отношението на империята към работите в Испания беше съвсем точна, защото най-малко Франция бе заинтересована от промяната на статуквото в тази страна. Франция - все още на Наполеон III, не можеше да гледа промените без известна тревога с оглед на бъдещата политическа обстановка, защото установяването в Испания на режим, различен от монархическия, би означавало сериозно подкопаване позициите на френската външна политика и би нанесло сериозен

5 Борш уков, Георги, История на българската журналистика, С., 1965, с.212.

6 В.Македония, г. II, бр.34, 20.VII.1868.

7 Пак там.

8 В.Македония, г. II, бр.41-49, 4.XI.1868.

удар преди всичко върху престижа на френския императорски двор. "А най-вече Франция, разбира се, не би посмеляла да допусне, щото съседната ѝ земя да стане позорище на анархическото състояние."⁹

След отстраняването на Изабела френските управляващи кръгове все още нямаха достатъчно основание да се страхуват за бъдещето на Испания, защото временното правителство бе затънало във всевъзможни политически комбинации, имащи за цел да реставрират стария режим. Разбира се, тези ходове в последна сметка не се увенчават с успех, тъй като под натиска на испанския народ правителството през февруари 1869 г. е принудено да обнародва конституция. Тя обявила Испания за конституционна монархия с двукамерни кортеси. Според конституцията испанският народ бе изправен пред алтернативата отново да попадне под едноличната власт на бъдещия монарх, който едва ли би се отнесъл към конституцията като към основен държавен закон. Тази печална перспектива, която испанците свързваха със спомена за своята бивша кралица, предопредели съдбата на Испания.¹⁰

С обявяването на страната за конституционна монархия се удовлетворяват и предположенията за вестника, за това, каква форма на управление ще се установи. За съжаление те не са съпроводени с непрекъсната информация за борбите около конституцията, а представляват една спонтанна реакция от напрегнатото чакане. "Това, което желяехме да видим, т.е. решението на държавната форма в Испания, доживяхме и видяхме, но на жалост, за кратко време, защото работите пак се обърнаха в неизвестност."¹¹

Според вестника създаването на конституция в Испания съвсем не решаваше проблемите на тази страна. Навярно за обикновения испанец по-важен бе въпросът, кой ще бъде новият крал на Испания. Династическите проблеми в глобален аспект представляват постоянен обект на вниманието на вестника през целия период на т.нар. междуцарствие от 29.IX.1868 г. до 27.XII.1870 г. Често неговите страници се изпълват с различ-

9 В.Македония, г.ІІІ, бр.2, 7.XII.1868.

10 Eduardo Añoś, *L'Espagne Contemporaine, Histoire d'une grande crise politique et sociale 1810 - 1939*, p.57-59.

11 В.Македония, г.ІІІ, бр.18, 29.III.1869.

ни прогнози около съдбата на испанския престол. В този смисъл вестникът съобщаваше новини, които на пръв поглед изглеждат делнични и злободневни, но по-късно тяхното съдържание съвсем не оставаше без значение за бъдещето на испанския престол. В официалната литература тези подробности не са известни, но те имат връзка с борбата за испанската корона и представляват основа за сериозни размишления около причините за избухването на Френско-пруската война.

Буди недоумение например позицията на Франция в момента, когато се решаваше въпросът за испанското наследство. Особено важно е и поведението на френския император Наполеон III, който разреши на посланика си в Мадрид да напусне Испания за неопределено време. Интересно как е могъл Наполеон да направи това, когато присъствието на френския посланик в Испания бе особено необходимо, за да помогне на онзи кандидат, който ще е най-удобен за Франция. Мнението на вестника е, че с тази маневра Наполеон III е искал да покаже на Европа безпристрастието си към работите на Испания. "По всичко личи, че Наполеон не иска да навлече върху себе си омразата на испанците, както направи това в Италия. Твърде лесно би могло да се хвърли върху него вината за евентуални карлистки действия, защото Изабела е във Франция."¹²

Разбира се, вестникът съвсем наивно тълкува позицията на Наполеон III като проява на алтруизъм спрямо интересите на испанския народ. Известно е, че съображенията на френския император са съвсем други. Той имаше пред вид преди всичко политическата обстановка в Европа и настроеността на дипломатията в този момент. Напротив, Франция съвсем не бе доволна от възникналото положение в Испания, защото развитието на събитията поставяше на изпитание сигурността на позициите, които Франция имаше в тази страна. В противен случай трудно би могла да се обясни постъпката на и без това самоуверения френски император.

По повод кандидатурата на един от големите претенденти за вакантния испански престол - принц Леополд Хохенцолерн, вестникът прави следното заключение: "Ако, както потвърждава една депеша от Мадрид от 7 юлий, кандидатурата на княз Леополда е твърдо решена, ако кортесите се съберат на 22 за из-

12 В.Македония, г.III, 25.III.1869.

бирани, което ще стане на 1 август, ако, както казва още тази депеша, една по-голяма част от кортесите е привържена на княза и нека, от друга страна, пруският цар да поддържа кандидатурата на Родината си, ето ти войната в един месец по бреговете на Рейн, в Пиренейските планини, а също тъй може би и по бреговете на Горний Дунав."¹³

Особено оживено вестникът коментираше дипломатическата борба между Франция и Прусия по въпроса за испанското наследство. Мнението на вестника е, че, що се отнася до Испания, кандидатурата на Леополд Хохенцолерн /може би под влиянието на Франция/ не е желана.¹⁴

В унисон с изострилата се борба между Луи Бонапарт и Бисмарк вестникът предава новини, които изразяваха тревогата на Европа мирът да бъде нарушен. Испания в този момент нямаше да иска да бъде изкупителната жертва за европейското обществено мнение, още повече заради неуреденото си вътрешно положение.¹⁵

Вестникът има сериозно основание за подобна тревога, защото войната не закъсня да избухне и да донесе пълния разгром на Втората френска империя.

Времето до избора на новия крал бе решаващо за развитието на революцията. Временното правителство се мъчеше да дискредитира идеите на републиканците, а, от друга страна, свирепо се отнасяше и към съзаклятията на дон Карлос. Тези негови действия показваха до каква степен то бе склонно към сериозни социални преобразувания и намерението му да промени статуквото в Испания. За създалата се обстановка в страната най-добре говори следният коментар: "Таз неделните ни известния са най-смутителни, те показват каква бъркотия владее във вътрешните работи на Испания. Ненадейно съставеният царжавен ред, който привеле в чудо и самия испански народ, изважда полека-лека на видело всичките си гнили части, които мъглата на възхищението и учудването беше покрила за време."¹⁶ Очевидно е критичното отношение на вестника към ре-

13 В.Македония, г. IV, бр. 61, 25.VI.1870.

14 В.Македония, г. IV, бр. 65, 11.VII.1870.

15 В.Македония, г. IV, бр. 62, 30.VI.1870.

16 В.Македония, г. III, бр. 38, 16.III.1869.

жима, който се установи в Испания след абдикирането на кралица Изабела, защото новото правителство, което дойде на власт в резултат от избухването на революцията, не оправда надеждите на обикновения испанец.

През 1870 г. проблемът за новия крал бе основен за вестник "Македония". Той даваше интересни сведения за възможностите на един или друг претендент за испанския престол. В редица броеве се задоволяваше с описателна характеристика на положението в Испания, но почти винаги стигаше до извода, че "всякога небосклонът на тази земя стои все като набурен и никой не може да каже още, че политическото нейно състояние е оздравено с един траен ред"¹⁷.

Някои политически наблюдатели виждаха решаването на въпроса за испанската корона, като се повтори "вариантът" от 1580 г., когато Испания и Португалия бяха формално обединени. Становището на вестника е, че "португалският народ не ще ни да чуе за съединението си с Испания /от 1580 до 1640/ и веднъж като се откъсна от нея, и сега всяка година празнува като знаменит празник обявяването на своята независимост"¹⁸.

С тази бележка вестникът критикуваше традиционния консерватизъм, така характерен за испанския политически живот, консерватизъм, който очевидно се явяваше основна пречка за уреждането на испанския въпрос с помощта на Португалия, защото Испания според конституцията от 1869 г. бе обявена за монархия, а нямаше кандидат за вакантния престол.

Цели петнадесет месеца бяха необходими, за да се намери личност, която да е достойна за испанската корона. Генерал Прим, посветил изцяло своята дейност на тази задача, срещаше огромни трудности главно поради енергичната намеса на Франция.

Тъй като испанските Бурбони бяха завинаги изгонени от страната, значително се ограничаваха възможностите на Испания да намери удобен кандидат. Единствено вторият син на Виктор Емануил - двадесет и шест годишният Амадей, се съгласи да заеме испанския трон. Това стана след дълги преговори и увещания от испанска страна.¹⁹ За съжаление от дните,

17 В.Македония, г. IV, бр. 42, 18. IV. 1870.

18 В.Македония, г. IV, бр. 53, 28. V. 1870.

19 И. М. Майский, Испания 1808-1917, М., 1957, с. 286.

предшествуващи избора на краля, липсват сведения по страниците на вестника.

След идването на Амадей Савойски в Испания започва да бушува с нестихваща сила Втората карлистка война, разпалена от дон Карлос, който застана начело на испанската реакция. Тази война продължила до 1876 г. и окончателно разстроила икономиката на страната. Идването на Амадей Савойски не можа да спре по-нататъшното задълбочаване на революционния процес. Линията, която настойчиво провеждаха генералите и политическите дейци на буржоазията начело с краля, не удовлетворяваше демократическите слоеве на населението. Селяните не получиха нищо от революцията. Икономическото положение на работниците и занятчиите не се подобри. Дори градската дребна буржоазия, особено заинтересувана от развитието на местното самоуправление, бе дълбоко разочарована от ярко изразените централизаторски тенденции в новата власт, която още в средата на 1871 г. разпусна всички местни съвети. Войнишката маса не преставаше да се вълнува от нежеланието на правителството да изпълни своето обещание за отменяне на всеобщата военна повинност.²⁰ В Испания се разгоря ожесточена класова борба. През периода 1870–1873 г. станаха три покушения срещу краля. Три пъти той разпускаше кортесите и провеждаше нови избори, сменяйки седем правителства. Кралят предизвика недоволството и на висшите йерарси на католическата църква, тъй като войските на неговия баща Виктор Емануил III бяха завзели Рим и лишили папата от светска власт. Испанската аристокрация го смяташе за незаконен владетел. От друга страна, против Амадей действаха републиканците, които искаха ликвидиране на монархията и довеждане на революцията докрай.

При тези условия, разбирайки своето безсилие, на 9. II. 1873 г. Амадей Савойски се отказа от престола и два дни след това напусна негостоприемните брегове на Пиренейския полуостров. Експериментът с умерено-буржоазната монархия завърши с пълен крах.

Синът на Виктор Емануил напусна Испания навреме. Навярно кралят в качеството си на държавен глава добре бе преценил необходимостта от подобна стъпка, защото бурята назря-

20 Пак там, с. 288.

ваше. Преди да напусне пределите на страната, той заяви: "Испания е станала плен на всевъзможни партии. В продължение на три години, откакто се намирам в тая земя, Испания не можа да се повдигне напред и да обезпечи своето бъдеше. Аз не мога вече да оставам в това страшно положение; не ща да бъда само проста кукла. Аз съм член на Савойската династия и нямам намерение да ме изгонят от Испания насила; по-добре е да си ида сам. После дълго размишление аз се реших да предам власта на кортесите."²¹

Само два дни след заминаването на краля Испания, страната на "йезуитизма и калугеровластието", бе провъзгласена за република. Кортесите бяха изправени пред свършен факт и принудени от обстоятелствата, сториха "невъзможното". Когато на 11.11.1873 г. Националното събрание пристъпи към решаването на въпроса за бъдещата форма на управление на Испания, то в същност стоеше пред дилемата: република или монархия. След неудачния опит с Амадей Савойски трудно бе да се разчита на какъвто и да е друг монарх от буржоазно-конституционен тип.²²

На заседание на 11.11.1873 г. бе сформирано и първото временно републиканско правителство начело с Естанислао Фигерас. Още от първите дни на своето съществуване Републиката бе поставена на изпитание. Преди всичко между членовете на новото правителство не беше постигнато съгласие за характера на новата власт: унитарна или федеративна. Фигерас не бе човекът, който можеше да бъде вожд в обстановката на ожесточена класова борба.

В този съдбоносен за революцията момент единствено пролетариатът в Испания беше политическата сила, способна да реши наболелите проблеми на народа. Но тук нещата не бяха съвсем ясни.

През 1870 г. Ф.Енгелс бе избран за секретар-кореспондент в Генералния съвет на I интернационал, отговарящ за Испания и Португалия. През тези решителни за Испания дни той поддържаше постоянна връзка с лидерите на испанското работническо движение /Хосе Меса, Пабло Иглесиас, Франсиско Мора и др./. Под ръководството на Енгелс тази група заста-

21 В.Независимост, г.111, бр.23, 23.11.1873.

22 И.М.Майский, цит.съч.,с.289.

на на твърди позиции срещу анархизма. През 1872 г. бе създадена "Нова мадридска федерация" – организацията, която започна борба срещу анархическото влияние в Испания.²³ Но всичко това ставаше в обстановката на ожесточена класова борба.

След провъзгласяването на Републиката Хосе Меса оживено кореспондираше с Енгелс по редица жизнено важни за революцията въпроси. В писмо от 11.III.1873 г. /само месец след провъзгласяването на Републиката/ той пише: "Що се отнася до политическите въпроси, които Вие поставяте в писмото си от 23. II, то както Вие виждате, ние енергично настояваме за премахването на постоянната армия. Това е важна стъпка, която ние правим в хода на нашата буржоазна революция. Що се отнася до останалите, то правителството подготвя отделянето на църквата от държавата, а що се отнася до обриването, същото е станало светско след отмяната на религиозните общества вече тридесет години. За продължителността на работния ден имам намерение да изляза с програма в ръка пред републиканците, като им напомня за собствените им обещания."²⁴

Енгелс анализираше много точно положението в Испания и начерта тактиката на пролетариата в конкретните, специфични испански условия. Той не забравяше, че Испания не е узряла още за пролетарска революция, че излизането на пролетариата със социалистически искания би могло доведе до неговия разгром, че исторически Испания стоеше пред необходимостта да реши буржоазно-демократични задачи.²⁵

В статията си "Бакунисти за работой" /Записки о востании в Испании летом 1873 гг./ Енгелс не хранеше илюзии за обстановката в тази страна. Зашото "Испания е изостанала в промишлено отношение държава. Тук и дума не може да става за незабавно и пълно освобождение на работническата класа. Преди това Испания е длъжна да премине през различни предварителни степени на своето развитие и да отстрани цял ред

23 Н.Ю.Колпинский, О разработке Ф.Энгельсом тактики пролетариата в Испании в 1873 году, Новая и новейшая история, 1960, кн.6, с.20.

24 Пак там, с.22.

25 Пак там.

препятствия. Републиката е давала възможност в кратък срок да премине тези предварителни степени и бързо да отстрани тези препятствия. Но това би могло да стане по пътя на истинската намеса на работническата класа, което в Испания не беше реализирано."²⁶

Голямо влияние сред работническото движение в Испания имаха анархистите. Със своята дейност те поставяха работниците на кръстопът и до голяма степен предопределиха съдбата на революцията.

Първоначалната и първостепенна задача за провъзгласяването на Испания за република в известна степен постави на заден план някои съществени социално-икономически проблеми, отложи или забави крайното им разрешение. Това обстоятелство определи дефанзивния характер на петата революция във вътрешнополитическо отношение, понеже нейната задача не бе да защитява вече установения социален ред, а да го промени във възможно най-висока степен. Последвалите противоречия в лагера на републиканците доведоха до ограничаване на демократичните начала на революцията, до стесняването на нейната социална база. Те станаха причина през втората половина на 1874 г. да се активизират действията на дон Карлос, което само по себе си определяше консервативния характер и на тази революция.

Вестник "Македония" престава да излиза след 25.VII. 1872 г. и затова ще разгледаме развитието на революцията на страниците на други български вестници, които коментират особено оживено обстановката в Испания след провъзгласяването на републиката. До нейното обявяване те вероятно са разглеждали вълненията в Испания като поредно "пронунсиаменто" и това естествено дава отражение на информацията за събитията след 18.IX.1868 г. До 11.II. 1873 г. сведенията за Испания са откъслечни и непълни. Обявяването на републиката стана повод за много по-обширни коментари, като съобщенията във вестниците се съпровождаха със сериозен и задълбочен анализ.

Реалистичното становище на българската общественост към Републиката в Испания е изразено най-ясно и категорично в органа на БРЦК вестник "Независимост". След абдикацията на

26 К.Маркс и Ф.Енгелс, Съч., т.18,с.457-458.

Амадей Савойски, той дава точна и компетентна оценка на обстановката в страната: "В Испания се работи твърде енергично, за да се удържи републиката. Из всичко се види, че Републиката добива все повече и повече съчувствие. Множество карлисти и алфонисти се отказали от своите убеждения и се съединили с републиканците. Карлистите сега-засега мируват, ако и да се приготвяват за бой."²⁷

Междувременно в Северната съседка на Испания битката между старата империя и младия тевтонски хищник бе завършила отдавна. За жалост след комунарите във Франция дойде на власт най-върлият враг на всяка идея за република Тиер. Още на 10.III, след като бе провъзгласена републиката в Испания, френският премиер заяви на испанския посланик, че "Франция никога няма да я припознае. Каква е причината? Множество французки вестници говорят, че за Тиера е ненавистна всяка една република, така също както е тя ненавистна и за сичките други деспотически държави."²⁸

В тази сложна обстановка позицията на Франция още повече утежни нестабилното положение на испанската република. След провъзгласяването и сведенията за нейната съдба бяха противоречиви, което говореше за отношение на симпатия, предпочитание или нетърпимост както от отделни личности, така и от цели държави.

За разлика от вестник "Македония" – понякога безпристрастен свидетел на големите промени, които се извършваха в Испания, "Независимост" винаги заемаше позиция, ясно изразяваща отношението му към тези промени. Вестникът заявяваше, че "испанската република не може да произведе никакво вълнение и неудоволствие в Европа, защото тя е потребност на цял народ. Движението е само вътрешно и няма нищо общо с другите европейски господства. Странните сили трябва да припознаят републиката, защото я припознават шестнадесет милиона испанци."²⁹

"Независимост" оценяваше по достойнство събитията, които ставаха в Испания след 11.II.1873 г., защото движението за република бе завладяло Португалия и Италия. "Средна и

27 В.Независимост, г.III, бр.23, 23. II.1873.

28 В.Независимост, г.III, бр.25, 10.III.1873.

29 В.Независимост, г.III, бр.24, 3.III.1873.

Южна Италия с нетърпение очакват онзи час, в който ще да се осъществи желанието на Мачини и на сичкия италиански народ."³⁰

Когато Републиката е в опасност, вестникът загрижено и с тревога информира: "За Испания приближава страшна минута. Из всичко се види, че тази държава ще претърпи голяма вътрешна революция. Из Мадрид явяват, че в Каталония са се събрали шестотий въоръжени личности, които искат комунистическо правителство. Те бунтуват простите работници, като им обещават големи правдини. Вълнението са е появило по сичките крайове. На много места правителството е разпуснало войската, за да не произлезе кръвопролитие. Скупщината е решила да се съберат самоволници и да се разпусне редовната войска, от която надеждите са твърде съмнителни."³¹ Очевидно тези шестотин въоръжени личности са били представители на групата на анархистите, които призоваха народа към въстание против законно избраното правителство на Франсиско Пи-и-Маргал. Призивите на президента към анархистите да прекратят въстанието и да започнат преговори за мирно уреждане на спорните въпроси останаха без отговор. Пи-и-Маргал бе принуден на 18.VII.1873 г. да се откаже от властта. Управлението на Франсиско Пи-и-Маргал бе кулминационната точка на Петата революция. След неговата оставка революцията тръгна по низходяща линия.

Големи неприятности създаваха на републиканското правителство и действията на "вечния" претендент за испанската корона дон Карлос, който по силата на обстоятелството, че е брат на покойния Фердинанд, настояваше за испанската корона. Тези действия имаха по-късно фатален характер, защото не само разстроиха икономиката на страната, която и без това бе в плачевно състояние, но внасяха постоянно политическо беспокойствие. Дон Карлос не се съобразяваше с големите промени, които бяха настъпили в Испания, и спекулирайки с религиозния фанатизъм на испанския селянин, продължаваше да воюва.

Каузата, за която се бореше дон Карлос, предполагаше жестокост и насилие, а той винаги бе умеел да върши това.

30 В.Независимост, г. III, бр. 23, 23.II.1873.

31 В.Независимост, г. III, бр. 26, 17.III.1873.

Коментарът на вестника от 26.V.1873 г. е категоричен: "Из Барселона явяват, че донкарловият пълководец Морет влязъл в Калаф и довел със себе си две вързани деца, които не били по-стари от тринадесет години. Той поискал да ги разстреля в центъра на града, но началникът на града, свещениците и жените го помолили да не пролива невинна детска кръв. Морет се съгласил да изпълни желанието им, т.е. той се съгласил да не кървави града и разстрелял децата на полето. На гърдите на тия нещастни деца били залепени хартии със следущия надпис: Разстреляни са за това, защото са носили писма на нашите противници! Разбира се, че ако тия варварства бяха направени от републиканците, то срещу тях би въстанала сичка Европа."³²

Новините, които пристигаха от Испания, намериха отражение и на страниците на вестник "Знаме". Информацията, която даваше вестникът, бе свързана с последните дни на републиката и реставрацията на монархията. Не без съжаление в него се коментираха събитията в Испания: "Убита и окървавена, тя отново е поставена на изпитание, защото победата над Републиката е победа на Ватикана, който изсипа цели милиони злато, за да възкачи своя привърженик на отдавна вече потресения и съсипан испански престол."³³

Независимо от реставрацията на режима, вестникът не придаваше голямо значение на промяната, "защото никой не може да гарантира, че дон Алфонсо ще се удържи дълго време на майчиния си престол. Испания е такава страна, в която за един господарски преврат не трябва повече от осем дни, а испанският народ има такъв темперамент, шото за него и смъртта е наслаждение. Господството на реакцията ще да трае толкова време, колкото е необходимо, за да си починат борците после едно страшно разбиване!"³⁴

Не без ирония вестникът съобщаваше, че Испания вече "влязла" в реда на европейските държави. В продължение на шест години испанският народ бе преминал през толкова фази в своя политически живот, колкото не са имали другите народи в продължение на столетия. "Тя е преживяла конституционна монархия, основана на най-широки демократични основи,

32 В.Независимост, г. III, бр.36, 26.V.1873.

33 В.Знаме, г. I, бр.3, 22.XII.1874.

34 Пак там.

под Амадей, федералната република, под Маргал, умерената република под Фигуеро, Салмерона и Каstellаро, социално-демократичното въстание на юг и карлиско-монархическото на север и най-после военната диктатура на Серрано, която и доведе сина на Изабела; за да седне на шията на уморения, окървавения, но не още съсипан испански народ."³⁵

След реставрацията на монархията вестникът изразяваше отношението си към режима на Алфонсо по твърде недвусмислен начин: "Правителството на конституционалния син на Изабела е издало един декрет, в когото се позволява на вестниците да разглеждат и критикуват работата на министрите, но който им запрещава да докачат фамилията на царя, монархията и религията. Възползвани от това право, ние ще да кажем, че този декрет показва, че който иска да служи в едно и също време на свободата и деспотизма и който иска да бъде цар на всичките партии в Испания, той действително е шарлатанин."³⁶

Подобни въпроси едва ли бяха си задавали вестниците, стоящи от другата страна на "барикадата". Туркофилският печат /в. "Дунав" и в. "Турция"/ на едрата българска буржоазия, която се приспособяваше към условията в Турция и теоретизираше за мирно разрешаване на националните проблеми в рамките на Османската империя, също поддържаше официалната турска линия. Правителственият вестник "Дунав" открито се обяви против Републиката. Той разпространяваше клевети срещу нея и ги придружаваше със свои коментари в същия дух. Турските управници в България и българските туркофили, които стояха зад този вестник, се опасяваха от въстание в България и поради това така остро реагираха на опита на испанския народ да вземе съдбата си в свои ръце.

По повод принудителното заминаване на Амадей Савойски вестникът със загриженост коментираше "нещастиято", сполетяло испанския държавен глава. "Дунав" дори си позволяваше да говори от името на испанския народ, който "съчуства" на царя, като го изпраща с "разновидни заявления от почес-ти" ³⁷

35 В.Знаме, г.1, бр.5, 12.1.1875.

36 В.Знаме, г.1, бр.7, 26.1.1875.

37 В.Дунав, г.1X, бр.755, 4.111.

На страниците му се проявяваше твърде голям интерес към съдбата на последователите на дон Карлос, които, за да наложат своята кауза, бяха готови да извършат всевъзможни деяния. Вестникът защитаваше изцяло и политиката на английското правителство, което не се поколеба да предложи оръжие на армията на дон Карлос – един момент, в който конюнктурните интереси надделяват над реализма. По-важно за Англия беше да сломи съпротивата на всеки, който би застанал на пътя на дон Карлос.³⁸

Буди възмущение коментарът на вестника за преписката между премиера на френската република Тиер и един от испанските политически дейци маршал Серрано. Според Тиер "всеки един почтен испанец е длъжен да напусне страната, за да размисли сам за спасението на отечеството си"³⁹.

Разбира се, за господин Тиер беше без значение какво правителство ще дойде на власт, стига само да се "обезпечи редът". Вероятно той бе имал намерението да положи всички усилия, за да превърне Испания във френски еквивалент от 1871 г. Естествено "Дунав" бе съгласен с неговите изявления. Според вестника народното републиканско управление, та дори и конституционната монархия даваха прекалено много права на гражданите. Само "здравата ръка" в лицето на монарха можеше да осигури достатъчно права и "свобода" и да възстанови реда.

Вестник "Турция", който бе изразител на интересите на едрата буржоазия, също се вълнуваше преди всичко от съдбата на царя, който "намислил да си дава оставката, защото партиите не мирясвали"⁴⁰. По същия начин, както вестник "Дунав", той не скъпеше суперлативи, възхвалявайки политиката на Тиер, наричайки го "този велик държавен мъж"⁴¹.

Излагайки проблемите, които имаше да решава френското правителство след свалянето на Тиер, вестникът напомняше за пътя, изминат от Испания, "който беше толкоз пагубен"⁴².

38 В. Дунав, г. IX, бр. 766, 15. IV. 1873.

39 В. Дунав, г. IX, бр. 769, 25. IV. 1873.

40 В. Турция, г. VIII, бр. 3, 4. III. 1873.

41 В. Турция, г. IX, бр. 2, 24. II. 1873.

42 В. Турция, г. XI, бр. 22, 13. VII. 1873.

Очевидно сътресенията, които раждаха новото, не се харесваха на вестника. В своите коментари той категорично изразяваше отрицателното си отношение към работническото движение в Испания.

Поражението на деспотичните монархии на Изабела II и Амадей Савойски беше преценено основателно от повечето български вестници като полезно за Испания и за европейските народи, особено за поробените. Ако направим сравнение за развой на испанската революция с политическите програми на други буржоазнодемократични революции, можем да определим, че петата революция в Испания измина път, съчетаващ най-радикални мерки в някои сфери на общественото и държавното устройство със значителни грешки в социално-икономическо отношение. Дори републиката не направи нищо за пълната отмяна на робството на остров Куба. Буржоазнодемократичната революция от 1868 г. даде на испанската буржоазия свобода на действие, без да осъществи универсалните принципи на човешката справедливост и равноправие, а създаде предпоставка за реставрацията на стария режим. Въпреки тези недостатъци събитията в Испания през периода 1868-1874 г. бяха предизвикателство не само срещу установения политически режим на Пиренейския полуостров, но и срещу социалните взаимоотношения в Европа от XIX в., срещу остарялата система и структура на държавните образования, включващи в себе си различни форми на национално подтисничество, срещу идейните устои на феодализма.

ж ж ж

Петата революция в Испания привлече вниманието на всички политически групировки в България. Тя изостри още повече различията между тях в отношението им към основната национална задача - освобождението на България и пътищата за нейното осъществяване. Тези групировки реагираха по различен начин към революцията в Испания, а с това по косвен начин изразиха и различното си отношение към възловите, злободневни въпроси на българското и европейското политическо развитие

Революцията предизвика основателен интерес сред народните маси в България. Посредством печата тя оказа активизиращо и мобилизиращо въздействие. Задълбочи се диференциацията между либералните и революционните тенденции в освобо-

дителното движение. Нещо повече, възприемането на развоя на събитията в далечна Испания от българските възрожденци свидетелствуваше за различните варианти в съзнанието на българското общество не само за освобождението на българите, но и за социалното устройство на бъдеща България.

ПЯТАЯ РЕВОЛЮЦИЯ В ИСПАНИИ 1868 - 1874 ГОДОВ
НА СТРАНИЦАХ БОЛГАРСКОЙ ПЕЧАТИ ЭПОХИ
ВОЗРОЖДЕНИЯ

Йордан Митев

Резюме

В XIX в. в европейском континенте, в некоторых странах Латинской Америки и даже в Азии вспыхивают буржуазные революции, которые, хотя и специфичны для отдельных стран и районов, тем не менее имеют общие черты и закономерности.

Буржуазно-демократическая революция 1868 г. - самое значительное событие в политической истории Испании во второй половине XIX в. После долгого периода политического величия Испания оказалась в стороне от европейских дел и стала объектом иностранного нашествия и господства Наполеона.

Во время Пятой революции решались социальные и национальные проблемы, что представляло особый интерес для болгарской национально-освободительной программы, которая все еще находилась в процессе идейного и организационного формирования. Деятели нашего национально-освободительного движения следили за событиями в Испании не из любопытства, а рассчитывая на то, что можно использовать опыт иностранных революционных движений.

В данном исследовании автор задается целью, проследить связь между испанскими событиями и болгарской печатью эпохи Возрождения. Рассматриваются наиболее значительные болгарские газеты, в которых нашли отражение основные моменты развития революции. В заключении приводится вывод, что Пятая революция в Испании привлекла внимание всех политических группировок в Болгарии. Они по-разному реагировали на события на Пиринейском полуострове и таким образом косвенно выразили свое отношение к узловым, злободневным вопросам болгарского и европейского политического развития.

LE REFLET DE LA CINQUIÈME RÉVOLUTION EN ESPAGNE
/1868-1874/ DANS LA PRESSE BULGARE CONTEMPORAINE

Yordan Mitev

Résumé.

Au XIXe s. dans le continent européen, dans une partie de l'Amérique latine et même en Asie éclatent des révolutions bourgeoises qui, étant spécifiques pour chaque pays ou région, n'en accusent pas moins de traits communs.

La révolution bourgeoise et démocratique de 1868 est l'événement le plus important dans l'histoire de l'Espagne dans la deuxième moitié du XIXe s. Ayant vécu des siècles de grandeur politique, l'Espagne en arrive à être exclue des affaires européennes et à devenir, à l'époque de Napoléon, l'objet d'un envahissement et d'une domination étrangère. La Cinquième révolution qui se propose de résoudre à la fois des problèmes nationaux et sociaux provoque l'intérêt des idéologues de notre mouvement de libération qui est en cours de se former. Les chefs de notre mouvement de libération nationale suivent les événements en Espagne non par simple curiosité mais en pensant aux possibilités d'appliquer l'expérience des mouvements révolutionnaires étrangers.

Le présent article se propose d'étudier le reflet que trouvent les événements espagnols dans la presse bulgare contemporaine. La revue des principaux journaux bulgares témoigne de vif intérêt que provoque la Cinquième révolution en Espagne dans tous les groupements politiques bulgares. Leur comportement vis-à-vis des événements dans la Péninsule pyrénéenne témoigne indirectement de leur attitude à l'égard des problèmes cruciaux du développement politique en Bulgarie et en Europe.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"
Том XVI, кн.3 Факултет за история 1978 - 1979
TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "CYRILLE ET MÉTHODE"
DE VÉLIKO TIRNOVO
Tome XVI, livre 3 Faculté d'histoire 1978 - 1979

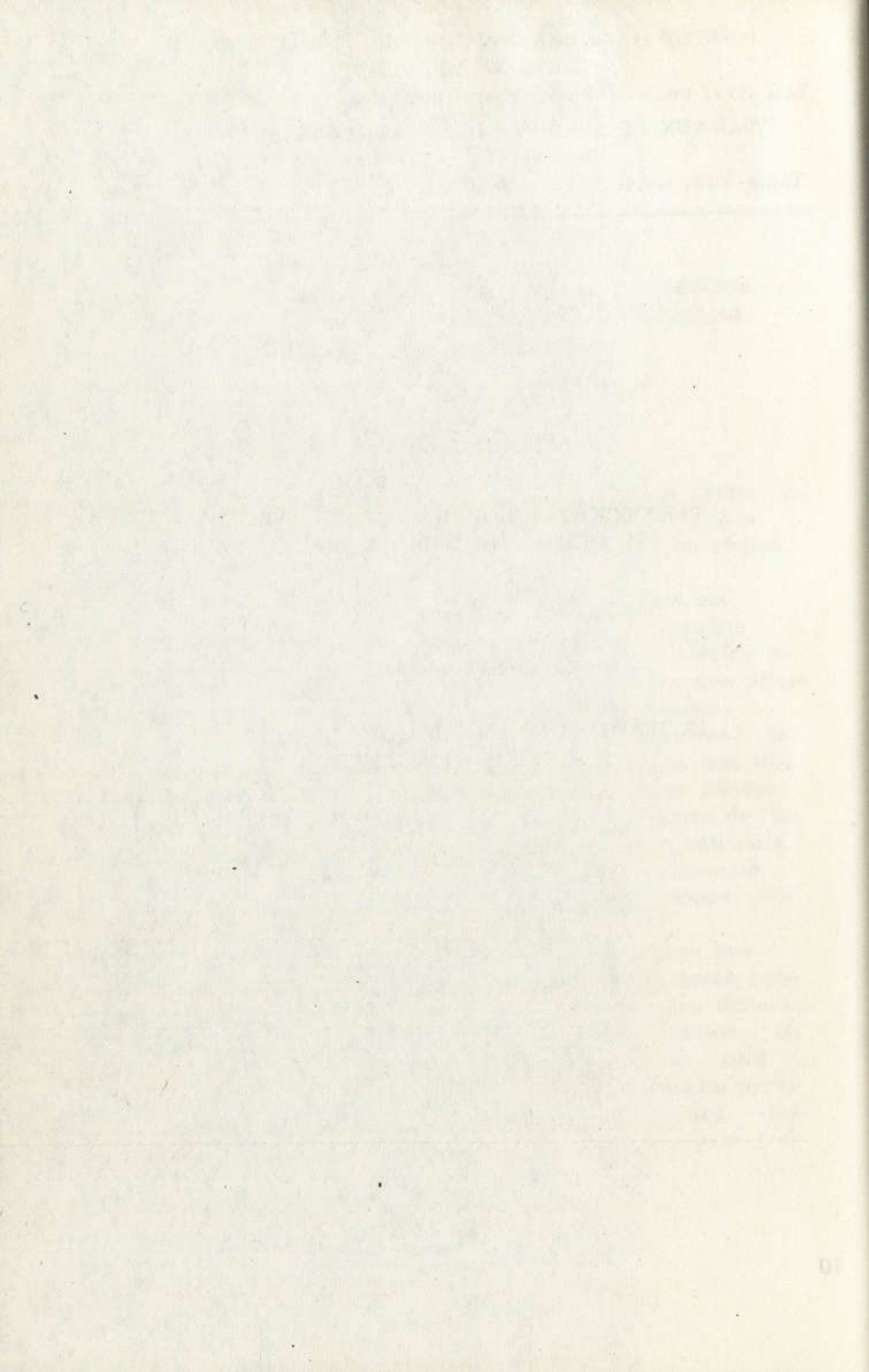
РАДОСЛАВ МИШЕВ

ТЪРГОВСКАТА СПОГОДБА МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ
И АВСТРО-УНГАРИЯ ОТ 1890 Г.

RADOSLAV MICHEV

LE TRAITE COMMERCIAL ENTRE LA BULGARIE
ET L'AUTRIANE-HONGRIE DE 1890

София, 1980

Проблемът за търговските връзки и отношения между България и Австро-Унгария през периода на Стамболовия режим /1887-1894 г./ се нуждае от обстойно научно изследване. То ще хвърли допълнителна светлина върху цялостната картина на икономическите и политическите им взаимоотношения през посочения период.

По въпроса за сключването на търговската спогодба между България и Австро-Унгария през 1890 г. липсва самостоятелно научно изследване.

Обикновено се разглеждат общо търговските спогодби между Княжество България и Великите сили през периода 1889-1890 г., като се обръща внимание най-вече на англо-българската търговска спогодба от 14/26 ноември 1889 г.¹ Този пропуск се дължи и на обстоятелството, че не са изследвани цялостно

¹ Т.Кънев, Митническата ни политика и търговските договори, С., 1926, с.4; Търговските договори на България, Сп. БИД, г.XV, кн.8, 1911, с.573-574; Рахам Аш.Берахов, Индустриалният протекционизъм у нас, С., 1927, с.40-41; Я.Н. Чакалов, Из историята на митнишкия режим в България, т.II, С., 1928; с.29-30, 52-53, 95; М.Поповилиев, Капитулациите, търговските договори и правата на България, Сп."Юридически преглед", г.XIII /15 ноември 1905 г./ кн.IX, с.553-554; Икономиката на България до социалистическата революция, С., 1969, с.391-394; Цв.Годорова, Обявяване независимостта на България през 1908 г. и политиката на империалистическите сили, С., 1960, с.15-18; П.С.Т.Горанов, Икономически предпоставки за обявяване независимостта на България през 1908 г., Годишник на Висшия финансово-стопански институт в Свищов, т.XV /1958-1959/, С., 1959, с.337-341; Симеон Дамянов, Френското икономическо проникване в България /1878-1914 г./, С., 1971, с.57-60; Андрей Пантев, Англия срещу Русия на Балканите, С., 1972, с.192-193; Christo Abajeff, Die Handelspolitik Bulgariens, Leipzig, 1910, S.21, Karl Grünberg, Die handelspolitischen Beziehungen Österreich-Ungarns zu den Ländern an der unteren Donau, Leipzig, 1902, S. 230.

българо-австроунгарските връзки и отношения в края на XIX в. Известно е, че един от показателите за политическата близост в отношенията между две страни и практическата ефективност от тази близост е състоянието на търговските връзки и отношения между тях. Икономическата и външнополитическата ориентация на България през управлението на Стамболов е един от принципните въпроси на нашето обществено-икономическо развитие в края на XIX в.

Именно поради това в настоящото изследване си поставихме за цел да изследваме проблема за сключването на Първата търговска спогодба между България и Австро-Унгария през 1890 г., смятайки го за един от важните моменти, характеризиращи твърде добре търговските отношения между двете страни.

ПОДГОТОВКАТА НА СТАМБОЛОВОТО ПРАВИТЕЛСТВО ЗА СКЛЮЧВАНЕ НА ТЪРГОВСКИ ДОГОВОР С АВСТРО-УНГАРИЯ

В края на XIX в. балканската политика на Австро-Унгария се намирала в тясна връзка с особеностите на нейното вътрешно и външно политическо положение. Изгонени от Италия и Германия, австроунгарските господстващи класи се стремели именно на Балканите да покажат, че монархията продължава да бъде силна европейска държава. За успешното провеждане на тази политика Германската империя представлявала възможен и нужен съюзник. Управляващите среди в Австро-Унгария изхождали от това, че съюзът с Германия е така необходим за външната политика на монархията, както дуализмът за вътрешната. Всички външнополитически програми на дуалистичната държава се обуславяли от два постулата – сближение, а след това съюз с Германия и експанзия на Балканите.² В този смисъл австроунгарско-руските противоречия на Балканския полуостров до голяма степен предопределили по-нататъшната външнополитическа ориентация на Хабсбургската империя. Кризисните моменти в руско-австроунгарските отношения се сменяли с периоди на затишие, обаче основна външнополитическа линия на

2 "Дранг нах Остен" и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы 1871-1918, М., 1977, с.30, 35.

австроунгарската дипломация била съпротивата срещу всяко активизиране на Русия на Балканите.

Австро-Унгария обаче можела да противодействува на Русия само като се опре на Германия, а също така на Англия и Италия.³

Хабсбургската империя проявявала голяма активност и при осъществяването на икономически връзки с тези територии. Във формирането на виенския външнополитически курс против Русия неведнъж играели роля австроунгарските търговски отношения и интереси в тази област.⁴ След Освобождението на България, Англия, Австро-Унгария, Италия и Германия започнали ожесточена борба за премахване на руското политическо влияние в страната и за разширяването на тяхното икономическо и политическо влияние.⁵ Българската криза през 80-те

3 Пак там, с.36.

4 Е.Палоташ, Австро-Венгрия и Балканы в конце XIX века. Actes du Premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes, Résumés des communications, Histoire (XX-e s.), Sofia, 1966, p.128.

Различни аспекти на балканската политика на Австро-Унгария са обекти на интерпретация у Ив. Панайотов, Русия, Великите сили и българският въпрос /1886-1896/, С., 1941; Константин Д. Кожухаров, Източният въпрос и България, 1875-1890, С., 1929; Кр. Крачунов, Дипломатична история на България /1886-1915/, т. I, Великите държави и България 1886-87 г.; А.К. Мартыненко, Русско-болгарские отношения в 1894-1902 гг. К-в, 1967; Z.w. Todorowa, Über die Politik Österreich-Ungarns gegenüber Bulgarien /1878 bis 1912/, in "Österreich-Ungarns in der Weltpolitik 1900-1918", Berlin, 1965, S. 204-223, F.R. Bridge, From Sadowa to Sarajevo, The Foreign Policy of Austria-Hungary 1866-1914, London and Boston, 1872, p.164-195, Jean Larmeroux, La Politique extérieure de L'Autriche-Hongrie 1875-1914, tome premier, La marche vers L'Orient 1875-1908, Paris, 1918, p.282-285, 315-323, J.V. Konigslow, Ferdinand v. Bulgarien, München, 1970, S.4-70, Theodor von Sosnosky, Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866, Bd. II, Stuttgart und Berlin, 1914, S.71-103.

5 Хр. Христов, Към характеристиката на Стамболовия режим, Исторически преглед, г.VIII/1951-52 г./ кн.1. с.26.

години на XIX в. и разривът на руско-българските дипломатически отношения довели до усиляване значението на България в антируските планове на западните държави. На Балканите особено силни позиции завоювала Австро-Унгария.⁶ Деловите кръгове в двуединната монархия настоявали за икономическо и политическо подчинение на балканските държави, тъй като при всичките си домогвания към отвъдморски територии единственият практически реален обект на австроунгарската експанзия могат да бъдат само страните, намиращи се на Балканския полуостров.⁷

Тази политика имала поддръжката на почти всички помещическо-буржоазни групировки в империята. Заинтересованост проявявали също и промишлено-търговските среди на потиснатите националности, в частност най-развитата в икономическо отношение чешка буржоазия, прикриваща своите домогвания към балканските пазари с фрази за общността на националните интереси на славянските народи.⁸

Въпросът за икономическата експанзия на Хабсбургската империя на Балканите досега е разглеждан в недостатъчна степен. Анализът на структурата на външната търговия и заемните задължения на България, Сърбия и Румъния дава основание да се твърди, че в периода след Руско-турската война от 1877-1878 г. до навечерието на Първата световна война тези страни се намирали в по-голяма или по-малка икономическа зависимост от Австро-Унгария.⁹ Това било обусловено и от недостатъчната икономическа активност на Русия в района на Балканите. Чак до края на 80-те години на XIX в., например в търговията с Турция вземали непосредствено участие само

6 И.Л.Пейч, К истории восстановления дипломатических отношений между Россией и Болгарией в 90-е годовых XIX века, Вестник Московского университета, серия IX, г. XXXI, история, кн. 1, с. 44.

7 К.Б.Виноградов, Ю.А.Писарев, Главные направления внешней политики Австро-Венгрии, Вопросы истории, 1966, кн. 6, с. 88, 90.

8 "Дранг нах Остен" и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы 1971-1918, М., 1977, с. 30.

9 В.Л.Глебов, Общие тенденции балканской политики великих держав в конце XIX - начале XX века, Советское славяноведение, 1973, кн. 4, с. 12-13.

няколко търговци от Одеса и Таганрог.¹⁰ През 70-те години, когато се изострило съперничеството между големите индустриални сили, балканският пазар придобил още по-голямо значение за Австро-Унгария. В края на XIX в. нейният износ на Балканите възлизал на 9,60% от целия ѝ експорт и скоро надминал двойно износа за Азия, Африка, Америка и Австралия, като били пласирани главно индустриални стоки.¹¹ В икономическата експанзия на Австро-Унгария на Балканите важно място заемала и България. Мястото на Австро-Унгария в българския внос и износ се вижда ясно от приведената по-долу таблица:

Таблица № 1 Внос и износ на България /стойност в хил.лв.¹²/

Държави	1886		1889		1894	
	Внос	Износ	Внос	Износ	Внос	Износ
Австро-Унгария	17 056	2 452	22 492	3 558	35 106	2 882
Англия	18 290	4 636	21 193	12 595	20 173	12 303
Германия	2 117	90	3 911	1 234	12 097	11 952
Италия	1 371	1 497	1 085	1 648	2 695	548
Русия	3 596	266	4 532	85	4 947	43
Турция	11 220	29 235	9 778	30 556	12 786	26 795
Франция	3 784	9 624	3 449	18 390	3 740	8 721

От изнесените данни ясно се вижда тенденцията към непрекъснатото увеличаване на австроунгарския внос, която се съпровождала със съвсем нищожни мащаби на българския из-

10 В.Я.Лаверычев, Крупная буржуазия в пореформенной России 1961-1900, М., 1974, с.215.

11 Димитрие Ђорђевић, Царински рат Аустро-Угарске и Србије 1906-1911, Београд, 1962, с.14.

12 Вж.Статистически годишник на българското царство, година първа, 1909, С., 1910, с.238.

нос за Австро-Унгария в сравнение с експорта на българските произведения за Турция и Англия.

ж ж ж

В края на XIX в. наследената по силата на капитулационните система на свободната търговия станала нетърпима пречка за по-нататъшното капиталистическо развитие на българската икономика. Българската промишлена буржоазия изисквала от държавната власт да премине към политиката на индустриален протекционизъм. Само високите покровителствени мита можели да установят действително добри условия за защита на нейните интереси.

Като първа стъпка за завоюване на търговска независимост българските буржоазни правителства виждали добиването на право след изтичането на срока на турските договори да сключат самостоятелни търговски споразумения със силите, имащи такива с Османската империя и ползуващи се от капитулационния режим. Сключването на подобни договори трябвало да обезсили натрапените на Княжеството неравноправни търговски договори, сключени по-рано от капиталистическите държави с Турция, и така да се отхвърлят едни от най-тежките задължения на България, свързани с васалността. Подписването на нови търговски договори имало освен икономическо и важно политическо значение, тъй като се смятало за необходима стъпка към извоюване и на политическата независимост. Поради това княжеските правителства се стремели към такива спогодби дори с цената на икономически отстъпки.¹³

Подготовката за сключване на търговски договори със западните капиталистически държави започнала още преди установяването на Стамболовия режим. На 17 април 1885 г. въз основа на доклад на министъра на външните работи Министерският съвет възложил на Министерството на финансите да изучи въпроса за митническите тарифи. То предложило Министерството на външните работи да направи постъпки за изменение на старите договори.

Тези постъпки имали резултат, като постигнатото споразумение между Портата и Великите сили за изменението на

13 П. С. т. Горанов, пос. съч., с. 337-338.

турския митнически режим, като: се установи мито 8% от действителната стойност, не се приложило в България. С този факт се обусловило правото на Княжеството да влиза в преговори с Великите сили и да сключва търговски договори съгласно новото положение на нещата.¹⁴ С оглед на това на 9 октомври 1886 г. с приказ № 513 министърът на финансите Ив. Гешов назначил комисия, която да разгледа следните въпроси: 1. Кои стоки трябва да се изключат съвършено от конвенционалните тарифи, които ще се правят с другите държави? 2. За кои български износни стоки е необходимо да се изискат привилегии, покровителстващи родното производство? 3. В замяна на привилегиите, споменати в пункт 2, върху кои вносни стоки българската страна може да бъде по-снизходителна, без ущърб на местното производство? 4. С оглед важното място, което заемал износът на добитък във външната търговия на България, да се изучат възраженията и недоволството на сърби, австрийци и др. относно недостатъчния санитарен контрол в Княжеството и да се препоръчат съответните мерки. 5. Определяне ръководещите начала при изработване на тарифи. Специфични митнически права или адвалорни? Процента на митническото облагане върху стоките. 6. Срокът на конвенционалните тарифи. 7. Транзитирането на наши стоки през чужди територии и на чужди стоки през български територии. 8. Специални митнически съглашения с Румъния, Сърбия и Турция.¹⁵

На 30 декември комисията препоръчала начина за сключване на търговски договори, както и определени тарифи с другите държави.

По пункт 5 тя избрала фискалните тарифи, а по пункт 6 изразила мнение, че са за предпочитане късите срокове, най-много до 5 години.¹⁶

Провителството на Ст.Стамболов проявило наистина голяма активност при решаването на този проблем – били взети мерки да се поставят по законодателен път основите на предстоящата външнотърговска политика. На 14 декември 1887 г. казанлъшкият народен представител Илия Стоков направил предложение по въпроса за търговските договори пред Петото

14 А.Н.Чакалов, пос.съч., с.51-52.

15 Пак там, с.95-100.

16 Пак там, с.100.

обикновено Народно събрание,¹⁷ подписано от 52 души. Предложението се приело при второто четене на 15 декември 1887 г. и включвало следните положения: 1. Правителството се натоварва да сключи търговски договори с всички държави, които биха пожелали, и особено със съседните. 2. Да се направят нужните постъпки от съществуващите днес тарифи, за да се добият концесиите в полза на изнасянето в тези държави на българските индустриални и земеделски произведения. 3. Да се постигне увеличаване митото на тези външни стоки, които конкурират местното производство. 4. Договорите да се утвърждават с най-голяма бързина¹⁸.

Имайки за основа това решение, правителството нетърпеливо очаквало изтичането срока на търговските договори между Османската империя и западните капиталистически държави и по-специално на този между Австро-Унгария и империята, сключен през 1862 г. и трябваш да изтече на 6 юли 1890 г.¹⁹ В същото време за постигането на тази важна външно-политическа задача правителството на Стамболов разгърнало през следващите години активна дипломатическа дейност.

На 30 август 1888 г. австрийският вестник "Нойе Фрайе Пресе" в рубриката си "Впечатления от България", част втора, озаглавена "Управление на държавата и реформи", характеризирал положително министъра на правосъдието К. Стоилов и писал за неговото намерение чрез съдебни реформи и нов

17 Стенографски дневници, V ОНС, I РС, 14. XII. 1887 г., с. 663.

18 Пак там, заседание на 15. XII. 1887 г., с. 670.

19 Търговският договор между Австро-Унгария и Османската империя съдържа следните основни положения: 1. Признаване правото на Австро-унгарската империя да внася и изнася всякакви стоки освен тютюн, сол, оръжие и военно снаряжение. 2. Потвърждаване на капитулационните права за чужденците. 3. Облагане на всички внасяни и изнасяни стоки с 8% мито от заявената стойност, при което митническият сбор от изнасяните стоки трябвало ежегодно да се понижава с 1%, така че от 1869 г. той вече се вземал в размер на 1%, а транзитният сбор бил понижен до 2%, Вж. А. Д. Новичев, Очерки економики Турция до мировой войны, М. Л., с. 182-183.

закон за търговията да направи капитулациите излишни.²⁰ Демонстрираното политическо сътрудничество между България и Австро-Унгария обаче не означавало безкористие от страна на Хабсбургската империя в икономическо и политическо отношение. Независимо от обстоятелството, че нейните позиции на Балканите били най-силни тук и че тя нямала основание да се бои от руска икономическа конкуренция, Австро-Унгария неохотно се съгласявала на отстъпките, искани от балканските страни, ако те засягали интересите на австрийските или унгарските господстващи класи. Доказателство за това е митническата война с Румъния през 1886 г. и цялата история на сключването на първия търговски договор с България, а също и отношението ѝ към Сърбия, с която австроунгарската дипломация винаги разговаряла само с езика на диктата, без ни най-малки отстъпки.²¹

Австроунгарските управляващи среди предпочитали съществуването на отделни и сравнително слаби балкански държави пред едно контролирано от Русия държавно обединение, разпростряло се от границата на Османската империя до Адриатическо море, защото те, както и Османска Турция, биха гарантирали безпрепятственото проникване на австроунгарската търговска експанзия до Егейско море. Поради тези причини създаденото от Берлинския договор положение на Балканите било твърде изгодно за Виена.²²

На 12 август 1888 г. била открита железопътната линия Виена - Цариград, факт, имащ важно значение и за България, и за Австро-Унгария. С това, от една страна, се създавали благоприятни условия за засилване търговските връзки между двете страни, а за столицата на България отново се откривали перспективи да възстанови предишното си положение на първостепенен търговски център на Балканите от епохата преди Освобождението.²³ От друга страна, за австроунгарските капита-

20 Neue Freie Presse, N 8627, 30. VIII. 1888, Morgenblatt, S. 2.

21 Е. Палоташ, пос. съч., с. 129.

22 Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914, Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes, Berlin, 1924, Bd. 9, № 2077, S. 9.

23 Ив. Сакъзов, София като търговски център, Юбилейна книга на град София. /1878-1928/, С., 1928, с. 253.

листи се появили големи перспективни възможности за икономическа експанзия на Балканите.²⁴ Не случайно органът на деловите кръгове в империята "Нойе Фрайе Пресе" отразил събитието в няколко репортажа, акцентувайки същевременно на икономическия успех на Стамболовото правителство, стремежи се да повиши неговия политически авторитет в страната и чужбина.²⁵

Според годишния отчетен доклад на австроунгарския генерален консул в Пловдив за 1889 г. Виктор Стембах търговските връзки на Южна България с Австро-Унгария след откриването на международната линия силно се разширили. Осигурила се директна връзка както между местните вносители и чуждите производители, така и на местните производители с пазара в Цариград. През изтеклата година Хабсбургската империя регистрирала по-голям внос в Южна България за около 2 000 000 франка.²⁶ Нарастването на австроунгарската търговия с България се потвърждава и от приведените по-долу данни за обмена на стокообмена между двете страни за годините 1888-1889.

Австроунгарският генерален консул и дипломатически агент в София Стефан Буриан посочва, че важна роля за постигането на тези успехи изиграло и сключването на държавен заем от страна на българското правителство при благоприятни за

24 Преди построяването на софийската железница съобщенията и връзките между Цариград и Европа ставали редовно два пъти в седмицата с параходи на компанията "Лойд" и по железницата Варна-Русе за Букуреш. С откриването обаче на линията Виена-Цариград тези съобщения започнали да се осъществяват чрез нея, а през Варна останалите връзки на Цариград с Румъния и съседните ѝ страни един път седмично, вж. ОДА Варна, ф.78, к,а.е. 65, л.88.

25 Neue Freie Presse, N 8608, 2.VIII.1888, Morgenblatt. S.1-3, N 8610, 13.VIII.1888, Abendblatt, S.1-3, № 8612, 15.VIII.1888, Morgenblatt, S.5-6.

26 Годишен доклад на австроунгарския генерален консул в Пловдив за стопанското положение на Южна България през 1889 г., Приложение към ежеседмичното списание "Das Handels - Museum", Bd.5, № 22, 29 mai 1890, Wien.

Таблица № 2. Стокообмен на Княжество България
с Австро-Унгария през 1888-1889 г. /във франкове/²⁷

Австроунгарски внос в България

1888 г.		1889 г.	
Франкове	%	Франкове	%
18 186 754	27,4	22 492 177	30,87
Износ от България за Австро-Унгария			
2 628 669	4,09	3 558 284	4,42

него условия /според Буриан - Р.М./.²⁸⁻

За да разширят своите операции в България, 147 търговци, членове на австроунгарското износно дружество във Виена, още през март 1888 г. се обединили и създали "Мострена агенция на австроунгарското износно дружество" със седалище в София.²⁹ В страната започнали да се появяват нови австроунгарски фирми. На 8 февруари 1889 г. в търговския регистър за единичните фирми при съдебното отделение на австроунгарското консулство в София била заведена фирмата "Евгений Айнайгел", агенция на склада за образци от австроунгарски стоки на "Австроунгарското дружество за експорт" и притежание на Евгений Айнайгел.³⁰

27 Вж. Годишен доклад на австроунгарското дипломатическо агентство и генерално консулство в София за "Стопанското положение на България през 1889 г.", Научен архив на Института за история при БАН, арх.кол.V оп.4, а.е.240, л.1045 /фотокопие/.

28 Годишен доклад на австроунгарското дипломатическо агентство и генерално консулство в София за "Стопанското положение на България през 1889 г.", НАИИ при БАН, арх.кол.V, оп.4, а.е. 240, л.1042. Има се пред вид заемът на българското правителство с Лендербанк. По-подробно за този заем вж.: Цв.Тодорова, Дипломатическа история на външните заеми на България 1888-1912, С., 1971, с.110-123.

29 С.Дамянов, пос.съч., с.63.

30 Лържавен вестник, г.XI, № 16, 11.II.1889, с.15.

След три дни в търговския регистър на дружествените фирми е регистриран клон на фирмата във Виена "Шенкер и Комп" с притежатели Мориц Карнелос, Мориц Хирш и Готфрид Шенкер.³¹ В българския печат все по-често започнала да се рекламира дейността на австроунгарските търговци и производството на австроунгарската идустрия.. В Русе функционирали складове за машини на имената на "Франц Валзер" от Будапеща и "Ф. Франц Брокс"³², а в София и Силистра складове на фабриката за дрехи на М. Найман от Виена³³. Също в София активно работела кантора на железолейната фабрика за машини "Ганц и С-ие" от Будапеща, която чрез пълномощника Йосиф Франк предлагала на българския пазар вагони, различни машини, електрически уредби и др.³⁴

Всевъзможни търговски агенти, преимуществено от австрийските евреи, наводнили България и нарушили строгите търговски нрави на нейните граждани, като им откривали непосилни кредити и ги изкушавали с леки печалби по пътя на банкрутството.³⁵ Ясна картина за видовете стоки, обменяни между България и Австро-Унгария дава следната таблица:

Таблица № 3. Внос и износ на стоки от Австро-Унгария в България през 1889 г. /във франкове/³⁶

Внос от Австро-Унгария в България				Износ от България за Австро-Унгария		
Вид на стоките	Всичко за годината	Дял на Австро-Унгария	%	Всичко за годината	Дял на износа за Австро-Унгария	%
1	2	3	4	5	6	7
Живи животни	515 554	158 748	31	-	-	-

³¹ Пак там.

³² Свобода, г. IV, № 309 от 14. X. 1889, с. 6; № 402 от 13. X. 1890, с. 5.

³³ Свобода, № 404, 20. X. 1889, с. 6.

³⁴ Свобода, г. IV, № 406, от 31. X. 1890.

³⁵ А. К. Людсканов, Болгария накануне 1894 года, с. 22.

³⁶ Вж. Годишен доклад на австроунгарското дипломатичес-

1	2	3	4	5	6	7
Животински продукти	1 545 014	25 732	2	2 182 371	410	0
Жито, малц и варива	982 127	20 518	2	62 798 086	1 769 398	3
Брашно и хранителни продукти	232 460	74 332	32	52 109	3 459	7
Плодове и зеленчуци	869 819	4 479	1	226 641	9 440	4
Сол и под- правки	1 729 845	311 166	18	78 391	-	-
Кафе, какао и чай	1 448 592	6 382	0,04	-	-	-
Захар, ме- ласа и си- роп	3 891 027	3 722 916	96	-	-	-
Спирт, мине- рални стоки и хранит. масла	4 685 266	1 321 637	28	52 855	35	-
Захарни из- делия	571 040	21 201	14	-	-	-
Тютюн и тю- тюневи фаб- рики	145 872	3 762	3	255 932	5 572	2
Семена и растения	89 785	5 226	6	-	-	-
Топливо	359 246	45 428	13	-	-	-
Соли, сярв, киселини и криолит	383 769	121 022	31	-	-	-

1	2	3	4	5	6	7
Бои и дъбилни вещества	1 211 616	259 081	21	147 198	96 317	65
Лекарства	276 992	158 270	57	-	-	-
Смола	357 320	24 028	7	-	-	-
Минерални и етерични масла и есенции	1 966 255	30 918	16	-	-	-
Безир, лак, лепило и гуми	142 761	77 179	54	-	-	-
Мазнини и неядивни масла	411 815	118 107	29	73 114	-	-
Свещи, сапуни и парфюмерия	898 596	119 267	13	1,569 397	94 735	6
Барут и др. зап. материали	1 775 366	763 687	43	-	-	-
Калк, цимент, гипс и др.	306 177	90 820	30	-	-	-
Каменни изделия	138 416	9 663	7	-	-	-
Порцелан и керамични изделия	290 150	201 619	69	-	-	-
Стъклени изд.	992 265	700 613	71	-	-	-
Необработени нескъпоценни метали и монети	963 294	182 583	19	7 126	3 863	54

1	2	3	4	5	6	7
Полуфабрикати от нескъпоц. метали	2 158 541	219 707	10	-	-	-
Стоки от желязо /машини, инструменти и апарати/	3 257 299	1 092 129	34	-	-	-
Стоки от други нескъпоц. метали	822 233	387 996	47	-	-	-
Благородни метали и монети	11 233	5 050	45	-	-	-
Дърво за обръчи и дърв. работен материал	1 938 032	1 287 774	66	568 513	200	-
Дървени, резбовани и плетени стоки	967 145	553 712	57	87 310	1 742	2
Хартия и картон	1 279 096	1 159 246	91	-	-	-
Ст. от хартия и картон	108 059	79 484	74	-	-	-
Кожи и козина	637 690	31 016	5	1 552 336	970 314	63
Обработ. кожи	2 056 517	440 538	21	238 971	191 958	80

1	2	3	4	5	6	7
Скоки от обработ. кожа и чанти	2 113 030	1 499 559	71	29 618	3 123	11
Кожухарски ст.	40 111	13 844	35	-	-	-
Предени матер.	658 115	63 352	10	738 688	293 200	40
Конци и памук	9 005 850	664 131	7	-	-	-
Въжарски сто- ки	911 313	63 992	7	-	-	-
Килими, кече и шаячни одеяла	401 030	202 739	51	35 911	3 718	10
Тъкани	13 702 678	2 787 275	20	1 522 581	23 136	2
Чорапи	270 859	187 942	69	-	-	-
Пасманте- рия	166 829	101 618	61	872 862	10 173	1
Дантели и бродерии	222 531	149 131	67	-	-	-
Конфекция и накити	1 779 696	1 516 986	85	-	-	-
Шапки, на- кити от птици и изк. цвета	300 301	236 580	79	-	-	-
Каучукови ст.	206 136	86 978	42	-	-	-
Железопътни вагони и ло- комотиви, мебели	385 526	42 091	11	-	-	-
Музикални инструменти,						

1	2	3	4	5	6	7
очила, далеко- гледни и ча- совници	1 406 381	635 977	45	-	-	-
Дребни арти- кули за шев играчки и лук- созни предмети	425 131	176 368	41	-	-	-
Литература и предмети на изкуството	214 275	95 575	45	-	-	-

Анализът на приведените данни показва, че от общо 54 вида стоки, внасяни в България, Австро-Унгария стои на първо място при търговията с 24 вида стоки и на второ място при вноса в Княжеството на 12 вида стоки, което показва нейното господство във вноса през посочената година. Внесените произведения на тежката и леката промишленост били от първостепенно значение за потреблението в България. Австро-Унгария заела първо място при доставката на машини, инструменти и апарати, барут и други запалителни материали, захар, меласа, картони и хартия, стъклени и керамични изделия, каучукови произведения и др.

За разлика от това българският износ за двуединната монархия през същата година е бил твърде малък и съвсем неравностоен. Най-голям дял при износа за Австро-Унгария се падал само на четири артикула, а именно - бои и дъбилни вещества, необработени нескъпоценни метали, кожи и козина, обработена кожа и предени материали.

Сравнението с внос-износа на другите държави през периода 1887-1890 г. показва, че Австро-Унгария стояла на първо място в българския внос и на четвърто място по отношение на износа от България. Хабсбургската империя внесла в Княжеството стоки, чиято стойност надхвърлила със 73 405 048

ко агентство и генерално консулство в София за "Стопанското положение на България през 1889 г.", НАИИ при БАН, арх. кол. V, оп. 4, а. е. 240, л. 1047-1050, 1067-1068.

франка общата стойност на изнесените от България за Австро-Унгария артикули. Съотношението на прекия българо-австроунгарски обмен изглежда така:

Таблица № 4. Участие на Австро-Унгария в търговията на България от 1887 до 1890 г. /във франкове/³⁷

Години	Австроунгарски внос в България	Български износ за Австро-Унгария	Всичко
1887	15 276 658	3 618 756	18 895 414
1888	18 186 754	2 628 669	20 815 423
1889	22 492 177	3 558 284	26 050 461
1890	33 005 757	5 750 589	38 756 346
Всичко	88 961 346	15 556 298	104 517 644

Българското правителство, което било обезпокоено от яркото неравноправие в българо-австроунгарските търговски връзки и отношения, се стараело да придвижи напред въпроса за сключването на търговско споразумение между двете страни. На 17 май 1889 г. първият български дипломатически агент във Виена Гр.Назович съобщил на Стамболов, че строежът на железопътната линия Ямбол-Бургас направил добро впечатление сред тамошното общество.³⁸ На княжеското правителство не оставали други възможности, освен да избеже режима на автономната тарифа или пътя на търговските договори. Пред вид на международното положение, в което била поставена страната след Освобождението, българските буржоазни дейци намерили втория път за по-целесъобразен.³⁹

37 Вж. А.К.Людсканов, пос.съч., с.21.

38 Архив на БАН, ф.19, оп.1, а.е.653, л.10-11.

39 Т.Иванчов, Аналитически преглед на търговията на България с чуждите държави през 1895 г., Български алманах за 1897 г., С., 1897.

Тъй като търговският договор между Австро-Унгария и Османска Турция изтичал през месец юли 1890 г., между Княжеството и Хабсбургската империя се започнали разговори по дипломатически път, за да се постигне търговско споразумение. Великобритания обаче, чийто договор с Високата порта изтичал през март 1890 г., отново изпреварила. Както на времето със Сърбия, така и сега тя първа от берлинските договорни сили сключила временно съглашение с България на 14/26 ноември 1889 г.⁴⁰ Това създадо прецедент и окуражило Стамболовия режим за по-нататъшни стъпки в тази насока. Явното активизиране на българската дипломация обезпокоило сюзерения двор в Цариград и на 25 декември 1889 г. дворцовата канцелария отправила запитване до Великото везирство по въпроса за прерогативите на Българското княжество, т.е. за правото му да сключва търговски договори. Според султанската дворцова канцелария трябвало да се проучи англо-българската търговска спогодба в съответствие с Берлинския договор, за да се види: 1. Дали България има право да сключва търговски договори. 2. Тъй като правителството не е признато за законно, може ли да сключва договори с която и да било държава. 3. Последното решение на източнорумелийския въпрос не отнемало задълженията на Княжеството. Следователно, въпреки че член VIII от Берлинския договор давал при известни ограничения право на България да сключва договори, те не били задължителни за Източна Румелия.⁴¹

40 Karl Grünberg, Die handelspolitischen Beziehungen Österreich-Ungarns zu den Ländern an unteren Donau, Leipzig, 1902, S.230.

Спогодбата била сключена за срок от 1 година /от 1.1. 1890 г./, като имала за база адвалорно 8% мито. Англия се съгласила да плаща полупроцентов сбор и общински налози /octrois/ и държавни данъци върху консумацията /droits d'accise /. България добила правото да се ползува за своите произведения в Англия от клаузата на най-облагодетелствуванa нация, вж.: Държавен вестник, год. XIII, № 36, от 15.11.1891, с.1-2; Т.Кънев, пос.съч., с.4, А.Пантев, Англия срещу Русия на Балканите, С., 1972, с.192-193.

41 Документи за българската история, т. IV, БАН, С., 1942, № 185, с.114.

Ясно се изразили опасенията, че Портата може да изгуби някои права.

На 24 март 1890 г. в-к "Свобода" изразил надеждата, че Италия, Австро-Унгария и Германия ще последват дадения от Англия пример.⁴² В хода на тази своя политика на Стамболовото правителство се наложило да отбива обвиненията на опозицията, че води страната към икономическо поробване от Австро-Унгария. Като опровергаващи доводи послужили въвеждането на градския данък върху вносните стоки, строежът на железопътните линии, насочващи трафика на стоките към Черно море и др. Дори се наемквало, че тези мерки на правителството не се харесвали и на Австро-Унгария.⁴³ Трудностите, които изпитвало българското правителство в преговорите за сключване на търговски договори с Великите сили, а вероятно и лични амбиции, предизвикали външно незрими разногласия в българската дипломация относно целесъобразността на провежданата линия.

Израз на тези разногласия е писмото на Гр. Начович до Георги Вълкович в Цариград от 24 март 1890 г. Той изразил недоволството си от постигнатата с Англия търговска спогодба, защото Берлинският договор давал право на всички държави да се ползват от същите отстъпки. Такива претенции вече били предявени от Германия и Австро-Унгария. Според него, въпреки че чуждите стоки ще се облагат с общински данъци, тяхното внасяне ще доведе до опропастяването на българските занаяти.⁴⁴ Научавайки от вестниците, че предстои сключването на търговска спогодба с Австро-Унгария, редица български капиталисти се обърнали към правителствените дейци с молба да се издействуват улеснения за вноса на български стоки в Австро-Унгария. На 10 юли 1890 г. В.Н. Карагьозов от Габрово с писмо до Г. Живков поискал да се осигурят по-добри възможности за внасяне на гайтан и шаяци в Босна и Херцеговина и гайтан в Унгария. По този въпрос до Г. Живков шял да пише и Цанко Добрев.⁴⁵

42 В.Свобода, г. IV, № 350, 24. III. 1890.

43 Пак там, № 336 от 3. II. 1890.

44 БИА, НБКМ, ф. 14, оп. 1, а. е. 79, л. 111.

45 Пак там, ф. 320, а. е. 48, л. 3-4.

Примерът на Англия е последван от Германия и Франция, които сключили такива спогодби чрез размяна на ноти през май и септември 1890 г. Тогава австроунгарското правителство въз основа на закона за извънредни пълномощия от 12 юни 1890 г. пристъпило към реализиране на временно споразумение с Княжеството.⁴⁶

Резгледаната дотук дейност на Стамболовото правителство ни дава основание да мислим, че не е обосновано мнението, според което първите 2-3 години на Стамболовия режим са минали в политически борби и не са дали възможност на правителството да се занимава със стопански въпроси.⁴⁷ Именно чрез осъществяване на икономически мероприятия Стамболов и неговите сподвижници се стараели да натрупат политически капитал през първите години на своята дейност. Типични в това отношение са железопътното строителство, заемната политика, търговските споразумения и някои законодателни инициативи с оглед на стопанския живот.

Съображения от външнополитически характер и активната стопанска политика на българското правителство дали основание на австро-унгарския министър на външните работи граф Калноки да направи следното изявление по българския въпрос през ноември 1891 г.: "Контрастът между България и Сърбия е очевиден. В България се занимават сериозно и грижливо с вътрешните работи, работят усилено за подобриенето на материалното благосъстояние на търговията и съобщенията, както и за умножаването на училищата..."⁴⁸ Безспорно за една такава оценка повлияли твърде съществено и проявяващите се вече елементи на сближение между Сърбия и Русия.

СКЛЮЧВАНЕ НА ПЪРВАТА ТЪРГОВСКА СПОГОДБА МЕЖДУ БЪЛГАРИЯ И АВСТРО-УНГАРИЯ НА 5-6 /17-18/ОКТОМВРИ 1890 г.

На 2 май 1890 г. официозът "Свобода" с уводна статия, озаглавена "Дневният въпрос", уведоми българската общест-

46 Karl Grünberg, пос. съч. с. 231.

47 Ат. Аранов, Стопанската политика на България /от 1878 до 1928 година/, С., 1934, с. 21.

48 ЦДИА, ф. 304, оп. 1, а. е. 18, л. 23.

веност, че е предстоящо сключването на нови търговски договори от страна на някои европейски държави с Турция, на които сроковете свършвали през месец юли 1890 г. Според вестника след изтичането на тези срокове България е свободна от всякакви задължения и може направо да сключи търговски договори със силите, особено след като първият пример за това е Англия.⁴⁹

Стамболовото правителство използвало всички възможности, за да бъдат публикувани в австроунгарския печат материали, представящи България като стабилна в икономическо и политическо отношение държава, с която е перспективно да се сключват търговски спогодби. Така на 9 юни 1890 г. "Нойе Фрайе Пресе" в статията "Политиката на България" предава разговора, който виенският кореспондент на "Pesti Naplo" е имал с български държавник. "Надяваме се, заявил той, в скоро време да осъществим един търговски договор с Австро-Унгария, тъй като България иска да държи сметка, доколкото е възможно, за интересите на австроунгарската индустрия... ние в България сме научили нещо от собствената си история и от историята на другите държави.

Към неоспоримото европейско признание на Румъния бе също най-сигурен околният път, практичният търговски път на комерческите договори."⁵⁰

От месец юни 1890 г. по канала на секретната дипломатическа преписка между София и Виена потекла обилна информация за условията за сключването на търговско споразумение. Преговорите се водели при активното участие на управляващия австроунгарското консулство в София и отговорни дейци от българското правителство. В същото време се създавала твърде комплицирана обстановка на Балканите. През май Стамболовият режим приключил с процеса Паница, а на 16 юни изпратил нота до Високата порта, с която искал признаването на Фердинанд и изпращане на български владци в Македония.⁵¹

49 В. Свобода, № 359, 2 май 1890, с. 1.

50 Neue Freie Presse, N 9264, 9. VI. 1890, Abendblatt, S. 2.

51 Neue Freie Presse, N 9285, 30. VI. 1890, Abendblatt,

S. 1-2; История на България, т. II, С., 1962, с. 117.

Голямата икономическа и политическа активност на Стамболовото правителство предизвикала враждебна реакция у някои балкански държави. Особено зле били посрещнати успехите на българската национално-просветна дейност в Македония и Одринска Тракия в Белград и Атина. Сръбското правителство търсело подкрепа от Черна Гора, Русия, Цариградската гръцка патриаршия и Турция. То поело инициатива за преговори с Гърция и за постигане на сръбско-гръцко споразумение с цел съвместна борба против българската национално-просветна дейност в Македония. Както е известно, те завършили неуспешно поради непримиримостта на двете страни при разграничаване сферите на влияние.⁵²

Данни за стремеж към известна съгласувана дейност на Сърбия, Гърция и Черна Гора срещу България достигнали и до посланиците на Великите сили в Цариград. На 8 юни 1890 г. германският посланик при Високата порта фон Радовиц в донесението си до райхсканцлера фон Каприви отбелязал, че не могат да се забележат сериозни симптоми за наличието на тайно политическо споразумение между правителствата на Гърция, Сърбия и Черна Гора, както се тълкува от чуждестранната преса, но за безпокойство имало основание. Така мислел и австроунгарският посланик.⁵³

При такава ситуация на 4 юни министърът на външните работи д-р Г. Странски бил принуден да подаде оставка поради несъгласие с мнението на Фердинанд за едно искане на австроунгарския дипломатически агент.⁵⁴ Функциите на министерството се поели от Стамболов.

Междувременно Буриан се обърнал към българското правителство, като заявил, че търговският договор между Турция и Австро-Унгария е изтекъл на 5 юли, и помолил, щото до сключването на търговска спогодба между Княжеството и Австро-Унгария австроунгарските стоки да се третират при внасянето им в страната като произхождащи от държава, пол-

⁵² Кр. Манчев, Проблеми на сръбската външна политика в края на XIX в. /1889-1893/, *Studia Balkanica* 1976, № 12, с. 79-80.

⁵³ *Die Grosse Politik...*, Bd. 9, n 2093, S. 40-41.

⁵⁴ Добри Ганчев, Спомени за княжеското време, С., 1973, с. 32.

зуваща правото на най-облагодетелствувана нация.⁵⁵ Управляващият австроунгарското консулство обаче не потвърдил същото и за българските стоки в Австро-Унгария. В отговор на това искане на следващия ден правителството на Стамболов отговорило, че е склонно да постави австроунгарските стоки, влизачи в страната, временно, докато продължават преговорите, да се ползват от клаузите на англо-българската търговска спогодба от 14/26 ноември 1889 г. при условие, че и българските стоки в Хабсбургската империя получат подобни права.⁵⁶

Преговорите между българското правителство и Буриан за сключване на търговска спогодба навлезли в критична фаза. Това принудило Стамболов да изпрати главния секретар при министерството на финансите Хр.Белчев при намиращия се в Карлсбад Фердинанд, за да го уведоми за затрудненията в разговорите.⁵⁷ Буриан поиска българската страна да отстъпи на Австро-Унгария правото на най-облагодетелствувана нация без реципрочност. По време на разговорите му с министър Живков той рязко заявил, "че ако даже правителството му приеме октроата, той ще подаде оставка"⁵⁸.

Със своята дейност Буриан не само искал да нанесе на страната материални вреди, но и поставял България по-долу от някои средноазиатски държавици, поради което в телеграма до Фердинанд Стамболов декларираше: "Ние желаем да бъдем в най-добри отношения с Австро-Унгария, но не можеме да пожертвуваме... нашите интереси и държавно достойнство."⁵⁹ По-нататък той добавил, че ако се срещне с австроунгарския дипломатически агент и не постигне споразумение, ще трябва или Буриан, или министерството да се оттегли, което било казано и от австроунгарския дипломатически агент.⁶⁰

55 Архив на БАН, ф.19, оп.1, а.е. 615, л.10.

56 Пак там.

57 В.Свобода, год.IV, № 375, 4 юли 1890, с.3.

58 БИА, НБКМ, ф.14, оп.5, а.е. 3967, л.159-164. Върху телеграмата липсва подписът на Стамболов, но анализът показва, че е негово дело.

59 Пак там.

60 Пак там.

Междувременно австроунгарската дипломация се опитала да упражни натиск върху княжеското правителство, като въздействува на намиращия се в Карлсбад Фердинанд. Князът съобщил в София, че е получил телеграма от Буриан, в която консулт отново настоявал да се даде на Австро-Унгария статутът на най-облагодетелствуванa нация, на което българското правителство отговорило, че не може да вземе окончателно решение по този въпрос.⁶¹ Затова на 17 юли бил уведомен и Стамболов, който на следващия ден с бърза телеграма от Свищов наредил на главния секретар при министерството на външните работи да отговори на Буриан, че княжеското правителство на основание на съществуващите международни договори не намира за възможно да третира австроунгарските стоки с клаузата на най-облагодетелствуванa нация "... без да има за това сключена конвенция между Австро-Унгария и България"⁶². Освен това било отговорено, че австроунгарският проект за търговски договор, представен в отговор на българския контрапроект, ще се изучи в най-непродължително време и ще се направи всичко възможно за сключването на търговски договор между двете страни.⁶³

По същество Стамболовото правителство поставило въпроса за прилагането на клаузата на най-облагодетелствуванa нация към австроунгарските стоки в зависимост от наличието на реципрочност в тези отношения и от възможността да се сключи търговска конвенция между двете държави.

Същината на дискутирания с неотстъпчивост и от двете правителства проблем се намира в представените от тях проекти за търговска спогодба.

Австроунгарският проект се състоял от 11 члена и третираше нашироко търговските отношения между двете страни съобразно с австроунгарските интереси.⁶⁴ Налице били значителни изгоди за австроунгарската страна. Съгласно член I от проектоспоразумението се предвиждало установяването на

61 Архив на БАН, ф.19, оп.1, а.е. 61, л.1.

62 Пак там, л.2-5, Стамболов до Панайотов.

63 Пак там.

64 ЦДИА, ф.304, оп.1, а.е. 18, л.37-39, Австроунгарски проект, Спогодба, регламентираща търговските отношения между Австро-Унгария и България.

пълна свобода на търговията между Австро-Унгария и България, а поданиците на всяка от договарящите страни могли да се ползват на територията на другата от еднакви права, блага и свободи понастоящем и в бъдеще, що се отнася до търговия, упражняване на индустрия, занаяти и корабоплаване като гражданите на тази страна и поданиците на най-облагодетелствуваната нация.

Австрийците и унгарците в България, както и българите в Австро-Унгария били освободени от всякакви задължения, имащи военен характер /чл. II/.

Те не подлежали нито лично, нито по отношение на движимите и недвижимите имоти, упражняване на индустрия и занаяти на други задължения, ограничения, такси или данъци освен на тези, с които ще се обложат гражданите на страната и поданиците на най-облагодетелствуваната нация /чл. II/. При голямата разлика в икономическото и политическото положение на двете държави това създавало значителни преимуществва за австроунгарската страна.

Фабрикантите и търговците от двуединната монархия при своята дейност в България /пътувания, покупки и събиране на поръчки със или без мостра/ се освобождавали от всякакви мита или данъци, ако докажели по общоприетия в международните отношения начин, че притежават необходимия за това документ. Носените от търговските пътници мостри временно се освобождавали от мито. Предприемачите и корабоплавателните компании на двете страни трябвало да бъдат освободени от индустриални или специални данъци при развиване на индустрия на територията на другата страна. Естествено тогава българските капиталисти нямали възможност да извършат ефикасно подобна дейност на австроунгарска територия.

Австроунгарските търговски или осигурителни дружества и техните клонове, които се установят в България едностранно, ще бъдат третирани, както в миналото /член III/. Не било да се затруднява взаимната търговия със забрани за внос, износ и транзит /чл. IV/. Допускало се изключение само за санитарните и ветеринарните власти съобразно съществуващите международни спогодби. С никакво мито за транзит не трябвало да се облагат стоките, преминаващи през България /чл. V/.

На изделията от сол или тези на австроунгарската индустрия при внасяне в страната ще бъде налагано максимално

мито от 8 $\frac{1}{2}$ %, без да се накърнява третирането им като към най-облагодетелствуванa нация /чл.VI/. Австроунгарските стоки се предпазвали от евентуални вътрешни протекционистки мита в България. Ако в една от страните, било за сметка на държавата, община или кооперация, е установено вътрешно мито в цялата страна или в една нейна част върху производството, фабрикацията или консумирането на местен артикул, подобният артикул, произлизащ от друга страна, ще бъде обложен тук със същото мито, ако вносът от всяка друга държава е третиран аналогично. Такова мито можело да се удържи само ако артикулите, подлежащи на това обмитяване, са също произведени в района, в който вътрешното мито е посочено и при условие, че това производство е обложено със същите такси, с които са обложени внесените чужди стоки. Ако вътрешното мито върху продукцията е било установено само върху определена /ограничена/ област, стоките, произлизащи от други части на страната също ще плащат в тази област мито, както вносните артикули.

Извън митото, за което става дума, както и митническите данъци и другите допълнителни даждия, никакво мито или допълнение към мито не могло да се налага от една от договарящите страни върху стоките на другата. Изключение се прави в полза на някои градове или общини, които можели да увеличават градския данък върху консумацията на напитки и храни, фуражи, горива и строителни материали, когато тези артикули не са произведени в района /чл.VIII/.

Запазвали се имунитетът и привилегиите на австроунгарските поданици в България съгласно режима на капитулациите /чл.X/ и се установявал десетгодишен срок на тази неизгодна за Княжеството спогодба, начиная от 6 юли 1890 г. /чл.XI/.⁶⁵

Българският контрапроект за търговска спогодба имал десет клаузи, които отразявали възгледите на българското правителство по този въпрос.⁶⁶ В членовете I и II текстът е, общо взето, сходен с този на австроунгарския проект, но в

55 Пак там.

66 Български контрапроект, Спогодба, регламентираща търговските отношения между Австро-Унгария и България, ЦДИА, ф.304, оп.1, а.е. 18, л.32-36.

чл. II не се потвърждавало, че поданиците на двете страни няма да подлежат нито лично, нито по отношение на движимите и недвижимите имоти, както и при упражняването на индустрия и занаяти на други задължения, ограничения, такси или данъци с изключение на тези, на които ще бъдат подложени гражданите на страната и поданиците на най-облагодетелствуваната държава.

Потвърждавали се правата на фабрикантите и търговците така, както са в австроунгарския проект, обаче за носените от търговските пътници мостри се предвиждало мито. Предприемачите и корабните компании, както и търговците и осигурителните дружества на договарящите се страни в своята дейност трябвало да се съобразяват със законите и разпоредбите, действащи в страната, отнасящи се до търговията, занаятите и обществената сигурност, приложими към местните граждани и към поданиците на най-облагодетелствуваната страна /чл. III/. Договарящите страни се задължили да не пречат на взаимната търговия с никакви забрани за внос, износ и транзит, като изключение ще се прави само за ветеринарните и санитарни органи и в случаите, когато подобно третиране е приложимо към най-облагодетелствуваната държава /чл. IV/.

Предвиждало се австроунгарските стоки от земеделски или индустриален произход да плащат три техния внос в България мито 8% от стойността. С това се запазвало третирането като към най-облагодетелствуваната нация било по отношение на разносните по транспортирането или от друга гледна точка, както и мито от $1\frac{1}{2}$ %, събирано понастоящем. Местните данъци също ще се събират /чл. V/. Спиртните напитки, тютюнът, солта, барутът и другите артикули, които според законите на страната са подложени на косвен данък или държавен монопол, трябва да плащат освен предвиденото мито и данъци, определени от специалните закони на Княжеството /чл. VI/. Българските стоки ще бъдат третирани при влизането им в Австро-Унгария като стоки на най-облагодетелствуваната нация /чл. VII/. Всяка отстъпка или освобождаване от данък, направени от едната договаряща страна на трета държава, ще бъде със самия този факт предоставена веднага и без компенсация на другата договаряща страна /чл. VIII/.

Отменяли се имунитетът и привилегиите на австроунгарските поданици в България, установени от режима на капиту-

лаците, които са в сила според разпоредбите на чл.VIII от Берлинския договор /чл. IX/. Спогодбата трябвало да влезе в сила на 6 юли 1890 г. с продължителност до 1 януари 1892 г., дата, на която срокът ѝ законно ще изтече и без предварително обявяване /чл.X/.⁶⁷

Анализът на представените два проекта за търговска спогодба показва много съществени различия. Австроунгарският проект покрай приемливите части съдържа някои неща съвременно неприемливи и от естество да се отразят вредно на българските финанси и изобщо върху земеделските, търговските и промишлените интереси на българското население.

Главните неприемливи положения на австроунгарския проект са следните: 1. Искането на австроунгарското правителство да се освобождават в България от всякакъв индустриален или специфичен налог австроунгарските предприятия и плавателни дружества, както и да се допуска установяването на техните осигурителни и търговски дружества в Княжеството само съгласно собствените им статuti, а не съгласно законите на страната. Следователно не и с предварително разрешение от страна на българското правителство, което е длъжно, както това съществува във всички развити държави, да бди върху интересите на населението и да ги предпазва от измама на учреждения, които могат да злоупотребят с кредита, който им се отпуска. 2. Претенциите на австроунгарското правителство да наложи по отношение на санитарната и ветеринарната конвенция някакви неопределени интернационални принципи, които не желаело да определи. 3. Желанието му да ограничи само три артикула, а именно: солта, тютюна и барута, правото на България да ги направи държавен монопол, когато икономическите и финансовите интереси на страната задължавали правителството да запази в това отношение пълната си свобода на действие. Важно е и това, че по този въпрос проектът не предвиждал реципрочност. 4. Искането на австроунгарската страна да не се взема в България никакво транзитно мито на австроунгарските стоки, без да се дава това преимущество и за българските произведения в Австро-Унгария. Този принцип има немаловажно значение, тъй като след свързването на българските железници със западноевро-

67 Пак там.

пейската железопътна мрежа се засилил трафикът на австро-унгарските стоки през българска територия.

5. Да не се облагат с октроа всички австроунгарски произведения, които не се произвеждат в България, и даже ако в района, където се внасят, има производство на такива стоки, тогава австроунгарските да плащат само ако българските плащат, и то не повече от тях, въпреки че за това имало специален закон в Княжеството, който изключвал тези различия и който закон по съображенията, които са го предизвикали, не бивало да изменя принципите си. 6. Да се задължи българското правителство да признава имунитета и привилегиите на чуждите поданици, както и консулските права на юрисдикация и прокровителство, установени от капитулациите и обичаите. 7. Спогодбата да бъде сключена за не по-малко от 10 години като системата на облагане е *ad valorem*. Тази система по възгледите на Стамболовото правителство, е система, приета за преход към онази на специфичните мита, и следователно не може да се остави в сила за такъв дълъг период.⁶⁸

Българското правителство връчило на Буриан един контра-проект, който предвиждал не удовлетворяването на българските предложения, а само премахването на положенията на проекта, изложени в пункт 1,4 и 6 на настоящите искания. От тях първото било заменено с предложение за влизане в специални преговори за споразумение, а 4 и 6 се уреждали още от чл.VIII на Берлинския договор, така че по същество никаква отстъпка не била направена на българската страна.⁶⁹

След като изтекъл срокът на търговския договор между Австро-Унгария и Османска Турция, Буриан се обърнал както към Министерството на външните работи, така и към Министерството на финансите на България и поискал, докато се видят резултатите от преговорите за търговската спогодба, да се даде устна заповед на митниците да облагат занапред австроунгарските произведения с мито $8\frac{1}{2}\%$ от стойността, както се облагали английските произведения според англо-българската търговска спогодба от 1889 г., мотивирайки се с това, че Австро-Унгария имала право да иска това въз основа на Берлинския договор и капитулациите. Правителството.

68 ЦДИА, ф.304, оп.1, а.е. 18, л.25-26.

69 Пак там.

на Стамболов отговорило, че е съгласно да приложи към австроунгарските произведения същите условия, ако и австроунгарското правителство приложи условията на най-облагодетелствуванa нация спрямо българските стоки. Вместо да приеме благосклонно този отговор, както направили представителите на Англия и Германия, австроунгарският дипломатически агент се разсърдил и казал "че не е дошъл да прави условия с българското правителство, а чисто и просто да иска удовлетворение на правото, което имала Австрия да изисква от България"⁷⁰.

Буриан заел една неотстъпчива позиция и се обявил по най-категоричен начин против опитите на българската дипломация да промени, макар и минимално, някои положения, свързани с васалността на България към Османската империя. Според княжеското правителство подобно право не произтичало нито от Берлинския договор, нито от капитулациите. Според него след изтичането на договора между Австро-Унгария и Турция, в който имало клауза за най-облагодетелствуванa страна, чието действие не преставало, а и тъй като капитулациите били редуцирани посредством търговските договори само при определянето на привилегиите на чуждите поданици, консулската юрисдикция и защита, то в сегашното си състояние те никак не се отнасяли до разработването на митническият въпрос. Стамболовото правителство обосновало своята неотстъпчивост към австроунгарските искания и като посочвало прецедентите с Англия и Германия.

Въпреки това, за да създаде по-благоприятна атмосфера за преговорите, Министерството на финансите издало заповед до митниците да приемат митническото право от тарифиринатe австроунгарски стоки в депозит, като си служат с действувашата до 6 юли 1890 г. турско-австрийска тарифа, така че да може да се върне на вносителите надвзетото мито, шом се сключи спогодбата. По такъв начин българското правителство направило жест на доброжелателство към Хабсбургската монархия, защото подобно нещо не било правено за английските и германските произведения, които продължавали да бъдат облагани с мита на респективните тарифи до сключването на търговските спогодби с Англия и Германия и Стамболовото

70 Пак там, л.27.

правителство направило предложения, в които не искало повече от това, което са дали Англия и Германия.⁷¹

В своето противопоставяне на българските искания Буриан стигнал до крайност, като направил изявление, че ако неговото правителство приеме такова нещо, той щял да подаде оставка. Буриан признал, че българският проект за нота е приемлив, но според него проектът за отговор на тази нота не бил в духа на неговите искания и на правата на Австро-Унгария, тъй като този отговор се докосвал до въпроса за акцизите, за държавните монополи и за октроата, който той искал да запази за по-нататъшно разрешаване. Понеже българският проект за отговор предreshавал в ущърб на правителството му въпроса за най-благоприятните отстъпки, а спор върху правото му в това отношение не можело да се допусне, Буриан предложил българският отговор да се ограничи до едно заявление, а именно че Стамболовото правителство ще разпорежи необходимото, за да се облагат австроунгарските стоки с $8\frac{1}{2}$ % мито.

След тази дискусия Буриан заминал за Виена, за да иска нови указания, като заявил, че ще остане противник на българските предложения.⁷² Пред вид на това на 14 август 1890 г. до Гр. Начович било изпратено съобщение, в което министерският съвет му възлагал да прояви старание за приемането на българските предложения, защото "Ние не можем да отстъпим от принципите, заложиени в съглашенията с Англия и Германия"⁷³.

На българското правителство се наложило по отношение на акцизната си политика да води упорита борба, и то главно с Австро-Унгария, която най-енергично оспорвала правото на България да облага с акциз чуждестранните стоки подобно на всички културни държави.⁷⁴ В промеморията на австроунгарското правителство от 30 септември 1890 г. по повод на тези преговори се казвало, че мъчнотията не е в данъка октроа или в неговата големина, а в обстоятелството, че това даждие се налага в България на голямо число индустриални

71 Пак там.

72 Пак там, л.29.

73 Пак там.

74 Д.Христов, Акцизите в България, сп."Стопанска мисъл", С., 1931, с.60.

произведения, внасящи се в страната, без да се засягат съществуващите местни произведения. Според промеморията с този данък трябвало да се облагат чуждите произведения само на равна основа с местните.⁷⁵ Несъмнено това явно показва намерението на Австро-Унгария да се противопостави на стремежа на княжеското правителство към протекционистка политика.

Поради резките разногласия между преговарящите страни дипломатическите преговори по въпроса за търговската спогодба били прекъснати до месец октомври 1890 г., когато австроунгарското правителство приело част от българските искания и се получил един компромисен вариант на търговско споразумение. По такъв начин, за да се постави юридическа основа на търговските връзки между двете държави, на 5 и 6 октомври 1890 г. чрез размяна на ноти била оформена първата търговска спогодба между България и Австро-Унгария. Понеже Буриан се ангажирал много с конфронтацията си срещу българските искания, спогодбата била подписана от Управляващия дипломатическата агенция и Генерален консулат на Австро-Унгария в България граф Леонард Старзенски, а от българска страна лично от министър-председателя Ст. Стамболов.

Според разменените ноти в българо-австроунгарските търговски отношения се възприели принципите, залегнали в основите на англо-българската спогодба от 14/26 ноември 1889 г. Постигнатото споразумение имало сила от 7 юли 1890 г. до 1 януари 1892 г. На 10 октомври 1890 г. главният секретар при Министерството на външните работи Панайотов изпратил до Гр. Начович за сведение разменените ноти между България и Австро-Унгария.⁷⁶

Характерен израз на поетите от Австро-Унгария ангажменти в рамките на спогодбата представлява австроунгарската нота от 5/17 октомври 1890 г.⁷⁷ "Долуподписаният граф Леонард Старзенски, ..., законно упълномощен за тази цел, има честта да съобщи на... г-н Стефан Стамболов..., че

75 Я. Н. Чакалов, пос. съч., с. 29-30.

76 ЦДИА, ф. 304, оп. 1, а. е. 18, л. 128.

77 Пак там, л. 130, Австроунгарска нота до българското правителство от 5/17 октомври 1890 г.

пред вид окончателното сключване на търговска спогодба, по която преговорите са прекъснати между Австро-Унгария и България, ще бъдат взети необходимите мерки с цел българските стоки при влизането им в Австро-Унгария отсега нататък да подлежат на митнически режим, който по силата на договорената тарифа се прилага към източниците от страните, радващи се на отношение като към най-облагодетелствуванa нация."

Като моли негово Превъзходителство да благоволи да потвърди в отговора си, че са дадени необходимите разпореждания, за да могат съответно австрийските или унгарските стоки, както и тези, произлизащи от други територии, влизащи в Австроунгарския митнически съюз, да бъдат третирани при влизането им в България също така, както тези от най-облагодетелствуваните страни,...."⁷⁸

В отговора на Ст.Стамболов от 6/18 октомври 1890 г. намираме следния красноречив текст: "Вземайки пред вид съобщението, което г-н граф Л.Старзенски,... благоволи да му направи чрез нотата от дата 5/17 този месец и под № 3939 по повод на митническият режим, който ще бъде прилаган в Австро-Унгария върху българските стоки, долуподписаният Стефан Стамболов,... има честта от името на българското правителство да доведе до знанието на г-н графа Старзенски, че са дадени разпореждания австрийските и унгарските стоки, както и тези, произлизащи от Австроунгарския митнически съюз, ще бъдат третирани при влизането им в България като тези от най-облагодетелствуваните страни. Следователно стоките ще бъдат понастоящем подложени на митнически режим, установен в българо-английската спогодба от 14/26 ноември 1889 г. до изтичането на тази спогодба...."⁷⁹

Анализът на цитираните откъси от ноти показва, че е налице реципрочност при прилагането на клаузата за най-облагодетелствуванa нация и австроунгарското правителство признало, че настоящата спогодба е на основата на англо-българската от 1889 г., което Стамболов намерил за необходимо да подчертае.⁸⁰ Действително Австро-Унгария задържала търгов-

78 Пак там.

79 Пак там, л.129, Българска нота до Австро-Унгария от 6 октомври 1890 г.

80 Пак там.

ското си надмощие, но безмилостната ѝ експлоатация, която българите считали като последица от неравноправния договор, предизвикала възмущение в София.⁸¹

Естествено кабинетът на Стамболов съзнавал, че с подписание на търговските съглашения от 1889–1890 г. България губела в икономическо отношение. За сметка на това обаче правителството постигнало важна политическа победа, тъй като на капитулациите бил нанесен реален удар. В случая Хабсбургската империя приела да преговаря с Княжеството като с политически независима страна. Известни стопански придобивки за България се създали чрез съгласието на австроунгарската страна да плаща законно установените общински данъци, а спиртните питиета, солта, оарутът, тютюньт и всички други стоки, които според законите в България се облагали с акциз или с монопол, освен предвидените облагания трябвало да плащат още и следуемите се от специалните закони за тях даждия.⁸² Австро-Унгария за пръв път в тази търговска спогодба признала официално правото на българските митнически власти да събират полупроцентовия сбор.⁸³ Интересен е фактът, че Турция не можа да въведе данъка октроа в своите владения поради противопоставянето на Великите сили въз основа на същите договори, които действуваха и в Княжеството.⁸⁴

Сключването на търговската спогодба с Австро-Унгария засилило участието на последната в българската търговия, още повече, че тя бе най-близката до България западна страна, а отклоняването на текстилния внос от Варна в София усилило търговското значение на столицата.⁸⁵

Твърде спешно тази търговска спогодба била представена по време на Първата редовна сесия на VI Обикновено Народно събрание на 12 ноември 1890 г., като народните пред-

81 F.R. Bridge, *From Sadowa to Sarajevo, The Foreign Policy of Austria-Hungary 1866-1914*, London and Boston, 1972, p. 171.

82 Държавен вестник, г. XIII, № 36, 15 февруари 1891, с. 1-2; Т. Кънев, пос. съч., с. 4.

83 Я. Н. Чакалов, пос. съч., с. 30-32.

84 Пак там, с. 29-30.

85 Ив. Сакъзов, пос. съч., с. 253.

ставители решили да не се разглеждат книгата, а да се изпратят направо във финансовата комисия⁸⁶. На 15 февруари 1891 г. "Държавен вестник" публикувал одобрените от Народното събрание търговски спогодби на България с Англия, Германия, Франция, Швейцария и Австро-Унгария.⁸⁷

Значителна роля за постигането на положителния резултат от преговорите за търговска спогодба между България и Австро-Унгария имало българското правителство и неговото дипломатическо агентство във Виена. Този пост бил вторият по важност след дипломатическото представителство в Цариград и първото българско дипломатическо агентство в една велика сила. Осъществило се намерението на Стамболовото правителство да сключва временни и краткосрочни споразумения вместо продължителни и заробващи търговски договори, докато в определен момент условията станат благоприятни за постигането на по-равноправни търговски договори. Несъмнено това е един безспорен успех на българското правителство.

На 23 октомври 1891 г. министърът на външните работи Д. Греков в специално окръжно изпратил за сведение на Управляващия българското дипломатическо агентство във Виена разменените ноти между България и Австро-Унгария, с които се одобрявало, щото станалото с Австро-Унгария търговско съглашение на основата на англо-българската спогодба, да се продължи до 1 януари 1893 г.⁸⁸ По-нататък тази търговска спогодба била продължавана по за една година през 1892 и 1893 г., а в 1894 г. поради намалението на държавния приход от митниците било предложено на чуждите държави да заменят старите спогодби с нови, имащи двегодишен срок на действие, като се увеличи митото на 15% по стойност и след това да се започнат преговори за окончателни търговски договори. След нови трудни преговори по този въпрос между България и Австро-Унгария се сключва временно споразумение със срок до края на 1896 г., отличаващо се от предходното по всеобщото увеличаване на входните мита на 10,5% ad valorem, включително с полупроцентовия сбор, като вът-

86 Стенографски дневници, VI ОНС, I РС, Заседание на 12 ноември 1890 г., с.280.

87 Държавен вестник, г. XIII, № 36, 15 февруари 1891, с.1-2.

88 ЦДИА, ф.304, оп.1, а.е. 18, л.53.

решните данъци били запазени и установени в тогавашната им система и размер.⁸⁹

ж ж ж

В заключение считаме за необходимо да изтъкнем, че разгледаните перипетии при сключването на Първата търговска спогодба между България и Австро-Унгария през 1890 г. ни дават основание да посочим наличието на съществени противоречия между двете страни в областта на търговските отношения. Пресметнатата политическа благосклонност на австроунгарските управляващи кръгове към Стамболовия режим, породена от желанието им да укрепят своето влияние в Княжество България, не се съпровождала от такава в търговските отношения.

Хабсбургската монархия се показала като една от най-ревностните крепителки на режима на капитулациите и в това отношение разочаровала българската дипломация. Не е случайно обстоятелството, че Австро-Унгария последна от Великите сили сключва търговска спогодба с българското правителство, като запази своето търговско надмощие в България.

Целият използван за написването на тази разработка източников материал недвусмислено свидетелствува за системните усилия на Стамболовото правителство да се противопостави на експанзионистичните стремежи на австроунгарските управляващи и делови среди да запазят неравноправни търговските си отношения с България. В своите отношения с Австро-Унгария българското правителство по наше мнение следвало две основни цели.

Първо. Стремез да се защитят икономическите интереси на израстващата българска буржоазия. Това довело до съществени сблъсквания с австроунгарската икономическа експанзия в България. Сключването на спогодбата било реален успех за Стамболовото правителство. Тя подготвила добри условия за по-скорошно сключване на един по-равноправен търговски договор между двете страни, вместо да продължава старата неблагоприятна система на режима на капитулации-

⁸⁹ Пълен указател на законите в България от Освобождението и до 30 юни 1939 г., С., с.222-223; Т.Кънев, пос. съч., с.4.

те. Подписаната спогодба е важна крачка, насочена към преодоляването на този режим и към външнополитическата еманципация на българската държава.

Второ. Демонстриране на политическо сътрудничество с двуединната монархия в политическата дейност. Това било обусловено не само от обстоятелството, че Австро-Унгария спечелила силни икономически и политически позиции в страната, но и от напрегнатото вътрешно и науреденото международно положение на Княжеството. През разглеждания период интересите на Стамболовия режим получили възможността да се съгласуват с отделни външнополитически цели на Австро-Унгария, както и с тези на Англия, Италия, Турция и Германия. Това създавало важни предимства на българската дипломация при удовлетворяването на някои нейни значими външнополитически искания от различен характер.

Като имаме пред вид казаното дотук, мислим, че успешното сключване на търговските спогодби през 1889-1890 г. заедно с някои други дипломатически акции на българското правителство се явява една от важните стъпки на българската дипломация. Те извели България през 1890 г. в по-добра позиция на Балканите и спомогнали за укрепването на Стамболовия режим.

СОГЛАШЕНИЕ О ТОРГОВЛЕ МЕЖДУ БОЛГАРИЕЙ И АВСТРО-ВЕНГЕРИЕЙ 1890 г.

Радослав Мишев

Резюме

Автор рассматривает подготовку правительство Стамболова к заключению соглашения о торговле с Австро-Венгрией в годы, предшествующие этому событию, дипломатические переговоры, представленные проекты, достигнутое компромиссное решение и его последствия. Показаны усилия болгарского правительства воспользоваться тем обстоятельством, что кончается срок договоров между Турцией и западными капиталистическими странами, чтобы заключить самостоятельные соглашения о торговле и отбросить режим капитуляции. Расчетливая политическая благожелательность австро-венгерских правящих кругов к правительству Стамболова, порожденная желанием укрепить свое влияние в Болгарии, отсутствует в торговых отношениях. Габсбургская монархия показала себя ярким защитником режима капитуляций и тем самым разочаровала болгарскую дипломатию.

Весь использованный при написании этой статьи материал недвусмысленно свидетельствует о том, что систематические усилия австро-венгерских правящих и деловых кругов сохранить неравноправные торговые отношения с Княжеством встречали энергичный отпор со стороны правительства Стамболова. Осуществилось намерение болгарского правительства заключать временные и краткосрочные соглашения о торговле до появления благоприятных условий для подписания более равноправного договора о торговле. Подписанное соглашение — важный шаг, направленный на преодоление режима капитуляций и на укрепление внешнеполитической эмансипации Болгарии. В данном случае Австро-Венгрия согласилась на переговоры с вассальным княжеством как с политически независимым государством.

LE TRAITÉ COMMERCIAL ENTRE LA BULGARIE
ET L'AUTRICHE-HONGRIE DE 1890

Radoslav Michev

Résumé.

L'auteur traite des préparatifs du gouvernement de Stambolov pour la conclusion d'un traité commercial avec l'Autriche - Hongrie, des pourparlers diplomatiques, du compromis auquel on aboutit et des conséquences qui en découlent. Le gouvernement bulgare essaie de profiter du fait que le délai des contrats entre la Turquie et les pays capitalistes occidentaux expire pour conclure des traités bipartis et pour rejeter le régime des capitulations. La bienveillance politique des cercles gouvernementaux de l'Autriche-Hongrie est conditionnée par le désir de consolider leur influence en Bulgarie. Il n'en est pas de même pour les affaires commerciales. La monarchie des Habsbourg est un des défenseurs les plus zélés du régime des capitulations et à cet égard elle provoque le déconcertement de la diplomatie bulgare.

Les sources démontrent indubitablement que les efforts diplomatiques des cercles gouvernementaux et des milieux d'affaires de l'Autriche-Hongrie de maintenir des rapports commerciaux au détriment de la Principauté se heurtent à l'opposition énergique du gouvernement de Stambolov. Le gouvernement bulgare voit se réaliser son intention de conclure des contrats à bref terme en attendant un moment plus favorable à la conclusion d'un traité commercial équitable. Le traité commercial avec l'Autriche-Hongrie est un pas en avant visant l'abolition du régime des capitulations et contribuant à l'émancipation de la politique extérieure bulgare. L'Autriche-Hongrie accepte de mener des pourparlers d'égal à égal avec la Principauté vassale.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XVI, кн.3 Факултет за история 1978 - 1979

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "CYRILLE ET MÉTHODE"
DE VÉLIKO TIRNOVO

Tome XVI, livre 3 Faculté d'histoire 1978 - 1979

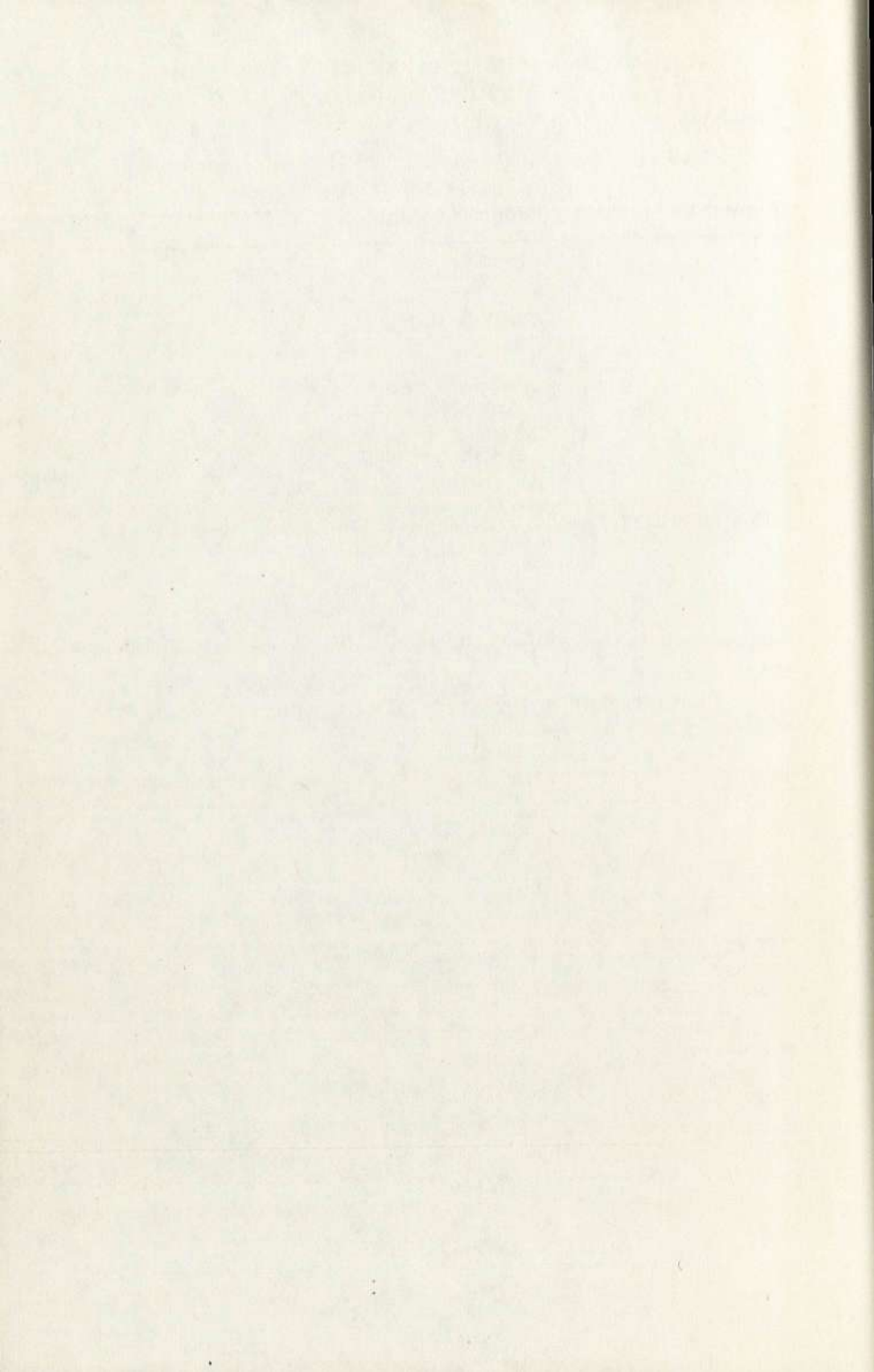
МИНЧО МИНЧЕВ

ПОСЕЩЕНИЕТО НА ДЖОН МАК В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1946 Г.

MINTCHO MINTCHEV

LA VISITE DE JOHN MAC EN BULGARIE EN 1946

София, 1980

Проблемът за защита на националната кауза на България и сключването на справедлив мирен договор заема изключително важно място в най-новата история на страната. За неговото цялостно научно изясняване от важно значение е изследването на общественото мнение в западните държави, чиито правителства не признават управлението на Отечествения фронт и по същество провеждат политика, насочена против интересите на българския народ.

Настоящата статия поради недостъп на автора до чужд документален материал е изградена главно върху наш такъв и цели да покаже, че политиката на правителството на Отечествения фронт, имаща демократичен характер, намира подкрепа сред прогресивната общественост в страни, чиито правителства официално се обявиха против нея. Английският парламентарист Джон Мак е показателен пример за това. Ползвайки неговите речи и изказвания, отразени в отечественофронтския и опозиционния печат, и наличните материали, съхранявани в ЦДА на НРБ, ние проследяваме как Мак, имащ известни резерви към Отечествения фронт и неговото управление, напуска страната като приятел на България, готов да се бори за благоприятното уреждане на нейното международно положение.

Засега не са ни известни изследвания върху посещението на Джон Мак в България, а за него само се споменава в работите на В.Божинов, М.Исусов, мемоарите на Н.Ганчовски и други.¹

Вътрешната и външната политика на България през 1946 год. се осъществява в изключително сложна обстановка. Кон-

¹ В.Божинов, Защита на националната независимост на България, 1944/1947 год., С. 1962, с.140-141; М.Исусов, Политическите партии в България 1944/1948 год., с.463, Докторска дисертация НБКМ; Н.Ганчовски, Дните на Димитров, каквито видях и записах, С. 1975, т.1, с.139-144.

трареволуционните сили в страната, губейки политическото си влияние сред масите, обръщат поглед изцяло към западните си покровители и в своите котерийни цели не се спират и пред националното предателство. Това наложи силите на Отечествения фронт под ръководството на БРП /к/ да преминат в организирано политическо настъпление и разкривайки антинародния характер на опозицията, да подготвят нейното разгромяване.

Външната политика на отечественофронтовското правителство в този момент е насочена изключително към защита на националната кауза на България и сключването на справедлив мирен договор, към признаване заслугите, които имаше българският народ в борбата против фашизма. Това налагало да се подготви и организира тази защита, да се спечелят нови приятели и на мирната конференция да бъдат изложени ясно и защитени безкористно справедливите национални интереси на България.²

Отчитайки историческата отговорност на Отечествения фронт за съдбата на страната, Георги Димитров излезе в печата със статията "Нашата национална кауза е права и силна"³. В нея той аргументирано доказва, че българският народ никога не е бил сателит на Германия, че политиката на Отечествения фронт е политика на мир, добросъседски отношения, спазване на примирието и демократичното преустройство на България. Като истински патриот Георги Димитров постави въпроса не само за нашите задължения, но и за нашите права и законни искания за излаз на Егейско море. Тази статия даде ориентирите на предстоящата борба за защита на националната ни кауза.

Правителството на Отечествения фронт, следвайки тези указания, осъществи редица мероприятия: изпрати меморандум до сесията на външните министри в Париж, в който изложи справедливите ни национални интереси; осъществи контакти с дипломатическите кръгове и видни общественици в Европа; организира разумна пропагандна информация с цел обезпечаване приятели на България и разобличаване клеветите на

2 В.Божинов, пос.съч., с.131-132.

3 Работническо дело, бр.506, 23.IV.1946.

гръцката, международната и вътрешната реакция.⁴

Българският народ вярваше в справедливото разрешаване на националния въпрос, черпейки гаранции от извършеното през двете години от народнодемократичната власт и най-вече от позицията на Съветския съюз, който безкористно и докрай защитаваше българските интереси. Именно под влиянието на СССР бе взет под внимание меморандумът на българската делегация при съставянето проектодоговора за мира с България и се даде възможността да се защитават нашите искания.⁵ Всички знаем забележителните думи на съветския министър на външните работи на заключителното заседание на Парижката конференция: "Българи, бъдете спокойни, вашите граници ще останат непокътнати."⁶

Борбата на българския народ за защита на националните интереси на страната, подкрепяна от Съветския съюз и световната демократична общественост, среща открита съпротива от западните държави и най-вече от Англия и САЩ.

Тези държави насочват своята дипломация към създаване на блок против Съветския съюз с цел да диктуват своята воля преди всичко при решаване на въпросите, отнасящи се до Източна Европа.⁷ Това определя и тяхното поведение спрямо народнодемократичните държави – изолация и непризнание на техните правителства. Английските и американските дипломати открито застават на страната на реакционните сили в тези страни⁸ и в своите информации премълчават истината, за да подкрепят външнополитическите концепции на правителствата си и да обработват общественото мнение. Това особено важи за Англия, в която на власт е Лейбъристка-та партия.⁹

4 В.Божинов, пос.съч., с.135.

5 А.Наков, Българо-съветски отношения 1944-1948, С., 1978, с.156.

6 С.Васев, Кр.Христов, България на мирната конференция, С., 1946, с.298.

7 История на дипломацията, т.1, с.36.

8 Работническо дело, бр.257, 15.XI.1946.

9 Лейбъристката партия е основана в 1900 г. От 1940 до 1945 г. лейбъристките лидери участвуват в коалиционния ка-

Тя следи събитията в Източна Европа и конкретно в България и още от самото начало се отнесе с недоверие към правителството на Отечествения фронт. Впоследствие това недоверие прерасна в открита неприязън, заплахи за непризнаване и недопускане на България в ООН.¹⁰

Английските лейбъристи не постигнаха във външната си политика единство,¹¹ тъй като оформящото се ляво течение не споделяше агресивната политика на десните сили, действащи като агенти на английския и американския империализъм.

Външната политика на лейбъристкото правителство среща неодобрението и на самите англичани, които са разочаровани от правителството на Атли, което "просто приема съвета на хора, които са обхванати от натрапчивата идея за защитяване на цивилизацията от комунистическата опасност"¹².

Английските политически мъже според отношението им към България можем да разделим в няколко групи.

Първата група това са хора, застъпващи официалната правителствена политика, открито обявяващи се против Отечествения фронт и неговото управление, подкрепящи всички опити за реставриране на стария строй. Тези политици възлагат надежди на реакционните и опозиционни елементи, подкрепят ги морално и материално в борбата против правителството и БРП /к/. Те идват с предварително съставено мнение и представи за България и нищо не може да ги промени. Показателен е случаят с депутата Мод Радклиф, който при своето пребиваване в страната на среща с Георги Димитров заявява, че у нас има 40 000 политически противници на Отечествения фронт, изпратени в трудово-възпитателни общежития.¹³ Той не приема уверенията на Димитров за недостоверността на изнасяните факти, отказва предоставената му възможност лично да провери и се убеди в несъстоятелността на своите

бинет на У.Чърчил. В изборите през 1945 г. те образуват самостоятелно правителство начело с Клемент Атли, задържало се на власт до 1951 г.

10 В.Божинов, пос.съч., с.86.

11 Отечествен фронт, бр.20, 15.X.1946.

12 Новое время, бр.20, 15.X.1946.

13 Г.Димитров, т.12, с.401.

твърдения, но връщайки се в Англия, изнася своите измислици като достоверен факт.

Към тази група спада и помощник-министърът на външните работи Мейхю, който в реч пред парламента изнася редица неверни факти за България, между които и това, че Коста Лулчев след изборите за ВНС бил хвърлен в затвора, макар че той взема активно участие в неговите заседания.¹⁴

Друга група британски политици са тези, които като мисионери на правителството идват да потвърдят официалното му становище за Отечествения фронт и неговата политика, но установената истина за България ги прави нейни приятели. В този смисъл най-добър пример е депутатът Джон Мак, чието отношение към нашата страна е целта на нашето изследване.

В следващата група спадат политически и обществени дейци, приятелски настроени към България, които навсякъде засвидетелствуват това приятелство и работят за неговото укрепване. Такъв е журналистът Едгард Ънг, който заявява: "Идвам да напиша книга за България, с която да осведомя английските депутати и редактори на вестници, тъй като в Англия те са зле осведомени за вашата страна. У нас новините се получават главно чрез Фориен Офис, а то от своя страна получава новините от своите дипломати в България, които са във връзка с вашата опозиция."¹⁵

Сред истинските приятели на нашия народ особено мястото заемат английските комунисти, които развиха полезна дейност в защита на България и най-вече за опровергаване клеветите срещу Георги Димитров, отправени от Х.Ласки.¹⁶ В специална брошура - отговор, озаглавена "Грешката на Ласки" с предговор от генералния секретар на Британската ко-

14 Работническо дело, бр.226, 15.XI.1946.

15 Работническо дело, бр.257, 5.XI.1946.

16 Проф. Хорълд Ласки, председател на Лейбъристката партия, който в полемиката си с английските комунисти фалшифицира една реч на Г.Димитров и я използва като аргумент против влизането на комунистите в лейбъристкото д-ние. Той заявява "Димитров потвърждава без колебание, че целта на комунистите е да нападна социалдемократите откъм гърба", в. "Свободен народ", бр.85, 27.IV.1946.

-мунистическа партия Хари Полит, се обяснява как е фалшифицирана речта на Георги Димитров. Оригиналният текст на речта е публикуван в английския печат, с което се дава възможност на читателите сами да се убедят в умишлените извращения, извършени от Ласки.

На 3 май 1946 година писателят-комунист Айвър Монтегю излиза с голяма статия в "Дейли Уоркър", в която подлага на унищожителна критика лейбъристкия водач.¹⁷

Четвъртата група англичани идват у нас като приятели, виденото потвърждава разбиранията им за демократично управление, но впоследствие по различни причини преминават на страната на реакцията и опозицията.

Журналистът Г.Ф.Прайз в резултат на личните си наблюдения от България изпраща дописка до вестник "Манчестър Гардиан" от 27.X.1946 г., в която твърди, "че в България в деня на изборите е царяла пълна свобода и че опозиционните партии имали възможност да гласуват, както желаят, имали свои представители в изборните бюра" и така нататък.¹⁸ Под влияние на опозиционните лидери, с които установява връзки, в следващите дописки той пише за липса на граждански свободи, за откъсване на България от Западна Европа и други подобни.¹⁹

Най-характерен пример за тази категория англичани е депутатът Кони Зиякс*, който по време на дебатите по българския въпрос в английския парламент заявява недвусмислено, че е разочарован от позицията на британското правителство на Парижката мирна конференция; подкрепящо искането на Гърция за нови стратегически граници. Той защити нашата страна, като заяви: "Сегашното правителство и сегашната войска на България имат по-голям дял в справедливата борба на нашата страна през последната война, отколкото сегашното правителство и военното командване на Гърция. Аз смятам, че българите имат по-големи основания и от италианците да бъдат смятани за съвоюваща страна... Аз бих настоял

17 Работническо дело, бр.102, 12.V.1946.

18 Пак там, бр.266, 15.XI.1946.

19 Пак там.

* Името на К.Зиякс срещаме още като Зилиакус, Зилиахус.

пред министър Мейхю да каже, че ние ще признаем българското правителство и че ще намерим една обща политика с нашия съюзник Съветския съюз на Балканите.²⁰ По-късно Кони Зиликс направи завой в своите идейни убеждения и мина в лагера на реакцията.

ж ж ж

Най-голям приятел и верен защитник на българската национална кауза сред английските парламентаристи-лейбъристи през 1946 г. е Джон Мак²¹, депутат в Парламента и един от организаторите на Лейбъристка партия. Той е първият английски депутат, посетил България след Девети септември 1944 г. Неговото посещение се осъществява в една изключително напрегната международна и вътрешна политическа обстановка. Светът живее под впечатлението от речта на Чърчил във Фултон на 5 март 1946 година, в която той призовава САЩ за спасяване на Европа от "комунистическата опасност". В усилена подготовка бе Парижката мирна конференция, като на 25 април 1946 г. започна работа Парижката сесия на министрите на външните работи.²³

САЩ и Англия официално заявиха, че няма да признаят българското правителство. Това даде надежди на опозицията в България, която започна да говори за "политическа криза", като изпрати изложение за вътрешното положение в страната до Съюзната контролна комисия от 25 януари 1946 година.²⁴ Около съставянето на новото отечественофронтовско прави-

20 Работническо дело, бр.266, 15.XI.1946.

21 Джон Мак е роден в Ливърпул в бедно работническо семейство. Осемнадесетгодишен се включва в борбата на английските работници, а на 26 години е избран за общински съветник в родния си град. По-късно е избран за помощник-кмет на Ливърпул, а през 1935 г. е избран в Парламента и става водач на националния трейдюнион на застрахователното дело. Води упорита борба против Франко в Испания, срещу полското реакционно правителство и е първият англичанин, посетил Полша след войната /ЦДА на НРБ, ф.28, оп.1, а.е.473, л.32/.

23 М. Исусов, пос.съч., с.258.

24 Пак там, с.248.

телство от януари до март 1946 г. се водеха преговори с опозицията по изпълнението на Московското решение, които завършиха без успех и на 31 март бе образувано Второто правителство на ОФ начело с Кимон Георгиев.

Всичко това създаде една изключително напрегната и сложна обстановка в България и постави Отечествения фронт пред сериозни изпитания. В момента разкриването истината за България бе от изключителна важност и особено убеждаването на Англия в това. Ето защо посещението на Джон Мак се превърна във важно политическо събитие. За него се готвеше най-вече опозицията, защото очакваше, че той ще дискредитира Отечествения фронт и неговото управление.

Не по-малко внимание на това посещение се отдава и от страна на Националния комитет на Отечествения фронт, правителството и политическите партии в България, защото, както казва Васил Коларов – председател на Народното събрание, "Ние имаме много приятели в чужбина, но за съжаление не са малко и ония, които главно поради това, че не ни познават, се отнасят резервирано към нашата страна."²⁵

Мак не прави изключение. Непознаващ България, получил информация само от пресата и докладите на английските дипломати, той идва с известни резерви у нас и счита, че "на България ще трябват много усилия, за да разчисти пътя към семейството на свободолюбивите народи"²⁶. В първото си интервю между другото отбелязва: ще бъде много щастлив, "ако мога да отнеса обратно впечатление, че огромното мнозинство стои зад правителството и общото желание за сближение с Англия"²⁷. Когато напуска нашата страна, на митинг в Русе Джон Мак завършва своята реч с думите: "Да живее свободолюбивият и демократичен български народ,"²⁸ а малко по-късно на пресконференция в Белград заявява: "Напуснах България с дълбокото чувство, че българският народ е демократичен, че той напълно заслужава признаването от Великобритания."²⁹ Тази убеденост на Джон Мак е резултат от

25 Работническо дело, бр.503, 20.IV.1946.

26 ЦДА на НРБ, ф.28, оп.1, а.е. 437, л.14.

27 Свободен народ, бр.74, 12.IV.1946.

28 ЦДА на НРБ, ф.28, оп.1, а.е. 473, л.27.

29 Пак там.

запознаването с българската действителност, лично възприета от многото срещи, разговори и най-вече от контактите с българския народ. При своето пребиваване у нас той взема отношение и изказва мнение по най-актуалните за България проблеми.

Пред представители на печата в София и по други поводи Джон Мак дава отговор на един изключително важен за нас въпрос: "Защо Англия не признава българското правителство, което е избрано почти от целия български народ?"

Първо – казва той, "в миналото България се е колебала между германците и съюзниците и за нея имаше впечатление, че не е играла толкова голяма роля в тази война.³⁰ Много англичани вярват на думите на Чърчил "че България трябва да работи още за разчистването на своя път"³¹

На второ място, Джон Мак посочва причината, че "ние толкова малко знаем за вас. Сравнително малко се знае в Англия за участието на хилядите българи във войната против Германия и един от обектите на моята задача ще бъде именно да дам на английския народ сведения относно участието на българските войски в борбата против Германия."³²

Като трета причина за непризнаването на правителството на Отечествения фронт Мак вижда в донесенията на английските дипломати, че страната е под "комунистическо господство", че изборите за 26 ОНС не са демократични, свободни, че "войската и милицията са били употребявани за заплашване", както и че имало случаи на "заплашване със смърт", ако някой не вземе страната на Отечествения фронт.³³

Джон Мак обръща внимание и сочи като причина и "докладите, които идват от известни български среди", с което наемква за една горчива истина – махзарите на опозицията.³⁴

От казаното се вижда, че причините за непризнаването на българското правителство се свеждат до непознаването на отечественофронтовската действителност у нас, в това, както

30 ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 473, л. 14.

31 Отечествен фронт, бр. 497, 14. IV. 1946.

32 Пак там.

33 Пак там.

34 ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 473, л. 18.

отбелязва министърът на външните работи Георги Кулишев, "че ние сме клеветени от чужди, а често пъти и от свои... , но за щастие истината си пробива път дори и в среди, които малко са ни познавали досега" ³⁵.

В своите многобройни речи Джон Мак прави преценка на външната политика на Англия и като главен извод обосновава необходимостта от признаването на българското правителство. Той не веднъж обръща внимание, че "Лейбъристката партия не е единна по въпроса за България". "Има вече елементи, може би по-малко в момента, които смятат, че трябва да се създаде едно по-близко единство между България и Англия, но по-голямата част от лейбъристките депутати не могат да видят зад "желязната завеса" в Европа и не са сигурни дали тази страна може да бъде наречена демократична." ³⁶

Като представител на първата група депутати той твърдо вярва, че това е най-правилната политическа линия за Англия и щом се завърне в своята страна, "ще говори лично с премиера Атли, считайки, че "може би съдбата е отредила той да изиграе същата роля, която Гладстон направи в миналото" ³⁷.

За Джон Мак е ясно, че реакционните кръгове са определящите в политиката на английското правителство и е невъзможно да изброи всички, които работят против българската национална кауза, понеже това "би отнело много часове време". На първо място той поставя "консервативните елементи, които гледат с голяма загриженост на това, което смятат, че е засилващото господство на СССР в Европа" ³⁸

По отношение поведението на лейбъристкото правителство Мак счита, че то цели да научи истината и ако не се съобразява с нея и "пропадне в своето велико дело, ако бъдат унаследени от Чърчил, тогава това ще бъде една катастрофа не само за Англия, но и за мира в Европа" ³⁹. Макар и не открито, Джон Мак признава, че политиката на лейбъристкото правителство не е издържана докрай в демократи-

35 В-к "Вестник на вестниците", 22.IV.1946.

36 Отечествен фронт, бр.497, 14.IV.1946.

37 ЦДА на НРБ, ф.28, оп.1, а.е. 473, л.15.

38 Отечествен фронт, бр.497, 14.IV.1946.

39 Отечествен фронт, бр.497, 14.IV.1946.

чески дух, че десните елементи в него имат здрави позиции. Той счита, че признаване правителството на Франко в Испания е "лозор не само за Англия, но и за целия цивилизован свят"⁴⁰. В същото време Мак недоволствува от факта, че в Англия някои се страхуват да влязат в досег с българите по причини, които са необясними,⁴¹ а по-нататък сам дава отговор, че вината за това носят "британските представители в България", които не разбират основните принципи и условия на страната, където работят.⁴²

При своето пребиваване в България, английският гост има срещи със свои сънародници и работещи в различни мисии у нас, някои от които не одобряват изявленията му. Така на официалната вечеря, дадена от кмета на Бургас, Джон Мак през цялата вечер води оживен разговор с присъстващия английски генерал Блът, който твърдял, че "демонстрациите /митингите в чест на Мак-М.М./ били изкуствено създадени", т.е. народът е докаран насила, че в България господствувала комунистическата партия, че тя го използва като свое оръдие.⁴³ Мак не се поддава на тази провокация на генерала и му обръща внимание, че е достатъчно добър психолог, за да разбере, че насила "целият град" не може да се доведе и накара така ентузиасирано да участва в митинга. Според него генералът не вижда това, "зашото гледа като всички", а той като представител на работническата класа, че "дори комунистическата партия да управлява, то това го върши, защото народът върви след нея".⁴⁴

При посещението си във Варна Мак има среща с английски и американски военни, като особено дълго и оживено разговарял с английския морски офицер Босуел. След разговора той заявил на придружавашите го лица, че обещава доколкото му е възможно за в бъдеще "по-други"⁴⁵ /разр.моя-М.М./ англичани да бъдат изпращани в България.

40 ЦДА на НРБ, ф.28, оп.1, а.е.473, л.25.

41 Отечествен фронт, бр.266, 15.XI.1946.

42 Пак там.

43 ЦДА на НРБ, ф.28, оп.1, а.е.473, л.16.

44 ЦДА на НРБ, ф.28, оп.1, а.е.473, л.16.

45 Пак там, -" - л.21.

След като получава разностранна и многобройна информация, Джон Мак сам си съставя мнение за българската действителност, поради което преценките му за нея за верни, показващи нашите успехи и слабости. "Моето впечатление е - заявил той, - че вие сте изостанал стопански народ, че сте изживели много трудности, че ви липсва храна, както и достатъчно жилища."⁴⁶ Но Мак вижда и причините за нашето изоставане и отправя упрек към миналите буржоазни управления на страната, с което изразява своето отношение към българския фашизъм и подкрепящата го антинародна опозиция: "Благодарение на лошите си минали правителства българите са имали нещастieto да бъдат въвличани във войни и управлявани от царе, които никога не са представлявали народа. Някоя страна не е платила така скъпо за своите политически нещастия" - заявил той по радио София в една своя реч.⁴⁷

Английският гост на няколко пъти коментира въпроса за ролята и мястото на Кобургите в историята на България, като особено интересни са неговите изявления за българските царе, направени при посещението му в двореца Евксиноград, но помолва стенографските бележки да бъдат унищожени, за да не излязат в печата по понятни причини.⁴⁸ И все пак в Пловдив той не може да прикрие своето отрицателно отношение към българския монархизъм. Когато един роялист се опитва да му говори, че "преди имало голяма демокрация", Мак категорично възразява, заявявайки: "Вашите бивши царе заслужават да бъдат разстреляни".⁴⁹

Една от задачите, която си поставил Мак със своето посещение, е да опознае българския народ, неговата история, бит и настроение. Затова му е предоставена неограничената възможност, не особено му помага срещата с Георги Димитров. В своето приветствие на вечерята, дадена в чест на английския гост, вождът и учителят на нашия народ заявява: "Никога този народ не е искал и не е търсил и сега не търси от никого милостиня... Той се е борил в продължение на

46 Отечествен фронт, бр.497, 14.IV.1946.

47 Реч по радио София, вж.Отечествен фронт,бр.497, 14.IV.46.

48 ЦПА на НРБ, ф.28, оп.1, а.е.473, л.21.

49 Пак там, -"- л.15.

две десетилетия против фашистката, зверска, варварска диктатура. Той е дал хиляди най-скъпи жертви в тази борба. Той не преклони глава. Той на колене не падна. С гордост и неизчислими страдания той е носил тежкия кръст на борбата за национална свобода."⁵⁰

Джон Мак запомня добре тези думи, убеждава се в тяхната правота и ги повтаря в не една своя реч. Така в приветствието си към ЦК на БРСДП той заявява: "Българският народ даде много жертви в освободителните борби, но аз желая повече българи да не умират за България, а да живеят и творят за България."⁵¹ Шест месеца по-късно от трибуната на английския Парламент той горешо защитава българския народ, възкликвайки: "Мѐн ме нарекоха "приятел на България" и аз се гордея да бъда приятел на България и ще продължавам да бъда приятел на тая страна, дотогава, докато нейният народ поддържа човешки права и приличие."⁵²

Всичко това от страна на Джон Мак нѐ е куртоазия или "социалистическа" демагогия. В управлението на отечествения фронт той вижда истинска народна демокрация и твърдото желание "фашизмът никога да не вдигне глава в България"⁵³. Това убеждение е резултат на виденото и преживяното у нас. В град Пловдив Мак посещава братското гробище на загиналите партизани. Среща се с майки на убити народни герои в борбата против фашизма и капитализма, които му връчват молба до английските майки, загубили синовете си във войната против Германия, в която ги призовават да съдействуват за справедлив мир за България.⁵⁴

В отговор на искането на английския гост да се срещне с близки на убити партизани е устроена среща с жената и детето на геройски загиналия партиен ръководител Петър Ченгелов. Той се запознава с предсмъртното му писмо и извършва поклонение на гроба му и гроба на братя Пачови.⁵⁵

50 Г. Димитров, т. 12, с. 116-117.

51 Отечествен фронт, бр. 494, 11.IV.1946.

52 Работническо дело, бр. 266, 15.XI.1946.

53 Отечествен фронт, бр. 494, 11.IV.1946.

54 ЦДА на НРБ, ф. 28, оп. 1, а. е. 473, л. 10.

55 Пак там.

При посещенията си в село Каблешково, Бургаско, Джон Мак е посрещнат от жителите на цялото село, начело с жени с черни забрадки - майки и съпруги на убити антифашисти.⁵⁶ Той разглежда селото с изгорените 23 къщи на антифашисти, фотографира се с децата на убити партизани и всичко това дълбоко го възмущава. "Аз преминах през "желязната завеса" - казва той - и намерих един народ, който се бори за своята свобода и за своята демокрация."⁵⁷

Наблюдавайки преобразованията в България, Мак не скрива своето учудване и изненада: "И вместо да намеря един народ смазан и потъпкан /така го представят в Англия - М.М./, аз намерих един народ, който живее свободно и демократично."⁵⁸ Говорейки за българския народ и неговия принос в антифашистката борба, Мак обръща внимание на още една негова заслуга. "За вечна чест ще остане през времената, че българският народ е единственият /от фашистката коалиция - М.М./, който не е преследвал евреите, и че те са щастливи, че живеят в такава демократична страна, където не се прави разлика за религия и съсловия и че даже циганите се ползват с еднакви права."⁵⁹ В Пловдив той се информира за участието на евреите в антифашистката борба и отдава почит пред гробището на загиналите еврей партизани.⁶⁰

Изказаните мисли за приноса на България в антифашистката борба Мак потвърди и в английския парламент през ноември 1946 год. по време на дебатите по българския въпрос. "За вечна слава на България, независимо какви грешки е допуснала, на 9-и септември 1944 година - велик ден за българския народ - българите се присъединиха в борбата и се биха с голяма храброст за каузата на съюзниците. Те загубиха 30 000 войници... Никой не може да им откаже заслугите, които направиха."⁶¹

След като се запознава с българския народ и запазва най-добри чувства към него, Джон Мак отнася от България още един скъп образ - този на Георги Димитров. С възмущение и

56 ЦДА на НРБ, ф.28, оп.1, а.е.473, л.16.

57 Работническо дело, бр.88, 19.IV.1946.

58 ЦДА на НРБ, ф.28, оп.1, а.е. 473, л.25.

59 Пак там, -"- л.16.

60 Пак там, -"- л.10.

61 Работническо дело, бр.266, 15.XI.1946.

гордост той споделя в английския парламент "Аз говорих с Георги Димитров - приветствуван като най-храбрив човек в целия свят."⁶² Срещите си с политическите мъже на България, съставеното лично мнение за тях и чутото мнение на българския народ дават основание Мак категорично да заяви: "Най-крупната фигура в България днес е безспорно Георги Димитров - героят от Лайпцигския процес, който предизвика възхищението на целия свят. Димитров е народен герой. Дори и онези, които не споделят неговите възгледи, се чувствуват горди, че са съотечественици на този голям, но скромнен и сериозен човек, излязъл от недрата на народа."⁶³ Мак не се страхува и предупреждава своето правителство, че "независимо какво мисли Англия" за правителството на Отечествения фронт, БРП /к/ и Георги Димитров, "той има голям кураж" и вярва, че въпреки всичко българската национална кауза ще възтържествува.⁶⁴

Дните, прекарани в България, оформят у Мак убеждението, че властта на Отечествения фронт е истински демократична, достойна и необходима за благоденствието" на нашия малък народ. За него 9-и септември 1944 година е "велик ден в българската история" не само защото нанася смъртен удар на фашизма, но и защото създаде правителство, което никога няма да погледне назад и се посвети в служба на българския народ. Правителството на Отечествения фронт не само "даде големи свободи"⁶⁵, но премахна класовите различия и направи уважавани хора в България "селяните, които бутат ралото, и мињорите, които работят земята", т.е. трудещите се, "които са солта на земята", жените имат същите права, както мъжете, и много други демократични преобразования.⁶⁶ Мак се възхищава от трудовия героизъм и ентузиазъм на българската младеж и срещите му с бригадирите са едни от най-хубавите му часове в България.⁶⁷

62 Пак там.

63 Отечествнен фронт, бр.497, 14.IV.1946.

64 Работническо дело, бр.266, 15.XI.1946.

65 Работническо дело, бр.266, 15.XI.1946.

66 ЦДА на НРБ, ф.28, оп.1, а.е.473, л.17.

67 Пак там, - " - л.11.

Напушайки нашата страна, той заявява: "Туй, което видях и преживях тук, няма да забравя до края на живота си."⁶⁸ Убеден, че България има демократично и представително правителство, което заслужава пълно признание от Англия⁶⁹, Мак обещава, когато се върне, да говори "безстрашно в Парламента за българската кауза, да пише в печата, да говори по радиото"⁷⁰ и да каже на "английския народ истината за България".⁷¹

х х х

Казаното по-горе е едната страна от посещението на английския парламентарист в България, която безспорно е определяща. Но той има и други срещи и разговори, в които се целеше да се представи нашето отечественофронтовско правителство и провежданата от него политика в невярна светлина с цел да се злепостави то и се спечели Джон Мак, а чрез него и Англия за каузата на враговете на народа. Опозицията е облагодетелствувана от обстоятелството, че БРСДП /о/ се чувствувала домакин, а Коста Лулчев - авторитет и централна фигура на българската социалдемократия. Освен това на 9 април 1946 година, един ден преди пристигането на Джон Мак в България, помощник-секретарят на британското външно министерство Хектор Макниъл говори в Парламента в подкрепа на българската опозиция⁷², с което и вдъхва нови надежди. Опозиционните сили у нас залагат твърде много на посещението на английския парламентарист и го обграждат с особено внимание. В-к "Свободен народ" дава подробна информация за посрещането и вярва, че Мак ще следва и провежда курса на външното министерство. Но още първите му изявления разочароват опозицията, която тактично се мъчела да обясни неговото поведение. Според нея Мак

68 Пак там, л.30.

69 Пак там, л.29.

70 Пак там, л.18.

71 Отечествен фронт, бр.74, 12.IV.1946.

72 Свободен народ, бр.72, 10.IV.1946.

не се противопоставя на правителството, а съзнателно демонстрира до каква степен е свободата в една страна като Англия и колко високо стои английският депутат в своята възможност да има мнение и да отстоява това свое мнение.⁷³

Скоро на всички става ясно, че Мак няма допирни точки в идейните си позиции с Радклиф, Мейхю, Макнийл и други подобни, ето защо опозицията, озлобена, изоставя "тактичността" и започва открито да напада и обвинява. За нея той "проповядвал онова, което всеки ден четем в нашата комунистическа преса, за изборна свобода, за народна подкрепа на Отечествения фронт", и че впечатленията си за България е получил "или от разиграните му от БРП /к/ шумни митинги, или от неверните информации на господата Иънг и Бюлер, посетили България."⁷⁴

След подробно отразеното посрещане, опозиционните вестници почти престанали да дават информация за посещението на Джон Мак с изключение на някои "поучителни" за него статии. Така в-к "Народно земеделско знаме", коментирайки една негова реч, в която говори за свободата на словото, печата, сдруженията и религията отбелязва: "Българският народ честно и искрено желае това /тези свободи-М.М./". Ние бихме желали господин Мак да научи и провери, а той има всички възможности, дали в България съществуват тия четири свободи, за които той говори."⁷⁵ Разбира се, Мак се възползва от предоставената му възможност, посети много градове, села, говори пред многохилядни митинги, провери, убеди се и неведнъж заяви, че България е демократична, а българският народ свободен, но тези отговори явно не задоволяват опозицията.

Въпреки явния неуспех по отношение на Мак опозицията не се отказва да го спечели на своя страна и нейните представители го съпътствуват по време на цялото му пребиваване в страната, като правят постоянно опити за контакти с него с цел да "подпомогнат" неговата мисия и покажат "истината" за отечественофронтовската власт.

73 Пак там, бр.12.IV.1946 г.

74 Народно земеделско знаме, бр.188, 17.XI.1946.

75 Пак там, бр.76, 10.IV.1946.

Мак още в началото парира всички опити за въздействие и предупреждава "големите патриоти - опозиционери", които го молят да бъде "истински англичанин" и "види истината", като заявява: "Не бих уважавал никой българин, който би се преклонил и би искал милост."⁷⁶ Това, разбира се, не обижда опозицията, нито я кара да се откаже от намеренията си.

При посещението в гр. Пловдив на Мак е предложено да бъде придружаван от Христо Пулчев, един от лидерите на опозиционната БРСДП, но той отказва под предлог, че е неудобно.⁷⁷

По време на митинга в гр. Шумен при приемането на поздравленията Людмила Стоянова се обръща към Мак на френски, прошепвайки му: "Пастухов лежи в затвора - дано видите истината,"⁷⁸ но той само благодарил.

При посещението си в Разград опозиционерът "Доктора" от БРСДП /о/ се явява при Мак и го моли да приеме само за пет минути една делегация, която ще говори от името на ЦК на Партията. Мак му отказва, като заявява, че не може да приеме делегацията, защото предпочита да използва петте минути, за да каже на всеослишание възгледите си за положението в България и че каквото е имал, го е казал на митинга.⁷⁹ На път от Разград за Русе в с. Писец опозицията поднася на Мак писмо на френски, съдържащо много клевети и лъжи, в което между другото се отбелязва, "че хората недоволствуват от положението, в което се намират, т.е. много са бедни, и не би ли могъл той да ходатайствува за отпускане на заем. Мак отказва, тъй като "Англия била много ипотекирана" след войната, но за в бъдеще това е възможно. След напускане на селото той скъсва писмото.⁸⁰

На посочените действия и "аргументи" на опозицията, а подобни могат да се приведат още десетки, Мак отговоря ясно и категорично: "Напуснах България с дълбокото чувство, че българският народ е демократичен и че той напълно заслу-

76 ЦДА на НРБ, ф.28, оп.1, а.е.473, л.14.

77 ЦДА на НРБ, ф.28, оп.1, а.е.473, л.15.

78 Пак там, л.22.

79 Пак там, л.23.

80 Пак там, л.24; 83. Пак там, л.24.

жава признаването на Великобритания... Българското правителство е демократично правителство. Основавайки се на лични впечатления, мога да кажа и съм убеден, че огромното мнозинство на народа поддържа Отечествения фронт."⁸¹

От друга страна, непродължителното, но твърде интензивно пребиваване в България дава възможност на английския гост да си състави свое мнение за нашата опозиция. Той напълно споделя определението на Георги Димитров, че нашата опозиция е "реакционна, антисъветска, антиотечественофронтowska, антинародна"⁸² и че ѝ е дадена свобода, с която тя злоупотребява.⁸³

Мак не се обявява против опозицията, тъй като сам е бил в опозиция, но според него тя трябва да укрепва със своята критика външната политика на страната и да засилва мощта ѝ пред външните врагове.⁸⁴ Именно това не разбира или по-точно не иска да разбере опозицията в България, превърнала се в спирачка на общественото развитие, с което сама се изолира от политическия живот и Отечествения фронт. Изложеното по-горе показва, че Мак одобрява напълно вътрешната политика на правителството на Отечествения фронт и му обещава своята подкрепа и защита пред английското правителство.

х х х

В своите многобройни срещи, разговори, речи в България Джон Мак взема отношение по един много важен за нашата страна и прогресивното човечество въпрос - мястото на СССР в следвоенния общественно-политически и икономически живот на света и отношението към него. Той не само излага своето мнение, но обръща внимание на нашите политически ръководители, че този въпрос е свързан с насоките на бъдещото ни развитие. "Аз признавам, като англичанин голямата любов и обич, която имате към мощта, към силата и към братството на Съветския съюз. Вие сте свързани стопански, етнограф-

81 ЦДА на НРБ, ф.28, оп.1, а.е. 473, л.27.

82 Г.Димитров, т.12, с.100-101.

83 ЦДА на НРБ, ф.28, оп.1, а.е. 473, л.24.

84 Свободен народ, бр.74, 12.IV.1946.

ски, географски, свързани сте с БЪДЕЩЕТО СИ /разрядка моя - М.М./ за процъфтяването на вашата родина с великия Съветски съюз."⁸⁵

Джон Мак познава нашата история и признава, че Русия и Съветският съюз са вплетени в историческата съдба на България, че обичта между двата народа е обич "напълно разбираема", обич "към по-голям славянски брат, който два пъти се би, за да ви освободи".⁸⁶ Според него за бъдещия напредък на България е необходимо "поддържането на тесни, приятелски връзки с руския народ", защото "стопански Русия може да бъде /на България - М.М./ от голяма помощ за бъдещето, защото Вие имате еднаквост и във вашите възгледи".⁸⁷ До тези заключения Джон Мак стига, когато се запознава с действителността в България и след като се убеждава, че българският народ сам си избра пътя на своето бъдеще, вярвайки, че това е единствено правилният път, по който ще върви рамо до рамо със Съветския съюз. Мак се убеждава и в това, че любовта към Съветския съюз е любовта на българския народ, а не само на комунистите. Именно тази всенародна любов засилва още повече неговото уважение към Съветския съюз и на митинг в Бургас той заявява: "Аз се гордея да се нарека приятел на Съветския съюз."⁸⁸ Чувствайки любовта на българския народ към Съветския съюз, Мак стига до много важен извод, че взаимното уважение и помощ са главните критерии за отношенията между държавите. Обичта към Съветския съюз се гради именно на тази основа и затова е силна, но за българския народ "тя не е пречка за поддържане на най-тесни връзки с Англия"⁸⁹ и другите демократични народи, стига те да бъдат искрени и безкористни.

Джон Мак с особено внимание следи решаването на българския въпрос на Парижката мирна конференция. От трибуната на английския Парламент той ревностно защитава българската национална кауза и упреква своето правителство за позицията спрямо България, с което се "проиграва всяка въз-

85 ЦДА на НРБ, ф.28, оп.1, а.е. 473, л.36.

86 ЦДА на НРБ, оп.1, ф.28, а.е. 473, л.37.

87 Отечествен фронт, бр.497, 14.IV.1946.

88 Пак там, бр.499, 17.IV.1946.

89 Работническо дело, бр.266, 15.IX.1946.

можност за по-добро разбирателство между двете държави"⁹⁰ Неговото негодувание се засилва още повече от факта, че английските делегати застават изцяло на страната на Гърция, подкрепяйки нейните шовинистични стремежи. Така външният министър Бевин настоявал Гърция да получи поправка на северната си граница, отнемаща 865 км² българска територия с население 45 000 души,⁹¹ а другият британски делегат Александър настоявал репарациите на България от 125 млн. долара да бъдат разпределени по равно между Гърция и Югославия.⁹² В резултат на тази подкрепа водачът на гръцката делегация Цалдарис става все по-нагъл в обвиненията си и исканията спрямо България. Това негово поведение възмущава Джон Мак и той лично се среща с Цалдарис, като във водения разговор му задава следния въпрос: "Какво искат гърците с израза "поправка на техните граници?" /на българските граници - М.М./." Гръцкият министър-председател отговаря: "Ние искаме известни стратегически върхове, които контролират Пловдивското поле."⁹³ Това предизвиква такова възмущение у Джон Мак, че изнасяйки тези факти в Парламента, той се обръща към английските депутати с призива: "В интерес на мира и човешкото приличие ние не трябва да поддържаме никакви претенции на Гърция за известни области, колкото и малки и незначителни да са те."⁹⁴

ж ж ж

От казаното дотук естествено възниква въпросът за характера на мисията на английския депутат. Независимо от изявленията за "частно посещение"⁹⁵ Джон Мак идва в отговор на поканата на БРСДП, отправена към лейбъристката парламентарна група по външните работи от члена на нейното ръководство Давид Иерохам при посещението му в Англия.⁹⁶

90 Пак там.

91 В.Бджинов, пос.съч., с.212.

92 Пак там, с.184.

93 Работническо дело, бр. 266, 15.XI.1946.

94 Пак там.

95 Отечествен фронт, бр.493, 10.IV.1946.

96 Народ, бр.455, 28.III.1946.

Затова, че посещението на Джон Мак не носи частен характер, а същият действа като мисионер на Лейбъристката партия, която е управляваща, а следователно и на правителството, говори големият интерес към неговото посещение в България в Лондон. Този интерес се засилва от факта, че Джон Мак е член на комисията за външната политика в Парламента и следователно като такъв той пряко участва в изработването на английската външна политика. Лейбъристите среди очакват отговор на следните въпроси от Мак:

За демократичната система на правителството и съществуването на много партии, включително и опозиционни.

Пълни сведения за българските парламентарни избори през ноември 1945 година и работата на Народното събрание, за работата на петте партии в Парламента и техните взаимоотношения;

Сведения за свободата на печата. От Джон Мак се очаква да занесе опозиционни вестници, в които свободно да се напада българското правителство;

Пълни сведения за българското синдикално движение и за кооперативните сдружения.⁹⁷

Всичко това показва, че "Неофициалното" посещение на Джон Мак щеше да окаже в една или друга степен влияние върху лейбъристките парламентарни среди и това определя неговото значение.

Обиколката на Джон Мак в Източна Европа включва Югославия, България и Румъния, т.е. страни, които в своята политическа ориентация стоят зад Съветския съюз, страни, в които Англия се стреми да придобие влияние и откъсне от Съветския съюз. Политическият характер на мисията на Джон Мак се потвърждава и от факта, че той се среща с най-видните политически личности на България през този период - Георги Димитров, Васил Коларов, Кимон Георгиев, Цола Драгойчева, Никола Мушанов, Петко Стайнов, Стоян Костурков,⁹⁸ с почти всички министри,⁹⁹ посещава заседание на

97 Отечествен фронт, бр. 497, 14.IV.1946.

98 Там там, бр.494, 495, 496, 497 от април 1946.

99 Работническо дело, бр.82, 13.IV.1946.

Народното събрание¹⁰⁰. На дадените му приеми в негова чест присъствуват членове на Националния комитет на Отечествения фронт, правителството, ръководствата на отечественофронтовските партии, дипломатически представители в нашата страна¹⁰¹ и представители на СКК - Левачкин, полковник Нокс и майор Уестън.¹⁰² При обиколката си в страната Мак посещава 12 града, придружаван от подпредседателя на Народно събрание, членовете на НК на ОФ - д-р Иван Пашов, Д. Бодуров, народните представители Йордан Бодуров, Марин Йоев, ръководители на ВРСДП и др.¹⁰³ Навсякъде той бе посрещнат от ръководителите на областите и градовете и в негова чест се организират грандиозни митинги - София - 150 000 души,¹⁰⁴ Пловдив - 80 000,¹⁰⁵ Варна - 25 000¹⁰⁶.

Опозицията също оценява посещението на Джон Мак като политическа мисия. Вестник "Свободен народ", бр.73 от 11.IV.1946 година пише, че той "идва на Балканите със специална мисия да провери политическото положение в България, Югославия и Румъния".

Безспорно от българска страна на посещението се отдава изключително политически характер, още повече, че то е в навечерието на Парижката мирна конференция, а Англия категорично застава против българските национални интереси. Затова, когато накрая на своето пребиваване в България Джон Мак помолва да му бъде предоставен доказателствен материал, който да представи на Лейбъристката група в Парламента, лично Георги Димитров удовлетворява неговата молба.¹⁰⁷ Мак взема цялото течение на вестник "Народен съд", броеве от "Работническо дело", "Отечествен фронт" и други вестници, много снимки за зверствата над партизани, предсмъртното писмо

100 Пак там, бр.81, 12.IV.1946.

101 Отечествен фронт, бр.496, 13.IV.1946.

102 Отечествен фронт, бр.496, 13.IV.1946.

103 ЦДА на НРБ, ф.28, а.е.473, л.14, л.16, л.18, л.21, л.25, л.26.

104 Работническо дело, бр.85, 16.IV.1946.

105 Работническо дело, бр.82, 13.IV.1946.

106 Народно дело, Варна, бр.509, 19.IV.1946.

107 ЦДА на НРБ, ф.28, оп.1, а.е.473, л.26.

на Петър Ченгелов, статии на Георги Димитров в нашия и съветски печат и други. Разполагайки с всичко това, Мак заявява: "Уверен съм, че моята мисия ще завърши с успех."¹⁰⁸

Когато се завръща в Англия, Джон Мак развива енергична дейност в подкрепа на България: среща се с премиера Атли, говори по радиото, пише статии¹⁰⁹, представя доклад, подкрепен с документален материал пред лейбъристите в комисията по външната политика, но особено **реално** защитава българската национална кауза по време на **дебатите** в Парламента през ноември 1946 година. В т.нар. "бунт" на английските лейбъристи, към които се присъединяват 74 депутати, Джон Мак и К.Зилякс изцяло подкрепят България.¹¹⁰ Те се обявяват против **външната политика на Атли**, критикуват дейността на английския дипломат в София¹¹¹, което принуждава **министър-председателя** да иска от Изпълнителния комитет на партията "бунтарите" да бъдат "дисциплинирани", предлагайки "или да мълчат, или да бъдат изключени";¹¹² За тази позиция на Мак и Зилякс, Георги Димитров официално изразява в печата **задоволството** на българския народ от направената защита.¹¹³

х х х

Джон Мак и останалите английски депутати, които заставаха на страната на българския народ, не можаха да **променят** английската външна политика. Англия си остана през този период враг на отечественофронтowska България, а усилията на нейните дипломати бяха насочени към **налагане** на най-тежките клаузи на мирния договор, към **непризнаване** демократичния характер на българското правителство и на неговата политика, към намеса във вътрешните работи на страната и пълна подкрепа на опозицията. Но демократичната **общественост** в Англия заяви на **всеослишание**, че не одобрява

¹⁰⁸ Пак там.

¹⁰⁹ В.Божинo в, пос.сър., с.140-141.

¹¹⁰ Работническо дело, бр.266, 267, ноември 1946.

¹¹¹ Отечествен фронт, бр.677, 14.XI.1946.

¹¹² Работническо дело, бр.266, 15.XI.1946.

¹¹³ Работническо дело, бр.267, 16.XI.1946.

тази политика, че това не е думата на английския народ. Демократична Англия чрез устата на Хари Полит, Джон Мак, Айвер Монтегю, Едгард Иънг и редица други честни англичани през 1946 година издигна своя глас в защита на България в името на справедливостта, световния мир и човешкото добруване.

В резултат на техните усилия, подкрепата на световната демократична общественост и най-вече на решаващата помощ на Съветския съюз България уреди своето международно положение и се превърна "в здрав елемент на мира и демокрацията на Балканите и в Европа" ¹¹⁴.

¹¹⁴ Георги Димитров, т.14, с.126.

ПОСЕЩЕНИЕ ДЖОНОМ МАКОМ БОЛГАРИИ В 1946 ГОДУ

Минчо Минчев

Резюме

Борьба болгарского народа за защиту национальных интересов и заключение справедливого мирного договора в 1946 г. были одобрены и подкреплены английской прогрессивной общественностью, несмотря на то, что правительство К.Атли объявилось против управления Отечественного фронта.

В предлагаемой статье рассматривается отношение английского парламентария Джон Мака к Болгарии. При своем посещении нашей страны в апреле 1946 года он получил богатую информацию о антифашистской борьбе болгарского народа и таким образом пришел к убеждению, что правительство Отечественного фронта должно быть признано. Попытки оппозиции, привлечь на свою сторону Джона Мака, оказались безуспешными.

Под влиянием личных впечатлений Мак встает на сторону болгарского народа и выступает против территориальных претензий греческого правительства, выдвинутых на Парижской мирной конференции.

Автор приходит к выводу, что болгарские национальные интересы были защищены в результате борьбы правительства Отечественного фронта, благодаря помощи Советского Союза и поддержке прогрессивной мировой общественности.

LA VISITE DE JOHN MAC EN BULGARIE EN 1946

Mintcho Mintchev

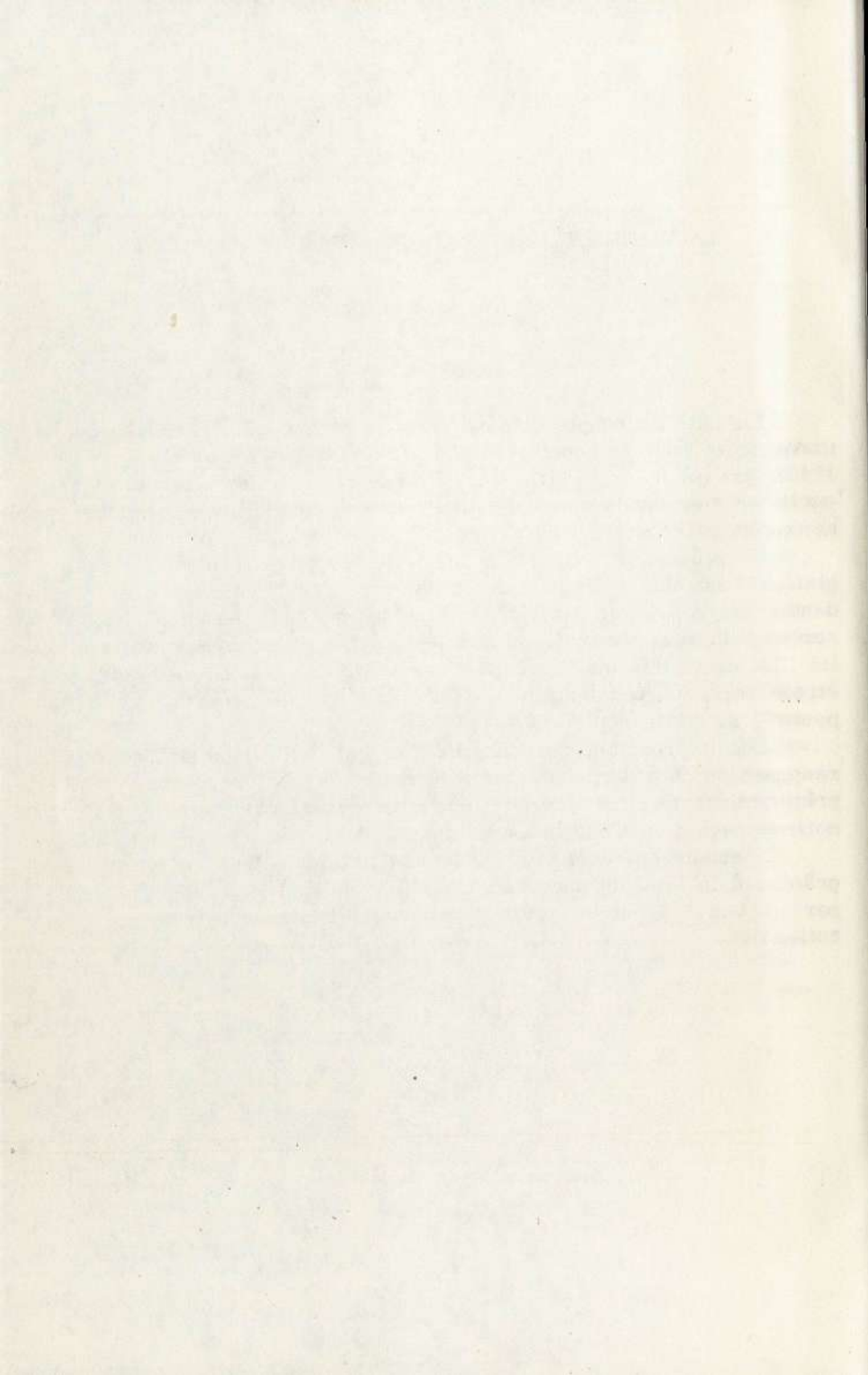
Résumé

La lutte du peuple bulgare pour la défense de la cause nationale et pour la conclusion d'un traité de paix équitable en 1946 trouve un appui dans les milieux progressistes anglais quoique le gouvernement de Attli se déclare contre le gouvernement du Front National.

Le présent article traite de l'attitude du parlementaire anglais John Mac à l'égard de la Bulgarie. Lors de sa visite dans notre pays en avril 1946 il puise une information riche sur la lutte antifasciste du peuple bulgare et il se forme en lui la conviction que le gouvernement du Front National doit être reconnu. Les tentatives de l'opposition de gagner Mac pour sa cause sont voués à l'échec.

Les impressions personnelles de Mac lui permettent de se ranger du côté du peuple bulgare et de se déclarer contre les prétentions territoriales que le gouvernement grec adresse à notre pays à la Conférence de paix à Paris.

L'auteur en conclut que la cause nationale Bulgare triomphe grâce à la lutte du gouvernement du front national, appuyée par l'U.R.S.S. et les milieux progressistes dans le monde entier.

Цена 1,48 лв.

THE
LIBRARY
OF THE
MUSEUM OF
COMPARATIVE ZOOLOGY
AND ANATOMY
HARVARD UNIVERSITY
CAMBRIDGE, MASSACHUSETTS